

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

1979 İRAN İSLAM CUMHURİYETİ'NİN KURULUŞU
VE İRAN'IN SURİYE POLİTİKASI

Elif POLAT

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet KAYA

Bingöl-2021

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI
CUMHURİYET TARİHİ BİLİM DALI

1979 İRAN İSLAM CUMHURİYETİ'NİN KURULUŞU
VE İRAN'IN SURİYE POLİTİKASI

Elif POLAT

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet KAYA

Bingöl-2021

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ.....	IV
BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE.....	V
ÖNSÖZ.....	VI
ÖZET.....	VII
ABSTRACT.....	VIII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İRAN İSLAM CUMHURİYETİ ÖNCESİ DÖNEM

1.1.İslam Öncesi İran	7
1.2.Şiiliğin Ortaya Çıkışı	9
1.2.1. Caferilik (12 İmam)	15
1.2.2. Zeydilik Mezhebi	17
1.2.3. İsmailiye Mezhebi.....	19
1.3.Safevi Devleti (1501-1736).....	20
1.4.Kaçarlar Dönemi (1794-1925)	24
1.4.1.Tütün Protestosu (1891-1892)	27
1.4.2.Meşrutiyet Hareketi (1906-1911).....	27
1.5.Pehleviler Dönemi (1925-1979).....	30
1.5.1.Rıza Şah Pehlevi (1925-1941)	30
1.5.2.Muhammed Rıza Şah Pehlevi (1941-1979)	33
1.5.2.1.Petrolün Millileştirilmesi Ve Muhammed Musaddık	34
1.5.2.2.1963 Ak Devrim (Enkalab-ı Sefid).....	36

İKİNCİ BÖLÜM

İRAN İSLAM DEVRİMİ

2.1.Devrime Giden Süreç.....	43
2.1.1.Şah Karşıtı Muhalefet Grupları.....	45
2.1.1.1.Özgürlük Hareketi (Nezhet-i Azadi-i İran).....	45

2.1.1.1.Mücahidin-i Halk (Sazman-ı Mücahidin-i İnkilab-ı İslami).....	48
2.1.1.2.Tudeh (Kitle) Partisi.....	49
2.1.1.3.Fedain-i Halk (Sazman-ı Çerikha-yi Fedai-yi Halki-i İran).....	50
2.1.1.4.Ulusal (Milli) Cephe Hareketi.....	51
2.1.1.5.Ulema... ..	53
2.2.Devrim.. ..	55
2.3.İslam Cumhuriyeti.....	58
2.3.1.1979 Anayasası	60
2.3.1.Silahlı Kuvvetler	64
2.3.1.1.Besic Teşkilatı.....	64
2.3.1.2.Devrim Muhafızları Ordusu.....	64
2.3.1.3.Kudüs Ordusu	65
2.4.Rehineler Krizi (4 Kasım 1979).....	66
2.5.İran-İrak Savaşı (1980-1988)	68
2.6.Humeyni Dönemi: Radikal Dış Politika Söylemi	72

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İRAN İSLAM CUMHURİYETİ'NİN BÖLGESEL ETKİNLİĞİ

3.1.İran'ın Yumuşak Ve Sert Gücü.....	75
3.1.1.Kültürel Yayılma.....	75
3.1.2.Devrim İhracı	76
3.1.3.Vekâlet Savaşları.....	77
3.1.4.Nükleer Enerji Programı	79
3.2.İran-Suriye İlişkileri	84
3.2.1.Nusayrilik.....	85
3.2.2.Zeynebiye Olgusu	87
3.2.3.İran-Suriye İlişkilerinin Güçlenme Dönemi	88
3.2.4.İran İle Suriye Arasındaki Askeri İşbirliği.....	92
3.2.4.Hama Katliamı (1976-1982)	94
3.2.5.1989-2001 Yılları Arasındaki Dönemde İran-Suriye İlişkileri	97
3.2.6.11 Eylül-Arap Baharı Arasındaki Dönemde İran-Suriye İlişkileri	99
3.2.7.Arap Baharı Ve İran'ın Tutumu.....	104

3.2.8.İran-Suriye İttifakının Arap Baharına Yansıması	108
3.2.9.Direnış Ekseni - Şii Hilali	119
SONUÇ	123
KAYNAKÇA	125
ÖZGEÇMİŐ	144

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım “1979 İran İslam Cumhuriyeti’nin Kuruluşu ve İran’ın Suriye Politikası” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlanmasına kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

27/01/ 2021

Elif POLAT

TEZ KABUL ve ONAY
BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Elif POLAT tarafından hazırlanan 1979 İnan İslam Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ve İnan'ın Suriye Politikası başlıklı bu çalışma, 27/01/2021 tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ (Unvanı, Adı ve Soyadı)

Başkan : Doç. Dr. Sıtkı ULUERLER	İmza: .....
Danışman : Dr. Öğr. Üyesi Mehmet KAYA	İmza : .....
Üye : Dr. Öğr. Üyesi Turgay MURAT	İmza : .....

ONAY

Bu Tez, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun
...../...../

201.. tarih ve ..... sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Yaşar BAŞ

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Bu çalışmada işlenen 1979 İran İslam Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ve İran'ın Suriye Politikası konusu objektif kaynaklara dayandırılarak incelenmiştir. Çalışmada kullanılan metot, literatür taraması ve bir çok belgenin incelenmesi sonucu oluşturulmuştur. Bu çalışma da İran'ın 1979 öncesi dönemi, devrime giden süreç ve bölgesel faaliyetleri kapsamında komşusu Suriye ile kurmuş olduğu ittifakın temelleri güncel verilere dayandırılıp, dönemsel şartlar göz önüne alınarak siyasi, sosyal ve ekonomik boyutları ile incelenmiştir.

Bu çalışmanın hazırlanmasında, yazım aşamasında ve tashihinde katkılarını esirgemeyen, desteğini her zaman arkamda hissettiğim değerli danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Mehmet KAYA'ya teşekkür ederim.

27/01/ 2021

Elif POLAT

ÖZET

Tezin Başlığı: 1979 İRAN İSLAM CUMHURİYETİ'NİN KURULUŞU VE İRAN'IN SURİYE POLİTİKASI
Tezin Yazarı: Elif POLAT
Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Mehmet KAYA
Anabilim Dalı: Cumhuriyet Bilim Dalı
Bilim Dalı: Tarih
Kabul Tarihi: .../ .../ .....
Sayfa Sayısı: ... (ön kısım) + ... (tez) + ... (ekler)
<p>Bu çalışma da İran'ın, 1979 İslam Devrimi öncesi dönemi, devrime giden süreç ve İran'ın bölgesel faaliyetleri kapsamında Suriye ile olan ilişkileri ele alınmıştır. İran'ın 2500 yıllık kadim devlet geleneği, Şiiliğin devlet mekanizmasına etkisi ve daha önce İslam tarihinde ender görülmüş bir devrim hareketi olması açısından derinlemesine incelenmiştir.</p> <p>Devrim sonrası İran dış politikasını belirleyen paradigma ve İran'ın radikal bölge siyasetinin olumsuz sonuçları irdelenmiştir. Son olarak bu çalışmada İran'ın, Suriye ile kurduğu direniş eksenli, 11 Eylül olayları, Irak'ın işgali, Lübnan Hizbullah'ı ile ilişkileri, Filistin direniş örgütleri ile irtibatı, Arap Baharının etkisi ile Suriye'nin iç savaşa sürüklenmesi ve günümüze kadar devam eden çatışma ortamı İran özelinde etraflıca anlatılmıştır.</p>
Anahtar Kelimeler: Ortadoğu, Devrim, Şiilik, Pehlevi, Arap Baharı, İran, Suriye

ABSTRACT

Title of Thesis: 1979 THE FOUNDATION OF THE ISLAMIC REPUBLIC OF IRAN AND THE SYRIAN POLICY OF IRAN
Author of Thesis: Elif POLAT
Advisor: Doctor Lecturer Mehmet KAYA
Department: Republic branch of science
Branch of Science: History
Acceptance Date: .../ .../ .....
Number of Pages: (front part)+(thesis)+(appendices)
<p>This study covers Iran's relations with Syria in the context of the period before the 1979 Islamic Revolution, the process leading to the revolution and Iran's regional activities. Iran's 2500-year-old ancient state tradition, the influence of Shiism on the state mechanism and a revolutionary movement unprecedented in the history of Islam have been studied in depth.</p> <p>The paradigm determining Iran's foreign policy after the revolution and the negative consequences of Iran's radical regional politics were examined. Finally, in this study, Iran's axis of resistance with Syria, the events of September 11, the invasion of Iraq, its relations with Lebanon's Hezbollah, its contact with Palestinian resistance organizations, the influence of the Arab Spring and the drift of Syria into civil war and the conflict environment that continues to this day are explained in detailed.</p>
Keywords: Middle East, Revolution, Shi'ism, Pehlevi, Arab Spring, Iran, Syria

GİRİŞ

Ortadoğu, İnsanlığın başlangıcından günümüze kadar süregelen olaylar zinciri ile eş zamanlı olarak, kadim kültür ve medeniyetlere ev sahipliği yapan ve tüm semavi dinlerin kaynağını oluşturan bir bölgedir. Tarih boyunca stratejik öneme sahip olan bölgenin, yer altı ve yer üstü zenginlikleri ve ticaret güzergahında bulunması, önemini gün geçtikçe daha fazla attırmıştır. Karşılıklı etkileşim içinde bulunan din, dil, kültür, ırk ve medeniyetlerin binlerce yıllık serüveni bazı sorunları gün yüzüne çıkarmıştır. Bu çeşitlilik, bölgenin fay hatlarını hareketlendirerek etnik ve mezhepsel kırılmalıkları faaliyete geçirmiştir.

İran, binlerce yıllık kültür, medeniyet ve kadim devlet geleneği ile Ortadoğu siyasetini şekillendiren en önemli aktörlerden biri olmuştur. Dicle ve Fırat havzasının doğusunda yer alan İran, tarihsel süreç içerisinde bölge jeopolitiğinin de etkisi ile birçok savaş, çatışma, yağma ve istilaya uğramıştır. Böylece İran medeniyetinin kültürel ve siyasi birikimi, başka uygarlıkları da etkisi altına almıştır.

İran'ın ilk siyasi devleti Med İmparatorluğu (M.Ö. 858) olarak bilinmekle birlikte sırasıyla Pers (M.Ö. 550), Part (M.Ö. 247) ve Sasani (224) İmparatorluğu olarak varlığını devam ettirmiştir. Sasani İmparatorluğu, Hz. Ömer döneminde fetih hareketlerinin başlamasıyla birlikte, İslam kuvvetleri ile yapılan savaşlar neticesinde 651 yılında yıkılma sürecine girmiştir. Bu tarihten itibaren İran, kademeli olarak İslamlaşmaya başlamıştır.

İslam tarihinde çıkan siyasi çatışmalar ilk fikir ayrılıklarını da beraberinde getirerek İran'ı etkilemiş ve Şiilik mezhebinin ilk tohumlarını burada ekmiştir. İran'ın gelecekte konumunu belirleyecek olan Şiiliğin ortaya çıkışı, Hz. Peygamber'in vefatından sonra çıkan iktidar mücadelesinin bir neticesidir. Hz. Hüseyin'in, Yezid'e karşı giriştiği iktidar mücadelesinde Kerbela'da katledilmesi, Şii düşüncesinin odak noktasını oluşturan en önemli hadisedir.

Safevi Devleti ile birlikte, halkının çoğunluğunun Sunnilerin oluşturduğu İran'da Şiilik, devlet eliyle yayılarak günümüze kadar uzanan büyük bir hinterlanda sahip olacaktır. Kaçarlar döneminde İran'da, Şii din adamlarının etkisi daha önce

görülmedik seviyede artmış, devlet bu süreçte dini konulara pek ihtimam göstermemiştir. Bu da Kaçarların otorite eksikliği olarak algılanmıştır. 1925'te Kaçar hanedanlığına son veren Rıza Şah, İran'da 54 yıl sürecek Pehlevi hanedanlığını kurarak, otoriter bir yönetim oluşturacaktır. İran'da Rıza Şah dönemi, modernizasyon ve sekülerleşme alanında atılan adımlarla kayıtlara geçmiştir. Rıza Şah'ın İngiltere'nin baskısı sonucu 1941'de oğlu lehine tahttan çekilmesi, Muhammed Rıza Şah dönemini başlatmıştır. İkinci Dünya Savaşı'na denk gelen ve ülkesi İngiltere ve Rusya tarafından iki nüfuz bölgesine ayrılmış olan Muhammed Rıza Şah'ın tahta geçiş süreci sıkıntılı olmuştur. Zor bir dönemde tahta geçen Şah'ın, 1979 devrimine kadar geçen süredeki yönetimi aynı paralelde çalkantılı geçmiştir.

1979 devrimi, alışılmışın dışında bir konsensüs tarafından gerçekleştirilmiş ve bölgedeki başka devrimci grupları etkisi altına almıştır. İran'da, Muhafazakar ve seküler gruplar tarafından Şah'a karşı direniş cephesi kurularak, 2500 yıllık monarşi devrine son verilmiş ve Cumhuriyet rejimi kurulmuştur. Yeni rejimin dış politikası önceki yönetimden tamamen farklı bir boyut kazanarak, ABD ve Batı karşıtı bir pozisyona bürünmüştür. İran'ın agresif dış politikası onu bölgede yalnızlaştırarak yeni müttefik arayışına sokmuştur. Devrimcilere önemli destekler sağlayan ve devrim sonrası İran'ı ilk tanıyan ülkelerden biri olan Suriye'nin yöneticisinin Alevi/Nusayri kökeninden gelmesi ve her iki ülkenin de bölge siyasetinde ortak hedef belirlemesi İran-Suriye bölgesel ittifakını doğurmuştur.

Bu çalışma, yukarıda kısaca özetlendiği gibi İran tarihi, devrime giden süreç ve devrim sonrası bölgesel faaliyetleri ve İran'ın, Suriye politikası hakkında güncel analizler ve konu ile ilgili sayısız kaynaklar ışığında bilgiler vermekte ve üç bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde, İran'da kurulan ilk medeniyet olan Med İmparatorluğundan Sasanilerin İslam kuvvetleri tarafından yenilgiye uğratılmalarına kadar geçen dönem hakkında kısaca bilgi verilmiştir. İslam'ın topraklarına girmesi ile birlikte aşamalı bir şekilde Müslüman olan İran, gelecekte çıkacak siyasi ihtilafların merkezi konumunda bulunan Şia'nın çıkış noktasını oluşturacaktır.

Hız. Muhammed'in vefatından sonra Hız. Fatıma ve Hız. Ali'nin halifelik seçimlerine muhalefet etmeleri ve pasif direniş sergilemeleri İslam tarihindeki ilk

bölünmeleri beraberinde getirmiştir. Peygamber'in kızı Fatıma'nın ölene kadar Hz. Ebubekir'in halifeliğini tanımadığı bilinmektedir. Üçüncü halife Hz. Osman'ın yönetim anlayışının ilk iki halifeden farklılık göstermesi ve akrabalarını önemli devlet kadrolarına ataması halk arasında huzursuzluğa neden olmuştur. Bu dönemde iç karışıklıklar çıkmış ve bir grup isyancı tarafından Hz. Osman şehit edilmiştir.

Hz. Osman'dan sonra dördüncü halife olarak Hz. Ali seçilmiştir. Hz. Ali'nin dört yıllık halifelik dönemi, günümüze kadar sürecek olan mezhepsel bölünmenin ilk çıkış noktasını oluşturmuştur. Peygamber'in eşi Hz. Aişe, sahabenin ileri gelenlerinden Talha ve Zübeyr, Hz. Osman'ın katillerinin yakalanmamış olmasını gerekçe göstererek Hz. Ali'ye karşı harekete geçmiş ve yapılan Cemel Savaşı neticesinde iki Müslüman grup birbirlerinin kanını akıtmıştır. Şam valisi Muaviye, Hz. Ali'nin halifeliğini kabul etmeyerek kendisini halife ilan etmiş, yaşanan anlaşmazlık neticesinde Sıffin'de karşı karşıya gelen iki grup, arkasında büyük bir tahribat bırakacaktır. Savaş esnasında Muaviye'nin uzlaşmaz tavrı, Hz. Ali ile sonu gelmeyen bir iktidar mücadelesi başlatmıştır. Hz. Ali'nin sabah namazı vaktinde şehit olması neticesinde oğlu Hz. Hasan halife seçilmiştir. Ancak Hz. Hasan, Emevi-Haşimi arasındaki iktidar mücadelesine son vermek için beş ay sonra Muaviye'nin lehine halifelikten çekilmiştir.

Muaviye, halife olduktan sonra veliaht olarak oğlu Yezid'i tayin etmiştir. Muaviye'nin bu uygulaması, seçim ile başa gelen halifelerin yerine bir ailenin üyelerine halife olma hakkını veren saltanatı getirmiştir. Yezid'in kötü yönetimi nedeniyle halk, Hz. Hüseyin'i Şam'a çağırarak Yezid'i devirmesini istemiştir. Hz. Hüseyin, halkın çağrısına uyarak ailesi ile birlikte Şam'a doğru yola çıkmış, Kerbela denilen yerde Yezid'in gönderdiği askerler tarafından şehit edilmiştir. İslam tarihinde kara bir leke olarak anılacak bu olay, Müslümanların çözülmesine neden olmuştur. Şiiler, Kerbela katliamından sağ olarak kurtulan Hz. Hüseyin'in küçük oğlu Zeynel Abidin'in dördüncü imam olduğunu kabul ederler. İran'ın şu anki resmi mezhebi On İki İmam Şiiliği (Caferilik)'tir.

Şah İsmail, Tebriz'de tahta oturduktan sonra Şiiliği, Safevi Devleti'nin resmi mezhebi olarak ilan etmiştir. Safeviler, Sunni nüfusun yoğun olarak yaşadığı İran'da, Şiiliği zorla yaymaya çalışarak, bunu bir devlet politikası haline getirmiştir. Zamanla

İran'daki Sunni nüfusta azalmalar yaşanacak, Şiiiler çoğunluğu ele geçirecektir. Böylece bu süreçte Şii Safevi Devleti ile Sunni komşusu Osmanlı arasında mezhepsel ve bölgesel çıkar çatışmaları yaşanmıştır. Osmanlı Padişahı I. Selim ile Safevi Şah'ı I. İsmail arasındaki anlaşmazlık savaş meydanında, Şah İsmail'in yenilgisi ile sonuçlanmıştır.

Kaçar hanedanlığı sırasında İran, en karışık dönemini yaşamıştır. Yaklaşık 130 yıl hüküm süren Kaçarlar döneminde İran, İngiltere ve Rusya arasında iki nüfuz bölgesine ayrılarak sömürge haline gelmiştir. Nasıreddin Şah döneminde, İran'da üretilen tütünün satışı ve tüm imtiyazlarının İngiliz Tütün Şirketi'ne yıllık %25 kâr payı ile verilmesi, İran halkının sömürgeciliğe karşı ilk isyan hareketi olarak görülür. İran'ın Şii ulemasının başı olan Ayetullah Şirazi, Cemaleddin Afgani'den aldığı bir mektup sonrasında, tütün kullanımının İslam'a aykırı olduğunu açıklamıştır. Bu fetvadan sonra İran'da boykot başlamış, tüccar ve ulema işbirliği ile Şah'a geri adım attırmayı başarmıştır. Olayların büyüdüğünü gören Nasıreddin Şah, tütün imtiyazını iptal etmek zorunda kalmıştır. Şii ulema, bu olaydan sonra ülkenin gelecekteki siyasal, ekonomik ve sosyal konularında söz sahibi olarak öncü bir rol almaya başlayacağını sinyallerini vermiştir.

Kaçarlar döneminde meydana gelen bir başka önemli olay ise Meşrutiyet hareketleridir. Ulema, esnaf ve tüccarların monarşiyi sınırlandırmak maksadıyla anayasal haklar istedikleri gösteriler sonucunda Şah, 5 Ağustos 1906'da yayımladığı bir bildiri de, halk arasından seçilecek milletvekillerinin oluşturduğu bir meclisin kurulmasını ve Şah'ın yetkilerini sınırlandıracak bir anayasanın yapılmasını kabul ettiğini açıklamıştır. Böylece İran'ın ilk anayasası 30 Aralık 1906'da Şah tarafından imzalanarak yürürlüğe konulmuştur. Kaçarlar dönemine damga vuran Tütün İsyanı ve Anayasal Hareketler dönemseller şartlar göz önüne alındığında toplumsal mutabakat ile başarılı olmuş olması azımsanmayacak ölçüde önemli olaylardır.

Pehlevi hanedanlığı, Kazak Tugay komutanı Rıza Şah'ın son Kaçar hanedanı Ahmed Şah'ı devirmesinden sonra 1925'de kurularak, 54 yıl sürecek iktidarına başlamıştır. I. Dünya savaşını İran, İngiliz ve Rus hegemonyası altında geçirmiştir. Rıza Şah, önceki yönetim sistemine benzemeyen otoriter bir iktidar oluşturarak, aşiretleri merkeze bağlanmıştır. Ülkesinde görülmemiş modernizasyon hareketlerine

başlayarak; ekonomik, sağlık, eğitim ve adalet alanlarında büyük reformlar yaparak, ulema ile ters düşmüştür. Rıza Şah, II. Dünya savaşı başlarken Alman yanlısı bir tutum sergilediği gerekçesiyle İngiltere tarafından tahttan uzaklaştırılmış ve 1941 yılında ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır. Kendisinden sonra oğlu Muhammed Rıza Şah, Pehlevi hanedanlığının ikinci Şah'ı olarak tahta oturmuştur.

Muhammed Rıza Şah, 1941'den ülkesini babası gibi terk edeceği 1979 yılına kadar tahtta kalan İran'ın son monarşik lideridir. İktidarı boyunca batı yanlısı bir politika izlemiştir. Yönetimi sırasında İran petrolü, demokratik yollarla seçilen Başbakan Musaddık tarafından kısa süreliğine millileştirilmiştir. Bu olaydan sonra Muhammed Rıza Şah ülkeyi terk etmek zorunda kalmış ancak Başbakan Musaddık'ın, ABD-İngiliz darbesi ile devrilmesi sonrası Şah tahtına geri dönebilmiştir. 1953 sonrası Muhammed Şah, sert tedbirler alarak hiçbir muhalif harekete müsamaha göstermemiştir. 1963'te Ak Devrim adını verdiği siyasi, sosyal, ekonomik ve kadınlara oy hakkının verildiği bir dizi reform programını yürürlüğe koymuştur. Zamanla geleneksel Pazar esnafı ile çatışması, sekülerleşme faaliyetlerine hız kesmeden devam etmesi, İngiliz ve ABD yanlısı politika izlemesi, istihbarat örgütü SAVAK'ın muhaliflere karşı sert tutumu, İslami değerlerle ve sosyalist gruplarla mücadele edilmesi, Şaha karşı büyük bir muhalefet bloğunun oluşmasına sebebiyet vermiştir. 1979 yılına gelindiğinde ülkedeki huzursuzluk doruk noktasına ulaşmış ve Şah 16 Ocak'ta İran'ı terk etmek zorunda kalmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde, 1979 devrimine giden süreç anlatılarak devrimin alt yapısını oluşturan dinamiklerden bahsedilmiş ve devrimden sonra kurulan yeni rejimin iç ve dış politikası açıklanmaya çalışılmıştır. 1977'de Uluslararası Af Örgütü'nün yayımladığı raporda, İran'ın insan haklarına aykırı davrandığı duyurulmuştur. Devrimin ilk kıvılcımını yakan bu rapor sonrasında, ABD'nin yeni Başkanı Carter'da Şaha ülkesinde özgürlükçü reformlar gerçekleştirmesi yönünde telkinde bulunmuştur. Şah'ın bu telkinlere uyarak gerçekleştirdiği azami reformlar bile ülkedeki muhalif seslerin yükselmesine cesaret vermiştir. Böylece 1979 devrimine giden süreç, Şah karşıtı çeşitli muhalefet gruplarının, ulema ile işbirliği içerisinde ve en önemlisi de Ruhullah Humeyni önderliğinde başarıya ulaşmıştır. Devrimin kuşkusuz en önemli sembolü olan

Humeyni, sürgünde bulunduğu sıralarda şah karşıtı protesto hareketlerini yöneterek, ülkede büyük yankı uyandıran vaaz kasetleri ile sürece yön vermiştir.

Devrimin manevi önderi Humeyni'nin İran'a dönüşü ile birlikte Cumhuriyet ilan edilerek yeni anayasa çalışmalarına başlanılmıştır. Başta ılımlı reformcu kimliği ile bilinen ve tüm gruplar tarafından benimsenen Bezirgan'ın başbakan olarak atanması umut verse de daha sonra ulema dışındaki tüm muhalif gruplar karşı devrim hareketi ile tasfiye edilmiştir. İran İslam Cumhuriyeti'nin dış politikası daha önceki dönemlerin tersine Batı ve ABD karşıtlığı üzerine inşa edilmiştir. Yeni rejimin sloganı "ne doğu ne batı sadece İslam" olmuştur. Daha devrim sürecini yeni atlatan İran'ın, ABD ile yaşadığı rehineler krizi ve Irak'ın İran'a karşı başlattığı savaş İran'ı, bölgede iyice yalnızlığa itmiştir. İran, bu zor günleri atlatmak ve sınır ötesine devrim ihraç etmek düşüncesi ile müttefik arayışına girmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise, İran'ın bölgesel faaliyetleri ve Suriye ile olan ilişkileri anlatılmaya çalışılmıştır. İran devrim ideolojisini benimsetme düşüncesi ile yumuşak ve sert güç enstrümanları sayesinde bölgeye yayılmaya başlamıştır. İlk olarak Suriye, Lübnan Hizbullah'ı ve Filistin'deki direniş örgütleri ile ABD-İsrail karşıtlığı üzerinden iş birliği kurmuştur. İran-Suriye ittifakı 1979'dan beri güçlü bağlarla varlığını sürdürmektedir. Devrim sürecinde İran'a en büyük destek, Nusayri kökenli olan Suriye Devlet Başkanı Hafız Esed tarafından verilmiştir. Devrim sonrasında da Irak ile yapılan savaşta Suriye, İran'a askeri ve lojistik destek sağlamıştır.

2010 yılı itibari ile Arap Baharının Tunus'tan başlayarak Ortadoğu ve Afrika'ya yayılması İran açısından olumlu sonuçlar doğurmuş ve çoğunlukla ABD-İsrail ve Suudi Arabistan ittifakına karşı bu bölgelerde paramiliter askerleri ile vekalet savaşları yapmıştır. İran, Ortadoğu'da otoriter rejimlere karşı çıkan halk hareketlerine destek vermiştir. Ancak olayların Suriye'ye sığması İran'ın söyleminde farklılık yaratmış, İran bu süreçte Suriye rejimini destekleyerek, isyancıların emperyalist ve Siyonist ajanlar olduğunu iddia etmiştir. Arap Baharının Suriye'ye sığmasından günümüze kadar süren iç savaşta İran, Suriye rejimine ekonomik ve askeri yardım sağlayarak muhalifler karşısına ayakta durmasını sağlamaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

İRAN İSLAM CUMHURİYETİ ÖNCESİ DÖNEM

1.1. İslam Öncesi İran

İran, dünyanın en köklü medeniyetlerinden birine sahip olmak ile birlikte bulunduğu coğrafya itibariyle jeo-stratejik ve jeo-politik öneminin tarihsel arka planında detaylıca incelenmesi gereken bir ülkedir.

İran'ın tarihteki ilk siyasi devleti olarak bilinen “Med İmparatorluğu” M.Ö. 858’de bugünkü Kuzey İran ve Azerbaycan’ın güneyinde kurulmuştur. Bilinen ilk İran uygarlığı ve ilk İranlı halk olarak Medler, Kral Siyaksares’ten sonra Asur Krallığını da içine alacak şekilde Anadolu’dan Afganistan’a uzanan, çok geniş bir coğrafyayı egemenlikleri altına aldılar.¹ Med İmparatoru olan Astiyag döneminde, yönetime karşı ayaklanmalar başlamış ve bunun sonucunda Kralın yeğeni Kiros, Med İmparatorluğunu yıkarak yerine Pers İmparatorluğunu kurmuştur.

İran adı, Persler tarafından verilmiştir, Farsça da Aryanam’dan türeyen bir sözcüktür ve anlamı “Arilerin Ülkesi” demektir.² Perslerin bugünkü İran’ın temellerini attığına inanılır. Muhammed Rıza Şah Pehlevi tahtta iken Pers İmparatorluğunun kuruluş tarihini yani İran’ın 2500. kuruluşunu kutlamıştır.

Kral Kiros, gelir gelmez yoğun fetih hareketlerine başladı. Kiros, Lidya, Babil İmparatorluğu ve Fenike’yi aldıktan sonra Mısır’ı da topraklarına katmayı başardı. Pers İmparatorluğunun sınırları Yunanistan’a kadar uzandı. Persler İskit-Saka birlikleri ile yapılan savaşta ciddi bir yara aldı ve Kral Kiros savaş meydanında hayatını kaybetti. Pers ordusu dağılarak savaş meydanını terk etti.

M.Ö. 515’de Büyük Kiros tarafından kurulan Pers İmparatorluğu, Makedonya Kralı Büyük İskender’in, Pers İmparatoru Dara’yı M.Ö. 331’de mağlup edip dağılma sürecine girene kadar 224 yıl hüküm sürmüştür.³

M.Ö. 323 yılında Makedonya Kralı Büyük İskender’in ölümünden sonra⁴ İran, İskender’in Komutanı Selevkos’un hakimiyetine girdi.

¹ Cantürk Caner, *İran’da Devletin Tarihi: Başlangıçtan İslam Devrimine Teorik ve Devrimsel Bir Analiz*, Bilim + Gönül Yayınları 32, İstanbul, 2012, s. 4.

² Ramazan Özey, *Dünya Denkleminde Ortadoğu Coğrafyası*, Aktif Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 232.

³ Burhan Bozgeyik, *Bütün Cepheleriyle İran Meselesi*, Yeni Asya Yayınları, İstanbul, 1981, s. 23.

⁴ Gürhan Bahadır, *Farklı Medeniyetlerin ve Kültürlerin Bir Arada Yaşamalarına Örnek Olarak Antakya*, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 10, Sayı 38, Güz-2011, s. 398.

İran'da bölgenin yerel halkları birleşerek Selevkoslara karşı ayaklanmalar başlattılar. Zorlu mücadelelerden sonra İran dünyasında yeni bir krallık iktidara gelmiştir: M.Ö. 240'larda ortaya çıkan Part Krallığıdır.⁵ Kral Arsakes'in kurduğu Part İmparatorluğu, 476 sene boyunca İran topraklarında varlığını sürdürmüştür.

Part imparatorluğu, Romalılar tarafından saldırılara uğrayarak güçten düşmeye başlamıştı. Bu sıralarda Sasani soyundan gelen Erdeşir (M.S. 215), Part imparatorluğunun zayıflığından yararlanarak küçük devletleri hakimiyetine almaya başladı. Erdeşir, gücünü topladıktan sonra M.S. 224-651 yılları arasında İran'da güçlü bir imparatorluk olarak hükmedecek olan Sasani İmparatorluğunu kurdu.

Sasani imparatorluğu, II. Hüsrev döneminde gelişmeye başladı. Bu dönemde (M.S. 590-628) İranlılar İstanbul'a kadar gelmişlerdi. Kudüs, Şam ve Mısır'ı işgal eden İranlılar böylece Romalılar ile karşı karşıya gelmiş oluyorlardı.⁶ Sasaniler, Romalılar ile uzun mücadelelere girmişti, özellikle Suriye, Mısır ve Irak bölgelerinde sürekli çatışmışlar ve bu bölgeler de sürekli el değiştirmişti. Roma İmparatoru Herakleios, 622 de sefere çıkarak İranlıların ilerleyişini durdurdu.

İslamiyet'in yayılması ile birlikte Hz. Ömer döneminde fetih hareketleri başladı. Sasani imparatorluğu bu fetih hareketleri sonucunda 651'de İslam orduları tarafından yıkıldı. Sasani imparatorluğu Romalılar ile uzun ve yıpratıcı savaşların neticesinde İslam kuvvetlerinin saldırılarına çok da etkili karşı koyamadı.

İran, 674 itibariyle (Horasan'ın fethiyle birlikte) İslam güçlerinin eline geçmiştir.⁷ İslam öncesi İran coğrafyasının dini düşüncesinin İslam fetihleri ile etkinliğini yitirdiği kabul edilebilir.⁸ İslam'ın bu bölgelere hakim olmasıyla birlikte, İran'ın binlerce yıllık putperest inançlarının (Mazdeizm, Zerdüştlük, Mecusilik vb.) yok olmaya başladığı görülmektedir.

İran, İslam fetihlerinden sonra önce Emeviler (637-750) daha sonra da Abbasiler (750-950) tarafından yönetilmiştir. 9. Yüzyıldan itibaren Orta Asya'dan Türk göçleri ile birlikte Türkler, İran'da yönetime dahil olmaya başlamıştır. İran bir

---

⁵ Turhan Kaçar, *Anadolu'da Sasaniler ve Romalılar, M.S. 226-363: Emperyal İdeoloji ve Kriz*, Tarih Dergisi, Sayı 47, (2008), İstanbul, 2009, s. 5.

⁶ Bozgeyik, a.g.e., s. 23.

⁷ Ünal Gündoğan, *İran ve Ortadoğu*, Adres Yayınları, 2016, Ankara, s. 29.

⁸ Mehmet Alıcı, *İslam Öncesi İran'da Dini Düşünce*, İran Düşünce Tarihi İram Yayınları, Ankara, 2019, s. 76.

dönem de Moğol saldırılarına maruz kalarak ağır kayıplar vermiştir. Nihayet Şiiliğin İran'a yerleşmesinde en büyük paya sahip olan Türk kökenli Şah İsmail tarafından 1501'de Safevi Devleti kurulmuştur.

1.2. Şiiliğin Ortaya Çıkışı

'Şia' sözcüğü yandaş, destekçi, yardımcı; bir hedefe başarılı bir şekilde ulaşmak için, bir kişinin yanında yer alan taraftar grubu anlamını taşır.⁹ Şia, 'Şii' kelimesinin çoğuludur. Şiilik, Hz. Ali'yi desteklemek amacıyla 'Ali taraftarı'¹⁰ veya yardımcı' anlamına gelir.

Şiilik, siyasi bir mezhep olarak ortaya çıkmıştır ancak günümüzde siyasi özelliğini halâ sürdürse de inanç bağlamında farklı boyutları ortaya çıkmıştır.

Hız. Ali ve taraftarları, Hız. Muhammed'in vefatı ile başlayan halifelik seçimlerine muhalefet ettiler. Bu ihtilaflar gittikçe derinleşti ve büyük olayların yaşanmasına sebep oldu.

Hız. Muhammed hastalanınca yerine namaz kıldırması için Hız. Ebubekir'i görevlendirdi. Bu sebepten Hız. Muhammed'in Hız. Ebubekir'i kendisinden sonra işaret ettiği söylendi. Ancak Şii kaynaklar, Hız. Muhammed'in Veda haccından dönerken Medine yolu üzerindeki 'Gadir-i Hum' denilen yerde "Hız. Ali'yi velî ve vâsî tayin ettikten sonra artık dinin tamamlanmış olduğuna dair bu ayetin nazil olduğunu ifade eden nakilleri"¹¹ paylaşmışlardır.

Hız. Muhammed vefat edince, Hız. Ali ve Hız. Abbas cenaze ve defin işleri ile uğraşırken, Beni Sakife'den haber geldi. Ensar'ın Sad Bin Ubade'yi halife seçmek için bir araya geldikleri öğrenildi. Hız. Ömer ve Hız. Ebubekir toplanılan yere gittiler. Uzun tartışmalardan sonra Hız. Ömer ani bir karar vererek Hız. Ebubekir'i desteklediğini bildirdi. Kalabalık ikna olarak Sad Bin Ubade dışındaki herkes Hız. Ebubekir'in halifeliğine onay verdi.

⁹ Mustafa Öz, Şia, TDV İslam Ansiklopedisi, 39. Cilt, İstanbul, 2010, s.111.

¹⁰ Hasan Onat, Şiiliğin Doğuşu Meselesi (Birinci Hicri Asır), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 36, Sayı 1, 1997, s. 80.

¹¹ Emrah Dindi, "Şerhu Hutbeti'l-Beyân"da Hız. Ali ve Ehl-i Beyt ile İlişkilendirilen Kur'ân Ayetleri ve Bunların Yorumu, Usûl İslam Araştırmaları, Sayı: 26, Temmuz-Aralık 2016, s. 189.

Peygamber'in kızı Hz. Fatıma ve eşi Hz. Ali halifelik seçimlerinin oldu bittiye getirilmesine razı olmadılar. Hz. Fatıma ölünceye kadar Hz. Ebubekir'in halifeliğini kabul etmemiştir. Hz. Ali'de ancak eşinin vefatından sonra Hz. Ebubekir'in halifeliğine biat etti.

Hz. Fatıma ile Hz. Ebubekir arasında bir anlaşmazlık daha vardı; Hz. Fatıma, Hz. Muhammed'in Fedek'te bulunan hurma bahçesinin kendisine verilmesini istedi. Hz. Ebubekir de, 'Peygamberlerin miras bırakmadığını' gerekçe göstererek bahçeyi Hz. Fatıma'ya vermedi. Bu konu Peygamber kızının ölümüne kadar ilk halife ile arasında sorun olarak kaldı.

Hz. Ebubekir iki yıl halifelik yaptıktan sonra 634 yılında vefat etti. Hz. Ebubekir vefatından önce yerine Hz. Ömer'i halife olarak atadı. Başta halk tarafından bu karar tereddüt ile karşılandı çünkü Hz. Ömer sertti, insanlar ondan çekinirlerdi. Ancak Hz. Ömer halifelik döneminde adaleti ile ünlendi. Hz. Ömer on yıl halifelik yaptıktan sonra 644 yılında mescitte namaz kıldırırken, İranlı Mecusi bir köle tarafından şehit edilmesinden sonra, Hz. Ömer'in vasiyeti ile istişare kurulunda bulunan Sad Bin Ebi Vakkas, Abdurrahman İbn Avf, Osman, Ali, Talha, Zubejr tarafından oluşan altı kişinin kendi arasında bir seçim yapıldı. Yapılan seçimin ardından Hz. Osman halife seçildi.

Hz. Ali; üç halifeye biat etmesine rağmen pasif muhalefetini sürdürdü ve bu dönemlerde önemli bir görev üstlenmedi veya kendisine önemli bir görev verilmedi. Bu dönem yaklaşık 24 yıl sürdü.¹²

Hz. Osman'ın halifeliği döneminde ciddi huzursuzluklar çıktı. Hz. Osman mensup olduğu Umeyyeoğulları (Emevi) ailesinden kişilere önemli devlet görevleri verdi. Sahabenin ileri gelenlerinden Ebu-Zer Gıfari Hz. Osman'ın bazı uygulamalarına sert muhalefet ettiği için Hz. Osman tarafından Rebeze Çölü'ne sürgün edildi.

Hz. Muhammed, Hakem (Hz. Osman'ın amcası) ve oğlu Mervan'ı Taif'e sürgün etmişti. Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer döneminde Hakem ve Mervan'ın Medine'ye gelmelerine izin verilmedi ancak Hz. Osman halifeliği döneminde ikisini

---

¹² Altan Tan, *Hz. İbrahim'in Ayak İzlerinde Ortadoğu*, Çıra Yayınları, İstanbul, 2018, s. 129.

affetti ve Medine'ye gelmelerine izin verdi. "Hz. Osman'ın, kendisinden önceki iki halifenin yapmadığı bir işi yapması tenkide yol açmıştı."¹³

Hz. Osman, Hakem ve Mervan'ı affetmekle kalmadı, Mervan Bin Hakem'i özel kâtabi yaptı. Hz. Osman'ın devlet işlerindeki uygulamalarından rahatsız olanların sayısı gün geçtikçe arttı. Hz. Osman'ın tayin politikası bu bakımdan hem Hz. Peygamber'in hem de ondan sonraki iki halifenin icraatına uymuyordu.¹⁴

Hz. Osman'ın halifeliğinin ikinci döneminde karışıklıklar başladı. Basra, Kûfe ve Mısır'da isyan hareketleri ortaya çıktı.¹⁵ Mısır'dan gelen bir grup tarafından Hz. Osman'ın evi kuşatıldı. Bu gruba karşı duranların başında Hz. Ali geliyordu. Hz. Ali, Hz. Osman'ı korumak üzere, oğulları Hasan ve Hüseyin'i, halifenin kapısının önünde nöbetçi bırakarak, olası kötü bir durumu engellemeye çalıştı.¹⁶ Üç günlük kuşatmanın ardından isyancılar tarafından evi basılan üçüncü halife Hz. Osman, 656 yılında şehit edildi.

Hz. Osman'ın öldürülmesi üzerine, Hz. Ali halife seçildi. Geçmişten gelen Haşimi-Emevi çekişmesi, Hz. Osman ile birlikte gelen Emevi iktidarı ve Hz. Osman'ın öldürülmesinin ardından Hz. Ali'nin halife seçilmesi aradaki anlaşmazlığı uç noktalara taşıdı. Emeviler, Şam Valisi Muaviye önderliğinde Hz. Ali'nin halifeliğine karşı çıktılar, Emevi-Haşimi iktidar mücadelesi tekrar başladı. Emeviler, Hz. Osman'ın katillerinin yakalanıp cezalandırmasını istediler aksi halde Hz. Ali'ye biat etmeyeceklerini bildirdiler.

Haşim ve Abd-i Şems, Hz. Peygamber'in büyük büyük dedesi Abd-i Menaf'ın oğullarıydılar. Abd-i Menaf ölünce yerine Haşim geçti çünkü Abd-i Şems yoksuldu ve Mekke'de çok az kalırdı. Haşim'in yönetime geçmesi ile Abd-i Şems'in oğlu Umeyye bunu hazmedemedi ve amcasını sürekli kıskanmaya başladı. Umeyye'nin bitmeyen kını, amca-yeğen ilişkisini bozdu. Haşim, Umeyye'yi Şam'a sürgün etti. Haşim'den sonra Hz. Peygamber'in dedesi Abdulmuttalib Mekke'nin

---

¹³ İsmail Hakkı Atçeken, *Hz. Osman Dönemi İç Olaylarında Mervan B. Hakem'in Rolü*, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı IX, Konya, 2000, s. 319.

¹⁴ Adem Apak, *Hz. Osman'ın Halifeliği Döneminde Meydana Gelen Siyasî Problemler ve Sebepleri Üzerine Bazı Değerlendirmeler*, Usûl, 4 (2005/2), s. 160.

¹⁵ Hayati Ülkü, *Mezhepler Tarihi*, Çelik Yayınevi, İstanbul, 1. Baskı- 2015, s. 34.

¹⁶ Mehmet Öztürk, *Hz. Ali Dönemi Siyasî ve Fıkhi Gelişmelerin Mezheplerin Oluşumuna Etkisi*, Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (Sayı 1), s. 85.

lideri oldu. Hz. Peygamber'den iki nesil önce Haşimi-Umeyyeoğulları rekabeti böylece başlamış oluyordu.

Hz. Muhammed, 610 yılında Peygamber olduğunu ilan etti. Umeyyeoğulları'nın lideri Ebu Süfyan, İslam'ı kabul etmeyerek Hz. Muhammed'e karşı savaşlar düzenledi. Mekke'nin fethine kadar düşmanlığını sürdürerek Hz. Peygamber'i yok etmeye çalıştı. Ancak Mekke'nin fethinden sonra Müslüman oldu. Ebu Süfyan'nın oğlu Muaviye ve ailesi de fetih sırasında Müslüman oldu.

Umeyye'nin liderlik iddiasında bulunması ve amcası Haşim'e karşı tutumu nedeniyle, Mekke'nin ileri gelenleri Umeyye'yi Şam'a sürgün etti. Emeviler'in Şam ile olan ilişkileri bu şekilde başladı. Muaviye'nin Şam valiliği istemesi de bu husumetin bir sonucuydu.

Hz. Ali'nin halifelik dönemi huzursuzluk ve iç karışıklıkla başladı, Sahabenin ileri gelenlerinden Talha ve Zübeyr Hz. Ali'nin halifeliğine destek verdikleri halde, kendilerine istedikleri valiliklerin verilmemesi üzerine Hz. Ali'ye muhalif oldular. Hz. Muhammed'in eşi Hz. Aişe, Hz. Ali'den Hz. Osman'ın katillerinin yakalanıp cezalandırılmasını istedi. Katiller yakalanamayınca Hz. Aişe'de muhalif gruba katıldı. Hz. Aişe, Hz. Ali aleyhine şiddetli eleştirilerde bulunanlardan biriydi.¹⁷

Hz. Aişe, sahabenin ileri gelenlerinden Talha ve Zübeyr ile birlikte Hz. Ali'ye karşı savaş ilan ettiler. Savaş Hz. Aişe'nin devesinin etrafında yaşandığı için, Cemel (Deve) Savaşı (656) denildi. Talha ve Zübeyr bu savaşta öldürüldü.

Cemel Savaşı'ndan sonra 657 yılında Şam valisi Muaviye ile Hz. Ali arasında Sıffin Savaşı çıktı. Muaviye Şam'da kendisini ikinci halife olarak ilan etti. Hz. Ali ve Muaviye arasındaki anlaşmazlık, Müslümanlar arasında günümüze kadar sürecek olan derin fikir ayrılıklarına sebep oldu. Hz. Ali ve Muaviye Sıffin'de karşı karşıya geldiler ve savaşı tam Hz. Ali kazanacakken Amr Bin As'ın fikri ile Muaviye'nin ordusu mızraklarının uçlarına Kur'an sayfaları taktı. Hz. Ali her ne kadar bunun bir hile olduğunu anlatsa da uyarılarına kendi ordusu bile uymadı. Özellikle Hariciler 'Kur'an'a karşı gelmeyiz' deyip savaşı bıraktılar.

---

¹⁷ Adnan Demircan, *Hz. Ali'nin İktidar Yıllarında İslam Toplumunda Siyaset*, Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 1, Sayı 2, Aralık, 2013, s. 175.

Sıffin Savaşı'nın durması üzerine problemin çözümü için iş hakemlere havale edildi.¹⁸ Hz. Ali bu işin çözüm yolunun hile olduğunun farkında olmasına rağmen baskılar sonucu istemeyerek de olsa kabullenmek zorunda kaldı.

Muaviye, keskin zekâsı ve hileleri ile bilinen Amr Bin As'ı hakem tayin etti, Hz. Ali, Abdullah Bin Abbas'ı tayin etmek istedi ancak Hariciler, Hz. Ali'nin akrabası olduğu için Abdullah'ı kabul etmediler. Hz. Ali, Musa El Eşari'yi hakem tayin etmek zorunda kaldı.

Amr Bin As, Musa El Eşari'ye karar verilmesi için önce halifelik iddia eden bu iki kişiyi de azletmeleri gerektiğini önerdi. Musa El Eşari, Amr'ın bu teklifini kabul etti ve ilk konuşmayı da Musa El Eşari'nin yapılması kararlaştırıldı. Konuşmaya Musa El Eşari başladı; 'Parmağımdaki bu yüzüğü çıkardığım gibi Ali'yi de halifelikten çıkarıyorum' dedi. Amr Bin As vakit kaybetmeden parmağından çıkardığı yüzüğü tekrar parmağına takarak; 'Ben de bu yüzüğü parmağıma taktığım gibi Muaviye'yi halifeliğe geçiriyorum' dedi. Bu hileye karşı büyük itirazlar oldu aradaki çatışma giderek büyüdü. Hz. Ali, Şam üzerine yürümek için hazırlıklara başladı.¹⁹

Hariciler, çıkan olaylardan dolayı Hz. Ali, Muaviye ve Amr Bin As'ı sorumlu tutup üçünü de öldürme kararı aldılar. 661 yılında aynı gün yapılan suikastler neticesinde, Amr Bin As küçük bir yarayla, Muaviye de sabah mescide gitmediği için saldırıdan kurtuldular. Hz. Ali ise sabah namazını kıldırırken mescitte şehit edildi.

Hz. Ali'nin öldürülmesinden sonra oğlu Hz. Hasan halife seçildi. Hz. Hasan beş aylık halifeliğinden sonra Muaviye ile anlaşarak Muaviye lehine halifelikten çekildi. Hilafet görevini Muaviye'ye teslim ettikten sonra vefatına kadar Medine'de ikamet eden Hz. Hasan bir daha siyasi hadiselerin içinde yer almadı.²⁰ Hz. Hasan 669'da vefat etti. Ancak Şii'ler Hz. Hasan'ın, karısı tarafından Muaviye'nin talimatıyla zehirlenerek öldürüldüğünü ileri sürdüler.

---

¹⁸ Mehmet Çelik, *İslam Tarihinde Dinin Politikaya Alet Edilmesinin İlk Örnekleri*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 10, Sayı 1, Elazığ, 2000, s. 43.

¹⁹ Çelik, a.g.m., s. 44.

²⁰ Halil İbrahim Hançabay, *Tarihi Rivayetlere Göre Hz. Hasan'ın Halifeliği*, İslami İlimler Dergisi, Yıl 14, Cilt 14, Sayı 2, Güz 2019, s. 245.

Hız. Hasan, halifeliği Muaviye'ye kendisinden sonra oğlunu getirmemesi şartıyla bıraktı. Ancak Muaviye ölümünden önce kötü özellikleri ile bilinen oğlu Yezid'i yerine veliaht tayin etti. Muaviye'nin bu kararı büyük bir muhalefetle karşılandı. Muaviye'nin bu kararı ile İslam toplumunda devlet yönetimi saltanata dönüşerek, bir ailenin eline geçmiş oldu.²¹

Muaviye'nin 680'de ölümünden sonra oğlu Yezid başa geçti. Muaviye'nin oğlunu veliaht tayin etmesi ile halifelik saltanata dönüştü. Yezid'in halife olması ile halk huzursuz oldu. Kufe başta olmak üzere Iraklılar ve diğer bölgelerden Hız. Hüseyin'e çağrılar başladı, mektuplar gönderildi. İnsanlar halifelik hakkının Hız. Hüseyin'de olduğunu ve Şam'a gelip Yezid'i devirmesini istediler. Hız. Hüseyin bu davetlere kayıtsız kalmayarak ailesi ve taraftarlarıyla yaklaşık yetmiş kişilik bir grupla Şam'a doğru yola çıktı. Hız. Hüseyin yolda iken Muslim b. Akil Kufe'de öldürüldü.²²

Yezid, Hız. Hüseyin'in Şam'a doğru yola çıktığını öğrenince askerlerini onların üzerine gönderdi. Hız. Hüseyin ve yanındakiler Kerbela'ya varınca Yezid'in askerleri tarafından karşılandılar. Hız. Hüseyin, Yezid ile görüşmek istediğini ve yolu açmalarını istedi ancak askerler Hız. Hüseyin'in bu isteğini geri çevirdiler bunun üzerine Hız. Hüseyin Medine'ye geri dönmek istediğini bildirirse de askerler etrafını kuşattılar. Kufe valisi Ubeydullah, Hız. Hüseyin'in Yezid'e biat etmesini istedi fakat Hız. Hüseyin biat etmeyeceğini söyledi. Bunun üzerine Ubeydullah gönderdiği bir emirle Hız. Hüseyin ve ordusunun su ile irtibatını kesilmesini istedi.²³ Hız. Hüseyin'i çağırın Kufeliler onu Kerbela'da yalnız bıraktılar. Kufe valisi Ubeydullah Bin Yezid tarafından gelen talimat ile 10 Ekim (10 Muharrem) 680'de Hız. Hüseyin, küçük oğlu Zeynel Abidin hariç ailenin bütün erkekleri ile beraber Yezid'in askerleri tarafından öldürüldü.

Kerbela faciasından sağ olarak kurtulan Zeynel Abidin Şiiler tarafından dördüncü imam olarak adlandırıldı. Zeynel Abidin ve oğlu Muhammed Bakır isyan etmeden yaşadılar. Peygamber torunlarının şehit edildiği 10 Muharrem Şiiler için

²¹ İrfan Aycan, *Emeviler Dönemi İç Siyasi Gelişmeler (41-132 /661-750)*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 39, Sayı 1, 1999, s. 147.

²² Hasan Onat, *Kerbela'yı Doğru Okumak*, Akademik Orta Doğu, Cilt 2, Sayı 1, 2007, s. 7.

²³ Yakup Keskin, *Yakın Döneme Etkileri İtibari İle Kerbela*, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 38, 2012, s. 313-314.

milattır. Bugün İslam coğrafyasının İran, Irak, Lübnan, Yemen, Bahreyn, Azerbaycan ve Türkiye gibi muhtelif yerlerinde Kerbela'yı anma etkinlikleri yapılmaktadır.²⁴

1.2.1. Caferilik (12 İmam)

“Beşinci İmam Muhammed Bakır’dan sonra Şiiler tarafından hukuk ve hadis alanında otorite kabul edilen altıncı İmam Cafer Sadık’ın da Abbasi Halife’si Mansur tarafından zehirlenilerek öldürüldüğü belirtilir.”²⁵

Ca’ferilik, günümüzde İran İslam Cumhuriyeti’nin resmî mezhebidir.²⁶ Şiilerin altıncı İmam olarak kabul ettikleri Caferiye-İmamiye (İsnai Aşeriye-12 İmam) mezhebi ismini Cafer-i Sadık’tan (699-765) alır.

Şii geleneğinde, Hz. Muhammed’den sonra en hayırlı insanın Hz. Ali olduğuna inanılır. Şiilere göre; Hz. Ali’nin halifelğine ve imametine inanmak dini bir mecburiyettir çünkü Hz. Peygamber’in halefi olduğu, Allah tarafından Gadir’i Hum’da Hz. Peygamber’e vahiy yoluyla bildirilmiştir. Buna göre bütün ayrışmaların temelinde Gadir-i Hum’da yapıldığı iddia edilen anlaşma vardır.²⁷

Ceferiye (on iki imam) mezhebi olmak üzere neredeyse tüm Şii grupların ittifak ettiği mesele olan görüşe göre, Hz. Muhammed Veda haccı yapıp Mekke’den Medine’ye dönerken (16 Mart 632), konaklamak için pek elverişli olmadığı halde önemli bir meseleyi duyurmak amacıyla bu mevki de durduğu sırada, Peygamber’e indirilen tüm vahiy anlatmasını emreden, aksi halde Peygamberlik görevini yapmamış sayılacağını vurgulayan ayet²⁸ inmiştir. Bunun üzerine Hz. Muhammed, etrafdaki bütün kalabalığın biraraya gelmesini istemiş, herkes toplandıktan sonra öğle vaktinin namazını kıldırılmış ve sonrasında yeni nazil olan ayeti okuyarak bir konuşma gerçekleştirmiştir. Hz. Muhammed, yaptığı konuşmada vefatının yaklaştığını ima ederek Peygamberlik görevini layıkıyla yapıp yapmadığı konusunda

²⁴ Mustafa Özkan, *Kerbela’dan Önce Hz. Hüseyin’i Doğru Anlamak*, Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Yıl 1, Cilt 1, Sayı 1-2, 2010, s. 101.

²⁵ İsmail Hakkı Göksoy, *Çağdaş İslam Ülkeleri Tarihi*, Fakülte Kitabevi, İstanbul, 2008, s. 112.

²⁶ Şaban Banaz, *Türkiye’de Ca’feriler*, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt VI, Sayı 1, 2018, s. 32.

²⁷ Mustafa Altunkaya, *Bazı Şii Kaynaklarda “Tasavvuf”*, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 11/5, Kış 2016, s. 10.

²⁸Maide 5/67

kalabalığın düşüncelerini sormuş, olumlu yanıt aldıktan sonra Sahabesinin Allah'ın birliğine ve ahiret alemine olan inancını tekrar edip meşhur sözü olarak bilinen "sakaleyn hadisini" aktarmıştır. "Size iki şey bırakıyorum, bu ikisini benimsediğiniz müddetçe yoldan çıkmazsınız. Bunlardan biri Allah'ın kitabı Kur'an, diğeri ise Ehlibeytimdir." Hz. Muhammed konuşmasını sonlandırdıktan sonra Hz. Ali'yi yanına çağırıp elini tutarak, "ben kimin mevlasıysam Ali'de onun mevlasıdır. Allah'ım onu seveni sev, ona düşmanlık edene düşmanlık et." Hz. Muhammed'in bu konuşmasından sonra orada bulunan herkes Hz. Ali'nin elini tutup bağlılıklarını bildirmişlerdir. Bunların arasında Sahabenin önde gelen isimleri Hz. Ebubekir, Ömer ve şair Hassan b. Sabit'in de olduğu rivayet edilmiştir. Hz. Muhammed ve diğer yolcular Medine'ye doğru hareket ettikten sonra yolda "Bugün dininizi kemale erdirdim, üzerinizdeki nimetimi tamamladım ve size din olarak İslam'ı seçtim"²⁹ mealindeki ayetin indiği nakledilmiştir.³⁰

Caferilere göre, Hz. Ali ilk İmamdır, ondan sonra on bir imam daha gelmiş ve son imam çocuk iken kaybolduğuna inanılan Muhammed Mehdi'dir. Şiiler, on iki İmamın masum, hatadan ve günahattan korunmuş olduğuna ve çocukken kaybolan on ikinci imamın bir gün dünyaya gelip adaletsizliği bitireceğine inanırlar. Şiilerdeki on ikinci İmamın dünyaya döneceği inancı diğer dinlerde olan Mehdi-Mesih inancı ile benzer özelliklere sahiptir.

Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'den sonra en hayırlı insan olduğunu kabul eden Şiilerin farklı inançta olanları da çoktur. Hz. Ali'yi Allah olarak kabul eden Şiiler de vardır. Bunlara 'sapkın/ aşırı Şiiler' yani (Ğulat-ı Şia) adı verilir.

"Şii-Caferilerin Kabul ettikleri 12 İmam:

Hz. Ali (600-661)

- 1- Hz. Hasan (625-669)
- 2- Hz. Hüseyin (626-680)
- 3- Ali Zeynel Abidin (658-713)
- 4- İmam Muhammed el-Bakır (676-743)
- 5- İmam Cafer-i Sadık (703-765)

²⁹ Maide 5/3

³⁰ Ethem Ruhi Fığlalı, *Gadir-i Hum*, TDV İslam Ansiklopedisi, 13. Cilt, s. 279.

- 6- İmam Musa el-Kazım (745-799)
- 7- İmam Ali Rıza (765-818)
- 8- İmam Muhammed el-Cevad (810-835)
- 10- İmam Ali Naki (el-Hadi) (827-868)
- 11- İmam Hasan el-Askeri (846-874)
- 12- Muhammed Mehdi (868-?)”

Günümüzde İran başta olmak üzere birçok Ortadoğu ve Afrika ülkelerinde Şii nüfus azımsanmayacak derecede varlığını sürdürmektedir. Bir buçuk milyar Müslüman nüfusun içerisinde yaklaşık iki yüz milyon Şii yaşamaktadır.

1.2.2. Zeydilik Mezhebi

Zeydiye Mezhebinin kurucusu Ali bin Zeyd, Kerbela hadisesinde, Hz. Hüseyin’in sağ olarak kurtulan tek oğlu Zeynel Abidin’in en küçük oğludur. Zeyd, 699-740 (Hicri 80-122) yılları arasında yaşamıştır. İmam Zeyd, İmamiyye mezhebinin kurucusu Cafer-i Sadık’ın amcasıdır. İmam Zeyd görüş olarak İmamiyye mezhebinden ayrılmaktadır. Zeydiler, İmam sayısının beş olduğuna ve İmam Zeyd’in beşinci İmam olduğuna inanırlar.

İmam Zeyd, büyük dedesi Hz. Hüseyin gibi kıyam yapmak taraftarıydı. Ancak babası Zeynel Abidin ve ağabeyi Muhammed Bakır pasif ve sessiz durmayı seçmişlerdi. İmam Zeyd, Şiilerin takiyye metodunu da reddediyordu. Ona göre mücadele açıktan yapılmalıydı. İmam Zeyd’in huruç siyaseti ağabeyi Muhammed Bakır ile arasını açmıştı.

Muhammed Bakır, babaları Zeynel Abidin’in de isyan etmeden yaşadığını İmam Zeyd’e anlatmaya çalışmış ancak İmam Zeyd bu görüşü kabul etmemiştir. İmam Zeyd, İmam-ı Azam ile aynı dönemde yaşamış hatta İmam-ı Azam kendisinden dersler almıştır. Kendisi ile çağdaş olan Mutezile itikadının kurucusu Vasıl Bin Ata’dan dersler alan İmam Zeyd, Mutezilenin doktrinlerini benimsemiştir.”³¹ Zeydiler, İtikatta Mutezile³² fıkhıta ise neredeyse Hanefi sayılırlar.

³¹ Selim Öztürk, *Zeydiliğin Tarihsel Süreçte Oluşumu ve İmamiyye ve İran İle İlişkisi*, Liberal Düşünce Dergisi, Yıl 24, Sayı 94, Bahar 2019, s. 92.

³² Öztürk, a.g.m., s. 93.

Zeydilerin Şiilerden farklılaştıkları önemli konular vardır: “12 masum imama ve beklenen Mehdi’ye inanmazlar; Kerbela toprağından yapılan taş üzerine secde etmezler; humus vergi almazlar; can ve mal tehdit altında değilse takiyye yapmazlar; mut’a nikâhına cevaz vermezler; ezanda “Aliyyun veliyullah” demezler.”³³

Kufeliler, İmam Zeyd’i büyük dedesi Hz. Hüseyin gibi Emevi saltanatına karşı isyan çıkarmaya çağırdılar. İmam Zeyd bu çağrıya cevap verdi. Kufeliler İmam Zeyd’in Hz. Ali’den önceki halifeler hakkında kendileri gibi düşünmesini istediler ancak İmam, Kufelilerin istediği kötü sözleri sarf etmeyerek onlara saygı duyduğunu ve babasının da onlar hakkında iyi konuştuğunu ve hürmette kusur etmediğini ifade etti. Hz. Osman’ın halifeliğinin ilk altı yılını kabul ettiğini, son altı yılını ise kabul etmediğini bildirdi. ‘Zeydiler, Hz. Peygamberin sağlığında sahabenin İslam’a bağlılıkları ve İslam’a sadakatle hizmet ettikleri hususunda hemfikirdirler.’³⁴ Kufeliler, ilk iki halifeye lanet etmedikçe onu desteklemeyeceklerini söylediler.

Zeyd b. Ali’nin, İktidar mücadelesi olarak da nitelendirilebilecek bu eylemlerin ilki ve en önemlisi Ernevilere karşı gerçekleştirdiği isyandır.³⁵ İmam Zeyd, Emevi halifesi Hişam Bin Abdülmelik yönetimine karşı isyan etti. Kendisini çağırıp sonrada savaş meydanında terk eden Kufeliler’in aksine savaş meydanında çarpışarak şehit oldu. İmam Zeyd’i savaş meydanında terk edenlere ‘rafizi’ denildi, ‘terk edenler, yalnız bırakanlar’ anlamında literatüre girdi. Cenazesi gizlice defnedildiği halde Emeviler tarafından gömüldüğü yerden çıkarılarak teşhir edildi. İmam Zeyd’in oğlu İmam Yahya da babasının ölümünden sonra isyan edince o da öldürüldü.

Zeydiler ilk devletlerini 864 yılında Taberistan’da kurdu. Zeydiler Yemen ve Taberistan’da kendi otoritelerini tesis etme başarısına ulaşmışlardı.³⁶ Samanoğulları tarafından 928 yılında yıkılan Zeydi Devlet’i, kısa süre sonra Gilan bölgesinde tekrar kuruldu ve varlığını 12. Yüzyıla kadar sürdürdü.

---

³³ Tan, a.g.e., s.133.

³⁴ Mehmet Ümit, *Zeydiyye Mezhebi, İmamet Anlayışı ve Sahabe Hakkındaki Görüşleri*, Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Yıl 1, Cilt 1, Sayı 2, Güz 2015, s. 97.

³⁵ Yusuf Gökalp, *Zeydiyye Mezhebinin Doğuşu, Teşekkül Süreci ve Tarihçesi*, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 7, Sayı 2, 2007, s. 59.

³⁶ Gökalp, a.g.m., s. 75.

Günümüzde Yemen nüfusunun büyük çoğunluğu Zeydi Mezhebine bağlıdır. Umman ve Suudi Arabistan'da da Zeydiler vardır.

1.2.3. İsmailiye Mezhebi

İsmailiye mezhebi, 6. İmam Cafer-i Sadık'ın H.148/765'te ölümünden sonra, İmamet'in en büyük oğlu İsmail'e geçtiği inancına sahip olan mezhebin adıdır. Şiiiler İsmail'in, babası Cafer-i Sadık'tan önce öldüğüne inandıkları için en küçük oğlu Musa Kâzım'ın 7. İmam olduğunu iddia ederler. İsmail'in babasından önce ölüp-ölmediği konusu Şiiiler arasında anlaşmazlığa yol açmıştır.

'İlk İsmaililer, Kutsal Kitapların ve şeri hükümlerin zahir ve batını arasında ayırma giderek her zahirî ve lafzî mananın bir batınî ve hakikî manası olduğunu ileri sürmüşlerdir.'³⁷ İleri sürdükleri fikirleri nedeniyle İsmailiyye Mezhebi'ne, gizlilik ve takiyye konusundaki tavırlarından dolayı '*Batıniler*' de denilmiştir.

'İmamet silsilesi İsmail'in oğlu Muhammed Mektum'dan sonra sırasıyla oğlu Cafer El-Musaddık, Muhammed El-Habib ve Abdullah El-Mehdi şeklinde devam eder. Bu aileden gelenler 10. Yüzyıl başlarında Mısır'daki Şii-İsmaili Fatımi Devleti'ni kurmuşlardır.'³⁸

İsmailiyye Mezhebi'ne göre, insanlar Kur'an'ın sadece zahiri (açık) manasını bilebilirler, batını (gizli/kapalı) anlamını ancak İmamlar bilir ve yorumlama yetkisi sadece onlara aittir. Onlara göre, İmamlar masum ve günahsızdırlar bundan dolayı insanlar tarafından eleştirilip, yargılanamazlar ve insanlar için haram olan şeyler gerektiğinde İmamlara serbest veya helal olabilir.

İsmailiyye'ye göre, İmamlık hakkı sadece İsmail ve onun soyundan gelen kişilere aittir. 'Zira İmam bizatihi Allah tarafından gönderilmiş, insanları doğru yola ulaştırmakla görevli kılınmış, katiyyen yanılmayan bir insan olup fermanları da Kur'an yerine kaimdir.'³⁹

'Fatımi Halifesi Muntansir'in (1036-1094) ölümünden sonra İsmaililer Muntansiri'in oğullarının adı olan Nizari ve Musta'li kollarına ayrıldılar.'

³⁷ Muzaffer Tan, *Tarihsel Süreçte İsmaililik Ve Yaşadığı Farklılaşmalar*, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 17:2, 2012, s. 117.

³⁸ Tan, a.g.e., s.136.

³⁹ Mustafa Öz, *İsmailiye Mezhebi, Milletler Arası Tarihte Ve Günümüzde Şiiilik Sempozyumu*, İslami İlimler Araştırma Vakfı, 13-15 Şubat 1993, İstanbul, s. 617.

Hasan Sabbah, Muntasir'in oğlu Nizari'nin görüşlerini benimsedi. Sabbah, Kum'lu bir Caferi olarak başladığı yolda Nizari'nin görüşlerini benimseyen, tarihte Batni'ler olarak bilinen hareketin öncüsü oldu. Hasan Sabbah, ayrılıkçı fikirlerini ve taraftarlarının isyanını yaymak için İran'da bulunan Kazvin şehri yakınlarındaki Alamut Kalesi'ne yerleşti ve 'siyasi düzeyde Hassan Sabbah, Sunnilerin desteklediği Selçuklu iktidarına karşı silahlı mücadele politikasını başlattı.'⁴⁰ Sabbah, Moğol-İlhanlı Devleti'nin hükümdarı Hülâgü'nün 1256 yılında Alamut Kalesini ele geçirip Batni hareketine son vermesine kadar faaliyetlerine devam etti.

'Nizari İsmaililiği, İran'daki olaylar sonucu 1840 yılında; Hindistan'nın Bombay şehrine göç eden 1. Ağa Han Hasan Ali Şah'la birlikte farklı bir statü elde etmiş, Ali Şah'ın torunu 3. Ağa Han Muhammed Şah Ali (1885-1957) İngilizler ile ilişkiler kurmuştur.'⁴¹ Nizarilerin 1956'dan günümüze kadar gelen İmamı 4. Ağa Han Kerim Ali Şah'tır.

Nizarilerin büyük çoğunluğu şuanda Doğu Afrika'da yaşamaktadır. Günümüz Nizari-İsmaililer, Sunni ve Caferi inançlarından tamamen uzak namaz, hac, oruç ve zekat gibi ibadetleri tamamen terk etmişlerdir.

İsmaililiğin diğer bir kolu olan Musta'liler, iki yüz bin kişilik nüfusları ile Hindistan'da yaşamakta ve Nizarilere göre daha ılımlı olup 'Bohalar' olarak bilinmektedirler.

1.3. Safevi Devleti (1501-1736)

13. yüzyılda Safevi ailesinden Şeyh Safiyuddin Erdebili tarafından İran'ın kuzeybatısında bulunan ve Türkçe konuşulan Azerbaycan'da, Sunni-Safevi tarikatı (1252-1334) kuruldu. Tarikat, kurulduktan sonra kırsal bölgelerdeki aşiretler tarafından yoğun bir şekilde benimsendi, etkisi Suriye ve Anadolu'ya kadar yayıldı.

Bu dönemde Anadolu'nun doğusunda varlığını sürdüren Akkoyunlu Devleti ile Osmanlı Devleti arasında siyasi bir takım sorunların yaşanması sonucu ortam gerilmiştir. Osmanlı Sultanı II. Mehmet ile Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan arasındaki huzursuzluk, her iki gücün Oltukbeli savaşında (1473) karşı karşıya gelmesi ile nihayete ermiştir. Bu savaş sonucunda Akkoyunlular yıkılma sürecine

⁴⁰ Wilferd Madelung, (Çeviren, Muzaffer Tan), *İsmaililik: Eski Ve Yeni Davet*, Dini Araştırmalar Dergisi, Mayıs-Ağustos 2006, Cilt 9, S 25, s. 291.

⁴¹ Tan, a.g.e., s. 136.

girerken, bölgedeki boşluğu doldurma yoluna giren Safevi şeyhlerinin, tarikatın öğretilerini yaymaya başladığı görülmektedir. Özellikle Safevi tarikatının önemli temsilcilerinden olan Şeyh Cüneyd'in bu dönemde yürüttüğü faaliyetler göze çarpmaktadır. Ancak Şeyh Cüneyd'in Anadolu'da gerçekleştirdiği dini ağırlıklı eylemler sırasında Şii olup olmadığı kesin olarak bilinmemektedir.⁴² Anadolu'daki bu dini faaliyetler zamanla güçlü bir propaganda aracına dönerek, Osmanlı Devleti ile Safevileri karşı karşıya getirmiştir. Şeyh Cüneyd'in ölümünden sonra oğlu Şeyh Haydar'da babasının yolunu takip ederek Anadolu'daki propaganda faaliyetlerine devam etmiştir. Başta bir Sunni geleneğine bağlı olarak kurulan Safeviyye tarikatı zamanla Şiileşmiştir. Bu tarikatın Anadolu'daki taraftarlarından, Şeyh Haydar'ın şeklini belirlediği söylenen kırmızı çizgili⁴³ on iki dilimli başlık, on iki imamı tasvir ettiği bilinmekle beraber, bu başlığı takanlar aynı zamanda "Kızılbaş" olarak da adlandırıldılar. Kızılbaş Türkmenlerin Anadolu'da Osmanlı Devleti'ne daima sorun yaratması, Osmanlı'yı Doğu'da tedbir almaya itmiştir.⁴⁴

Şah İsmail 1494'te kardeşlerinden sonra yedi yaşında iken tarikatın başına geçti. Süfi Tarikatının geleneksel lideri olan Şah İsmail hem dini lider hem de devlet başkanı konumunda bulunmaktaydı.⁴⁵ Safeviyye Tarikatı, Şah İsmail ile birlikte zamanla büyük bir devlete dönüştü. Şah İsmail 1501'de Azerbaycan taraflarını Akkoyunlulardan alıp Tebriz'e gelerek⁴⁶ kendini Şah ilan etti. Şah İsmail'in 1501'de Safevi Devleti (1501–1736)'ni kurmasıyla hanedan merkezi Erdebil'den Tebriz'e taşındı.⁴⁷ Şah İsmail, yaptığı seferlerle Doğu Anadolu bölgesini ve Irak'ı Safevi hakimiyetine aldı. "İsmail 1510'da Türk aşiretlerini yenerek ve devletinin sınırlarını Amu Derya nehrine kadar genişleterek Doğu İran'ı da eline geçirdi."⁴⁸

---

⁴² Günel Rahimli, *Halk İslamı ve Kızılbaşlık*, Akademik Hassasiyetler Dergisi, Yıl 2017, Cilt 4, Sayı 8, s. 64.

⁴³ Zülfiyye Veliyeva, *Safevilerin Menşei ve Kızılbaşça*, Journal of Azerbaijani Studies, s. 338.

⁴⁴ Sıtkı Uluerler, *Osmanlı-Safevi İlişkilerindeki Temel Sorunlar Üzerine Bir Değerlendirme*, Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı: 197, Nisan 2012, s. 4-5.

⁴⁵ Serkan Taflıoğlu, *İran Türk Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Türk Tarihine Stratejik Etkisi*, Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi, Cilt 4, Sayı 13, 2012, s. 108.

⁴⁶ Yılmaz Karadeniz, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu Meselesi: Kızılbaşların Ortaya Çıkışı*, Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 3, s. 65.

⁴⁷ Bilal Dedeyev, *Safevi Tarikatı ve Osmanlı Devleti İlişkileri*, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt 1/5, Güz 2008, s. 207.

⁴⁸ William L. Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, Agora Kitaplığı, 2008, İstanbul, s. 58.

Safevî Devleti'nin dinî programı, Safevîleri dönemin en kudretli Sünnî otoritesi olan Osmanlı ile zorunlu bir çatışma düzlemine taşıdı.⁴⁹ Şah İsmail'e bağlı en fanatik taraftarlar Anadolu'da bulunuyordu. Osmanlı Padişahı Yavuz Sultan Selim, Kızılbaşların Anadolu'daki faaliyetlerine son vermek amacıyla Safevi Devleti'ne savaş ilan etti. Şah, Osmanlı ordusunun gücünün farkındaydı ve başlangıçta savaşa girmekte tereddüt etti. Bununla birlikte I. Selim'in kışkırtıcı mektupları ve Kızılbaş reislerin coşkun tavırları yüzünden savaşa girmek zorunda kaldı.⁵⁰ Osmanlı ve Safevi ordusu 1514'de Çaldıran'da karşı karşıya geldiler ve Safevilere karşı silah teknolojisinin daha fazla gelişmiş olması nedeniyle savaşı Osmanlı ordusu kazandı. Böylece Doğu Anadolu Osmanlı hakimiyetinde kalmaya devam etti.

Şah İsmail'in Osmanlı'ya karşı yenilgisi onu yıldırma ve devletini her geçen gün büyütme yoluna gitti. İsmail, ilk olarak Şiiliği İran'da resmi bir mezhep olarak ilan etti. Şiilikten önce İran'ın büyük çoğunluğu Sunnilik mezhebini benimsemişti. İsmail Şiiliği, Sunnilere zorla benimsetti, kabul etmeyenleri ölüm ile cezalandırdı. İran'ın devlet eliyle Şiileşme serüveni Safevilerle başladı. İran, Şii bir devlet oldu ancak daha önce burada Şiilik yaygın olmadığı için Şii din adamlarının varlığı da yoktu. Şah İsmail, Arap devletlerinden başta Lübnan olmak üzere devşirme ulemalar getirerek İran'da Şiilik üzerine bir hukuk sistemi oluşturdu. Getirilen en önemli ulema ailesi Lübnan'dan 'Sadr' ailesidir ve halen günümüzde de İran'da etkinliklerini devam ettirmektedirler.

Şah İsmail kendisinin yedinci imamın soyundan geldiğini ve kayıp on ikinci imamın da temsilcisi olduğunu iddia etti. Şah İsmail'in şahsında tanımladığı bu konumu kendisinden sonra gelenler tarafından da devam ettirildi. Şah İsmail ile birlikte İran, ulusal kimliğini korumuş olsa da Sunni devletlerle belirgin ayrılıklara sürüklendi.

Şah İsmail Safevi Devleti'ni kurarken Kızılbaş Türkmenlerden önemli destek almıştı bu nedenle eyalet valiliklerine onları atadı. Şah İsmail devletin bürokratik açığını da şehirli İranlılar ile kapatmaya çalıştı. Böylece devletin siyasi aygıtlarını da oluşturdu. Ancak kentli bürokratlar ile Aleviler arasında zaman zaman

⁴⁹ Mehmet Çelenk, *Safeviler Döneminin Şii-Sunni İlişkileri Üzerindeki Etkisi*, e-Makalat Mezhep Araştırmaları, VI/2, Güz 2013, s. 65.

⁵⁰ Tufan Gündüz, *Kızılbaşlar Osmanlılar Safeviler*, Yeditepe Yayınevi, 3. Baskı, 2018, İstanbul, s. 79.

anlaşmazlıklar yaşanmaya başlandı. Şah İsmail 1524’de öldüğünde Safeviler, kabile devletinden büyük bir İmparatorluğa dönüşmüştü. Şah İsmail’in ölümünden sonra da Alevi Türkmenler ve bürokratlar arasındaki sorun devam etti. Safeviler batıda Osmanlı tarafından sürekli sıkıştırılıyordu. Bu dönemde Safeviler çoğu yerlerden çekilmek zorunda kaldılar ve sınırları daralmaya başladı.

1587’de Şah Abbas devletin başına geçti. Şah Abbas ile birlikte Safeviler eski güçlerine kavuştular ve Bağdat’ı tekrar ele geçirdikleri görüldü. Şah Abbas, 1598’de başkenti İsfahan’a taşıdı ve büyük reformlar gerçekleştirdi. Şah Abbas, Alevi Türkmenleri ile baş etmek için Gulam adında yeni bir ordu kurdu ve sadece kendisine bağladı. Şah Abbas, devlet arazisini mülkiyetine katarak buradan elde edilen gelirlerle orduyu ve idari yapıyı finanse etti. Şah Abbas’ın 1629’da ölümünden sonra Safevi devletinde istikrar dönemi de bitti. Şah Abbas’tan sonra gelen hükümdarlar kurulan ordunun devamını getiremedi. Safevi Devleti 1722’de yıkıldı. Başka bir Türk ailesine mensup Kaçarların, 1794’te yönetimi ele geçirmesine kadar geçen dönem İran’da karışıklıklar içerisinde geçti.

Irak toprakları, 1508’de Bağdat’ı işgal eden Safevi Sultanı Şah İsmail ve 1638 yılında Bağdat’ın Osmanlı Padişahı IV. Murat tarafından kesin olarak fethedilmesine kadar geçen sürede Safeviler ile Osmanlı Devleti arasında gidip gelmiştir.⁵¹ Bağdat üzerinde Osmanlı-Safevi çatışması zamanla mezhep savaşına dönmüştür. Bağdat’ın Safevilerin eline geçmesi ile Şiilik zorunlu bir mezhep haline gelmiş, Sunni mezhebi yasaklanmış ve camiler Şii ibadethanelerine dönüştürülmüştür. Osmanlılar ise Bağdat’a Sunnilerin koruyucusu sıfatıyla gelmiştir. Abbasilerin yaklaşık beş yüz sene başkentliğini yapan Bağdat, Osmanlılar için büyük önem oluştururken, Kerbela olayının yaşanması da bölgeyi Şii-Safeviler açısından önemli hale getirmiştir. “Safevi Şahları, bu kutsal yerlerin Şii otoritesi altında bulundurulmasını dini görevleri olarak görmekteydiler; dolayısıyla, bu toprakların Osmanlıların eline geçmesi çok büyük bir üzüntü kaynağıydı.”⁵² Günümüzde Irak’ta yaşanan mezhepsel bölünmenin kaynağını Osmanlı-Safevi mücadelesinde görmek mümkündür.

⁵¹ Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset, Savaş Ve Diplomasi*, Mkm Yayıncılık, 4. Baskı, Bursa, 2008, s. 85.

⁵² Cleveland, a.g.e., s. 63.

Tarihsel süreçte, doğuda birçok bölgeyi kontrol altında tutmayı başaran Osmanlı Devleti, İran'a daima kuşku ile bakmış ve kendisine her zaman sorun çıkaran bu devleti bir tehdit aracı olarak görmüştür. Batıya dönük genişleme politikası gereği Safeviler, Osmanlı Devleti'nin sınırları içinde kalan birçok bölgede hak iddia ederek bu taleplerini her zaman diri tutmuşlardır.⁵³

Safevi Devleti, 1722'de Şah Hüseyin'in Afganlı isyancılara yenilmesi sonucunda yıkılma sürecine girmiştir. Bu süreçten sonra İran'ın Horosan bölgesinde yaşayan Türk kökenli Nadir Şah tarafından 1736'da Safevilere son verilerek, İran'da Afşar Hanedanlığı kurulmuştur. Bu dönemde Nadir Şah Osmanlı'dan dini bir takım isteklerde bulunmuş ancak bu istekler şeri hükümlere ters olduğu gerekçesi ile kabul görmemiştir. Osmanlı ile Afşarlar arasında savaşların bir müddet daha devam ettiğini görmekteyiz. Ancak Nadir Şah, yönünü doğuya çevirerek Hindistan seferine (1738) çıkmış, Lahor'a kadar gitmiştir. Hindistan'da hüküm süren Babür Devleti, Nadir Şah tarafından güçten düşürülmüş, askeri ve ekonomik kayba uğratılmıştır. Bu sefer sonucunda Afşar hazinesi dolarak daha önceki mali kayıplar telafi edilmiştir.

Nadir Şah, fetih hareketlerine devam ederek Meşhed kentini devletin merkezi yaptı. Böylece Afganlılara iyi görünme yoluna girerek, Şii'lik yerine Sunniliği benimsediğini duyurdu. Kendisine yönelik 1741'de yapılan suikast girişiminden sonra, katı yöntemlerle devleti yönetmeye başladı. Bu tavır değişikliğinin halkta yarattığı huzursuzluk zaman zaman ayaklanma girişimleri yoluyla kendini gösterdi. Nadir Şah, Kaçar ve Afşar beyleri tarafından öldürülerek, yerine yeğeni Ali Kulu Mirza, Şah ilan edildi. Bir yıl sonra Mirza Şah kardeşi İbrahim'in baskısıyla tahtı bırakmak zorunda kaldı ve 1748'de Nadir Şah'ın torunu Şahruh tarafından taht ele geçirilerek İbrahim öldürüldü. Horosan'da elli yıla yakın hüküm süren Şahruh, zamanla Zendlerin hakimiyetine girerek Afşarların zayıflamasına yol açtı.⁵⁴

Zend Hanedanlığı, 1750-1794 yıllarında İran'da varlığını sürdürmüş Lek aşiretine bağlı bir devlettir. Zendler, Afşarlar döneminde Nadir Şah tarafından Luristan bölgesinden İran'ın doğusuna sürgün edilmişlerse de Nadir Şah'ın

---

⁵³ Sıtkı Uluerler, *Safevi Devleti'nin Yıkılışa Gidiş Sürecinde Osmanlı'nın Tutumu ve Rusya ile İttifak Kurmasının Anlamı*, Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı 210, Haziran 2014, s. 2.

⁵⁴ Abdulhaluk Mehmet Çay, *Afşarlar (1736-1795)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Kültür Portalı Projesi, 2009, Ankara, s. 2.

ölümünden sonra yurtlarına tekrar dönmüşlerdir. Devlet, Zend aşiretinin reisi Kerim Han tarafından kurulmuştur.

Kerim Han, 1747'de Nadir Şah'ın ölümünden sonra Afşarlar arasında çıkan kargaşadan yararlanarak Bahtiyârî aşireti lideri Ali Merdan Han ile birlikte Orta İran'ı ele geçirmeyi başarmıştır. Ancak Ali Merdan Han ile arasında çıkan anlaşmazlık sonucu Kerim Han, Bahtiyari aşiretini kendi topraklarına katarak, Ali Merdan Han'ı bertaraf etmiştir. 1751'de Safeviler'in son hükümdarı III. İsmail adına vekalet etmeyi başaran Kerim Han, İran'da fiilen Zend hakimiyetini başlatmıştır. Kerim Han 1760'da III. İsmail'i tahttan indirerek İran'da Zend Hanedanlığını resmen kurmuştur.

Kerim Han, Osmanlı Devleti ve İngiltere ile ılımlı diplomatik ilişkiler geliştirerek her iki ülkenin de güvenini sağlamayı başardı. Devletin başkentini Şiraz'a taşıdı. Kerim Han döneminde İngiltere'ye verilen bazı imtiyazların neticesinde İngiltere, Hindistan kolonilerine giden yolu genişletti ve İran üzerinde etkisini arttırmış oldu. Kerim Han'ın 1779'daki ölümünün ardından oğlu Ebu'l Feth Han, uzun süren iç karışıklıklardan sonra tahta oturmayı başardı. Ebu'l Feth Han'ın yetersiz yönetimi, Budak Han koluna mensup Zeki Han'ı harekete geçirerek tahtı ele geçirmesini sağladı. Zeki Han'dan sonra sırasıyla Ali Murad ve Cafer Han gibi hükümdarlar tarafından İran, başarılı yönetilemedi. Zend'lerin zayıf anını kollayan Kaçar boyundan Ağa Muhammed Han, devleti yıpratmaya başladı. Zend Hanedanlığının son hükümdarı Lütf Ali Han 1789'da kendini Han olarak ilan etti. Lütf Ali Han, 1794'e kadar sürecek hükümdarlığı döneminin çoğunu Kaçarlar ile mücadele ederek geçirdi. Lütf Ali Han yine Kaçarlar ile mücadele ettiği sırada onlara esir düşerek Bam Kalesine götürülüp öldürüldü ve böylece Zend Hanedanlığı yıkılmış oldu (1794).

Zend Hanedanlığı döneminde Osmanlı'dan bazı topraklar ele geçirilmiştir. Zendler, ülkede sanat faaliyetlerine başlayarak büyük eserler meydana getirdiler. Kendilerinden sonra kurulan Kaçar Devleti'ni sanat yönünden etkilediler. Kerim Han döneminde başkent Şiraz önemli kültür ve ticaret kentine dönüşerek burada çini ve şişe atölyeleri kurulmuştur. Kerim Han, Şiraz'da bulunan mahallere on iki imamın adını vermiş ve tahta geçtiğinde on iki imam adının geçtiği paralar bastırmıştır.

Kerim Han dini mabetleri onararak sonrasında Medrese-i Han adında bir medrese yaptırmıştır.⁵⁵

Kaçarlar Dönemi (1794-1925)

Şiilik bir devlet politikası olarak, İran'da Safeviler (1501) döneminden itibaren güçlenmeye başlamıştır. Safeviler, Şiiliği bir devlet dini olarak benimsediler. Safevilerden önce İran'da Sunni nüfus daha fazladır. Şiiliği devlet kontrolünde tutan Safeviler de, hükümdarlar dini otorite kabul edilmiştir. Bu dönemde ulema geniş alan bulamamış, dini faaliyetler gerçekleştirememiştir.

Kaçar Hanedanlığının başa geçmesiyle birlikte Ulemanın da konumu temelden değişti. Kaçarların kökeni göçebe ve aşiret yapısına dayanıp Şiilik ile bağlantısı bulunmuyordu. Şii ulema bu dönemde merkezi otoriteden bağımsız, en güçlü olduğu dönemi yaşıyordu. Merkezi otoriteden yoksun Kaçarlar, yerel düzeyde ileri gelenlere diğer bir deyişle aşiret reislerine, ruhani liderlere, zengin tüccarlara ve büyük toprak ağalarına güvenirdi.⁵⁶ Devletin; hukuk, eğitim ve sosyal alanlardaki eksikliğini ulema dolduruyordu. Böylece ulema, bu süreçte hukuk ve eğitim sistemini ele geçirmeyi başardı.

Kaçarların, dini devlet yönetiminin dışına iterek bu alandaki yapılanmaları ulemaya bırakmasıyla birlikte, ulema bağımsız bir güç elde etti. Ulema artan gücünü sosyalleşmede kullanmakta gecikmedi ve halk ile doğrudan diyaloga geçti. Ulemanın içerisindeki üst düzey mollalar büyük topraklara sahip olup, bu toprakları kontrol altında tuttular. Bu durum ulemayı feodal toprak sahiplerine yakınlaştırdı. Üst düzey Ulema, feodal toprak sahipleri ile ittifak halindeyken alt düzey din adamları toprak işçileri ile ittifak kurdular. Böylece ulema içerisinde fikir ayrılıkları oluşmaya başladı, bunlar "Usuli Okul-Akbari Okul" çatışmasıydı ve üstünlük Usulilerdeydi.⁵⁷ Ayrıca Ulema-Bazaar (çarşı) ittifakı gelecekte önemli olaylarda belirleyicilik rolünü gösterecekti.

⁵⁵ Rıza Kurtuluş, *Zendler*, TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 44, 2013, İstanbul, s. 256-257-258.

⁵⁶ Ervand Abrahamian (Çev. Dilek Şendil), *Modern İran Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008, İstanbul, s. 20.

⁵⁷ Serpil Sancar, *Din, Siyaset ve Kadın İran Devrimi*, Nika Yayınevi, 2016, Ankara, s.62.

1.4.1. Tütün Protestosu (1891-1892)

Kaçar Hükümdarı Nasıreddin Şah'ın, 1890'da İran'da ekilen tütünün üretim ve satış haklarının tümünü bir İngiliz şirketine devretmesi, ülkede huzursuzluğa sebep olarak halkın tepkisine yol açtı.

İran halkı tütünü çok fazla tüketiyordu, dolayısıyla geniş halk kitlelerinin tepkisine yol açtı. Saraya karşı protesto hareketlerinin başını ulema çekti. Ulumanın bu tavrı Meşrutiyet hareketinde, dini hiyerarşinin üstlenecek olduğu rolün habercisi olacaktı.⁵⁸ Ulema protesto hareketlerine dini görüntü verdi. Çarşı esnafı tarafından desteklenen din adamı Hacı Mirza Hasan Şirazi 1891'de bir fetva yayınlarak tütün kullanımını yasakladı.⁵⁹ Halkın bu fetvaya uyması, ileri dönemlerde devrimci ve muhalif hareketlerde ulemanın rolünü arttırdı ve devrime giden sürecin kapısını açtı.

Ulema daha ileri giderek tütün kullanılmasını On İkinci İmama karşı gelmek ile bir tuttu. Böylelikle boykotun daha geniş boyutlara ulaşmasını sağladı. Şah tütün imtiyazını iptal etmek zorunda kaldı. Bu olay ulemanın zaferiyle sonuçlandı. Tütün boykotunda ulemanın üstlenmiş olduğu rol, dini hiyerarşinin devlete karşı konumunu daha da güçlendirmişti.⁶⁰

1.4.2. Meşrutiyet Hareketi (1906-1911)

20. yüzyılın başında ulemanın müdahil olduğu önemli olaylardan biri de sınırlandırılmak istenen mutlak monarşinin, parlamenter monarşiye dönüştürülme çabalarının yer aldığı Anayasa Hareketi dönemidir.

Meşrutiyet hareketi, halkoyuyla seçilmiş parlamento aracılığıyla Şah'ın yetkilerini sınırlandırıp, yazılı anayasa ile hak ve özgürlükleri güvence altına almayı amaçlıyordu.⁶¹ Bu hareket genel olarak Osmanlı'daki Jön Türklerin geleneksel aristokrasiye karşı seçilmiş bir anayasal yönetiminin getirilmesiyle sonuçlanmış, İran'da yapılan anayasal hareketle kısmen benzerlikler göstermişti. Osmanlı bu konuda İran'dan daha başarılı olmuştu çünkü Osmanlı'da anayasal hareketi yerleşmiş bir aydın ve askeri sınıf yaparken, İran'da daha çok Çarşı (Bazaar) esnafı, ulema ve

⁵⁸ Mazlum Uyar, *İran'da Modernleşme ve Din Adamları*, Emre Yayınları, 008, İstanbul, s.52.

⁵⁹ Mohammad-Reza Djalili- Thierry Kallner (Çev, Reşat Uzmen), *İran'ın Son İki Yüzyıllık Tarihi*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2011, İstanbul, s. 31.

⁶⁰ Uyar, a.g.e., s. 53.

⁶¹ Sancar, a.g.e., s. 64.

azınlıkta bulunan reformistler tarafından temsil edildi.⁶² İran'daki birbirinden farklı grupların temsil edilmesi ileride beraberinde sorunlar getirecekti.

Geleneksel Çarşı esnafı, batıdan ithal edilen mallar karşısında yerli esnafın haklarını korumak için iktidara karşı parlamenter monarşiyi destekledi. Aydın kesimi, batıda ortaya çıkan milliyetçilik ve liberalizmin etkisinde kalarak, İran'da özgür düşünce ve modern bir toplum oluşturma çabasını göstererek Anayasal parlamentonun oluşmasına öncülük etti. Ulema ise, meşruti monarşiyi dini zeminde meşrulaştırmak için çeşitli fetvalarla bu sürece dâhil oldu. "Kitlelerin Kaçar Hanedanına karşı olan tepkilerini doğru biçimde okuyan Şii müçtehitler, geleneksel Şia düşüncesi ile Meşrutiyet fikrini uzlaştırmanın yollarını aradı."⁶³

Kaçar Hükümdarı Muzafferüddin Şah, lüks hayatının masraflarını karşılayabilmek için yabancılara imtiyaz uygulamasını yeniden başlattı. Ülkenin beş eyaleti dışındaki petrol işletme hakkının tümünü %16'lık kâr karşılığında İngiliz olan William d'Arcy'ye verdi. İngiltere tarafından İran'da 1908 yılında büyük petrol kuyuları bulundu. Bu durumun İngiltere'nin ilerleyen süreçlerde İran'daki varlığını devam ettireceğini gösteriyordu. İngiltere, 1909'da kurulan Anglo Iranian Oil Company'nin (AIOC) %51'lik hisselerini 1914'te satın aldı. İngiltere, bu olaydan sonra İran petroleri üzerinde hegemonya kurdu. Muzafferüddin Şah bu tavizle de kalmayıp Rusya, Fransa ve İngiltere'den yüklü miktarlarda borç alarak⁶⁴ devleti dış güçlerin sömürgesi haline getirdi.

İran'da Şah'a karşı 1905 yılında büyük protesto gösterileri başladı. Şah, protesto gösterilerine karşı duramayarak 5 Ağustos 1906 günü, bir kurucu meclisin oluşturulması amacıyla genel seçimlerin yapılacağını duyurdu.⁶⁵ Reformist aydınlar halkın desteğini sağlayabilmek için ulemanın liderliğinde süreci atlattı. Fakat yeni anayasa çalışmalarının yapıldığı sırada aydınlar ve ulema arasında ciddi çatışmalar meydana geldi. Aydınlar daha reformist ve laik bir yasa oluşturmak isterken, Ulema tersine dine aykırı olmayacak, on iki imam ekolüne bağlı bir yasa çıkarmak istedi.

---

⁶² Cleveland, a.g.e., s. 162.

⁶³ Volkan Atuk, *Osmanlı Devleti ve İran'da Ulemanın Meşrutiyet Algısı*, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 2020, s. 10.

⁶⁴ Cleveland, a.g.e., s. 162.

⁶⁵ Djalili- Kallner (Çev, Reşat Uzmen), a.g.e., s. 43.

Anayasal hareket, ulema içerisinde de ciddi fikir ayrılıklarına sebep oldu. Anayasal düşünce sisteminin batı kaynaklı olduğu biliniyordu. Ulema batı menşeli bu akımın İslam'a uygun olup olmadığını tartışıyor ve bu konu aralarında büyük çatışmalar çıkarıyordu. Ulemanın o güne kadar eleştirdiği monarşi rejimi değildi, yöneticilerin baskıcılığını, despotluğunu ve yabancı çıkarılara verilen tavizdi. Ulema tarafından monarşi dışında önerebilecek başka yönetim sistemi de bulunmuyordu.

20. yüzyıl başlarında başlayan Anayasal hareket süresince ulema, siyasi eylemlerde en önde olmuştu. Meşrutiyet yönetiminin getirilmesi konusunda fikir ayrılığına düşen ulema, içerisinde üç farklı grubun çıkmasına neden oldu. Birinci grup; “modernist” olarak adlandırılan sayıca az bir gruptu. Bu grubu temsil edenler, Mirza Hasan Rüşdiya ve Seyid Yahya Davlatabadi idi. İkinci grup; yeni bir anayasanın yapılmasını ve parlamenter sistemin getirilmesini desteklemekle birlikte kültürlerini değiştirecek yeniliklere karşı çıkıyordu. Bu gruba “ılımlılar” denilmekteydi. Bu grup içerisinde Necef ulemasından Molla Horasani, Molla Mazandarani, Hacı Mirza Tihrani, Şeyh Muhammed Hüseyin Na'ini ve Tahran'ın önde gelen müçtehitlerinden Seyid Tabataba'i Binhani ve Tütün protestosu sırasında önemli rol oynayan Mirza Hasan Aştıyani sayılabilir.” Üçüncü grupta bulunan ulemalar her türlü değişime ve Anayasal harekete karşı duranlardı. Bu grubun en önemli temsilcileri; Mirza Ebu el-Kasım, Şeyh Fazlullah Nuri bulunuyordu.⁶⁶ Şeyh Fazlullah'a göre; “bütün meseleler, bu arada siyaset de, şeriatın alanına girer.”⁶⁷ Meşrutiyet Hareketi'nin ilerideki aşamalarda başarısızlığa uğraması ve Şeyh Fazlullah Nuri ya da Müderris gibi isimlerin idam edilmelerinin Meclis tecrübesinin sonraki kuşak İslamcılar tarafından yetersiz görülmesinde ve daha kalıcı ve kesin kazanımlara yoğunlaşılmasında etkili olmuştur.⁶⁸

Meşrutiyet hareketi her ne kadar modern aydınların başlattığı bir süreç olsa da daha sonrasında Anayasa hükümlerinde de görüldüğü üzere Ulemanın etkisiyle ilk madde de, 12 İmam Şiiliğinin devlet dini haline geldiği görülür. İkinci madde de ise, parlamentodan çıkacak her anayasa maddesinin ulemadan seçilen beş kişilik bir komisyon tarafından, yasaların şeriata uygun olup olmadığı kontrol edilecektir. Bu

---

⁶⁶ Sancar, a.g.e., s. 65.

⁶⁷ Taha Akyol, *Osmanlı'da ve İran'da Mezhep ve Devlet*, Milliyet Yayınları, 1999, İstanbul, s. 203.

⁶⁸ Hakkı Uygur, *İran'da Şii Siyasi Düşüncenin Evrimi*, İran Düşünce Tarihi, İRAM Yayınları, Ekim 2019, Ankara, s. 215.

iki madde iktidarın ulema tarafından denetlenmesi anlamına geliyordu. Ulemanın anayasaya destek vermesinin nedeni ilk iki madde olmuştur. Yasaların çiğnenmesi İslam'ın ve Şiiliğin ihlali anlamına geldiği için ulemanın, hem siyasi hem de dini meşruiyeti arttı.

Kaçarların son hükümdarı Ahmed Şah, 1914'te Birinci Dünya Savaşının başlaması üzerine tarafsızlığını ilan etti. Bu açıklama İran'ın içinde bulunduğu karışıklık nedeniyle pek ciddiye alınmadığı gibi 1919'da Paris Barış Koferansına gönderilen heyetin talepleri de kabul görmedi. İngiltere, Birinci Dünya Savaşı başlamadan önce Kaçar Hanedanını yıpratma yoluyla siyasi ve ekonomik nüfuz kurduktan sonra savaşın bitiminde 9 Nisan 1919'da yapılan anlaşma ile İran'ın işgalini tamamladı. Kaçar meclisi bu anlaşmayı onaylamayınca bu kargaşadan yararlanmak isteyen Rusya İran'a yayılmaya başladı. Bunun üzerine Kazak Tugay Komutanı Rıza Han, ordusu ile Rusları İran'dan çıkardıktan sonra, 1921'de hükümet darbesi yaparak yönetimi ele geçirdi. Ahmed Şah, darbe sonrası can güvenliğinin tehlikeye girdiğini anlayıp ülkeyi terkederek Avrupa'ya kaçtı. Rıza Han, Seyyid Ziyâeddin Tabâtabâî başkanlığında kurulan kabinede Savaş Bakanlığı yaptı. 1925'te Meclis tarafından Ahmed Şah, tahttan azledilerek Kaçar Hanedanlığına son verildi.⁶⁹

1.5. Pehleviler Dönemi (1925-1979)

1.5.1. Rıza Şah Pehlevi (1925-1941)

12 Aralık 1925 tarihinde Rıza Han'ın meclis tarafından "Şehinşah" ilan edilmesiyle Pehlevi hanedanlığı kuruldu ve Rıza Şah 25 Nisan 1926 tarihinde Tahran'daki Gülistan Sarayında taç giydi.⁷⁰ 16 yıllık iktidarı süresince Rıza Şah Pehlevi, İran'da komünizm karşıtı, ulusalcı ve laik bir yönetim tarzı benimsenmişti.⁷¹ Rıza Şah, iktidara geldiği ilk yıllarda devleti merkezileştirmek istemiş ve bu işi yaparken ulemanın desteğine ihtiyaç duymuştu. Başkent ve diğer şehirlerdeki ulema

⁶⁹ Faruk Sümer, *Kaçarlar*, TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 24, 2001, İstanbul, s. 52.

⁷⁰ Rıza Kurtuluş, *Rıza Şah Pehlevi (1878-1944)*, TDV İslam Ansiklopedisi, 35. Cilt, 2008, İstanbul, s. 67.

⁷¹ Ahmet Cülük, *İran İslam Devrimi ve Ulemanın Zaferi*, Güvenlik Çalışmaları Dergisi, Cilt 20, Sayı 1, Haziran 2018, s. 89.

Rıza Şaha açıktan destek verdiklerini ilan ettiler. Bunların içinde Ebu'l Hasan İsfahani, Muhammed Hüseyin Naini ve Abdülkerim Hairi⁷² bulunuyordu.

Rıza Şah'ın başlangıçta ulema desteğini alması ve onlarla arasını iyi tutması tamamen iktidarını ve otoritesini güçlendirmek içindi. Hatta Rıza Han başbakan iken, 1924'de İran'da Cumhuriyet ilan etme girişimlerinde bulundu. Bu girişimlerine karşı büyük bir muhalefet bloğu oluştu. Rıza Şah, kendisine yönelik sert eleştiriler karşısında Tahran'ı terk etmek zorunda kaldı. Rıza Şah bu isteğinin sonucunda büyük bir itibar kaybı yaşadı ve dağılan itibarını toparlamak amacıyla dini merkez olan Kum kentine giderek Şii müçtehitlerle görüştüktan sonra, 1 Nisan 1924 tarihinde bir bildiri yayımlayarak cumhuriyet rejimi fikrinden vazgeçtiğini herkese ilan etti.⁷³ Pehlevi hanedanlığından önce İran'da bürokrasi ve merkezi yönetim zayıf kaldığı için, geleneksel ve İslami esaslara dayanan ilk, orta ve yüksek eğitim; medeni ve ticari hukuk alanlarını kapsayan şer'i yargı ve dini vakıfların idaresi⁷⁴ ulema tarafından kontrol edilmekteydi. Ulema hem sosyal alanda hem de siyasi alanda güçlü bir konumda bulunuyordu.

Rıza Şah, Pehlevi hanedanlığını kurduktan kısa bir süre sonra daha önce İran tarihinde görülmemiş bir merkezi devlet oluşturdu. Rıza Şah, siyasi otoritesini güçlendirdikten sonra uyguladığı siyaset nedeniyle ulema ile karşı karşıya geldi. Rıza Şah, Kaçarlar döneminde büyük güce sahip olan ulemanın yaşam alanına girdi. Ulema, kurumlar üzerinde etkiliydi, Rıza Şah ulemanın denetimini kısıtladı. Ulema, Kaçarlar dönemindeki konumundan uzaklaştı ve devlet mekanizmasından dışlandı. Ulema, gün geçtikçe Rıza Şah'a karşı giderek kan kaybetmeye başladı.

Rıza Şah, başı boş aşiret yapılarına karşı harekât başlattı, baskı ve şiddet yolu ile onları denetim altına aldı ve böylece merkezileşmenin önemli bir adımını atmış oldu. Ayrıca İran'da o güne kadar düzenli bir ordu bulunmuyordu. Rıza Şah, direk kendisine bağlı güçlü bir ordu oluşturdu. Rıza Şah, yeni bir bürokrasi sınıfını oluşturdu ve bu sınıf zamanla günlük hayatın içine girmeye başladı. Rıza Şah, otoriter tutumunu gün geçtikçe perçinliyordu.

---

⁷² Mazlum Uyar, *Pehlevi Hanedanlığının Kuruluşu ve Rıza Şah Dönemi (1921-41) Devlet Ricali-Ulema Münasebetleri*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Eğitimi Anabilim Dalı Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi, Sayı 17, Aralık, 2006, İstanbul, s. 181.

⁷³ Gökhan Çetinsaya, *Milli Mücadeleden Cumhuriyete Türk-İran İlişkileri 1919-1925*, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi Cilt: XVI / Kasım 2000 / Sayı: 48, s. 789.

⁷⁴ Nikki R. Keddie, *Roots of Revolution An Interpretive History of Modern Iran*, New York, 1981, s. 32.

Rıza Şah Pehlevi, ilkleri uygulamaya devam etti. Daha önce görülmemiş reform ve modernleşme politikalarını uygulamaya başladı. Böylece merkezi devlet ile ulema arasındaki çatışma giderek derinleşti. Şah; vakıfları, eğitim ve hukuk kurumlarını ulemanın elinden alarak devlete kaydırıldı.

Geleneksel din eğitimi veren okullardan ayrı olarak yeni laik eğitim kurumları açıldı. Bu kurumların açılması Medreselerdeki öğrenci sayısını hızla azalttı. Ulemanın elinde bulunan Şer'i ve Örfi hukuk kurumları kaldırıldı. Vakıflar Bakanlığı kurularak vakıfların yönetimi bu bakanlığa devredildi.

Rıza Şah, çıkardığı yeni bir yasa ile kadınların başörtü takmasını ve dini temsil eden kıyafetlerin giyilmesini yasakladı. Birçok kadın için bu aynı zamanda dini değerleri bakımından travmatik bir tecrübe oluyordu.⁷⁵ Modernleşme alanında ciddi adımlar atan Şah, kadının seçme ve seçilme hakkı, tek eşlilik gibi basit haklarla ilgili hiçbir hukuki düzenleme yapılmamıştı.⁷⁶ Bu da Şah'ın modernleşme çalışmaları hususunda atılan adımlarda tutarsızlık gösterdiğinin bir örneğiydi. İran'da Pehlevi hanedanlığı döneminde modern merkezi devlet, dini kurumlar üzerindeki gücünü belirgin bir biçimde arttırmıştı.⁷⁷

Rıza Şah döneminde, hükümetin ulemanın yaşamsal alanlarına karşı sert politikalar uygulamasına karşı, ulema tarafından merkezi otoriteyi hedef alacak herhangi bir kalkışma yaşanmaması ilginçtir. Rıza Şah ülkesini kalkındırmak için doğru veya yanlış uygulamalarıyla az zaman da çok iş yapmıştır. Tarihçi Kasravi'nin ifade ettiği gibi sertliğine, hatta saltanat döneminin son zamanlarındaki "zalimliğine", istenmeyen sonuçlar ve başarısızlıklarına rağmen yine de onu ülkede "dönüştürme" yaptığı için övmektedir.⁷⁸

1941 yılında İran, Rusya ve İngiltere tarafından işgal edildi. Her iki devlet Rıza Şah'ın Alman yanlısı olduğunu bildikleri için onu tahttan uzaklaştırdılar. Rıza Şah, meclis tarafından Güney Afrika'ya sürgüne gönderildi.

⁷⁵ Djalili- Kallner (Çev, Reşat Uzmen), a.g.e., s. 76.

⁷⁶ Mehmet Koca, *XX. Yüzyılın Başında Şah Rıza Pehlevi'nin Reformları Ekseninde İran'ın Modernleşme Çabası*, Asia Minor Studies, Cilt 8, Sayı 1, 2020, s. 369.

⁷⁷ Ender Akyol- Azam Ahmadi, *İran'da Rıza Şah Dönemi Modernleşme Sürecinin Şia Ulemasına Etkisi*, Tarih Okulu Dergisi, Yıl 12, Sayı XI, Haziran 2019, s. 153.

⁷⁸ Djalili- Kallner (Çev, Reşat Uzmen), a.g.e., s. 69.

1.5.2. Muhammed Rıza Şah Pehlevi (1941-1979)

Muhammed Şah, babasının tahttan çekilmesinden sonra 26 yaşında devletin başına geçti. Muhammed Şah, İsviçre’de öğrenim gördükten sonra İran’da Askeri Akademi’de eğitim aldı.⁷⁹ İran, İngiltere ve Rusya tarafından iki nüfuz bölgesine ayrılmıştı. Ülkenin kuzeyi Rusya, güneyi ise İngiltere tarafından işgal edilmişti. Her iki devlette bölgede rahatça faaliyet yürütmek amacıyla belli grupları destekledi. Sovyet Rusya kendine yakın gördüğü Tudeh partisi, İngiltere ise sosyalizm tehlikesine karşı ulema ile işbirliğine gitti.

Muhammed Şah’ın, tahta oturduktan ve Musaddık’ın bir askeri darbe ile devrilmesine kadar geçen süre İran’ın tarihindeki en demokratik dönemi olmuştu. Muammer Şah, yönetimi parlamentoya bırakmış yalnız askeri işlerle ilgileniyordu. Bu dönemde hem sol hem de milliyetçi düşünce ile şekillenen partilerden destekçi buldu. Rıza Şah döneminde bastırılan unsurlar gelen özgürlük havası ile birlikte tekrar ortaya çıktı.

Muhammed Şah, başa geçince ulema zaman kaybetmeden bazı önemli konularda Şah’a geri adım attırmayı başardı. Amaçları babası döneminde yaşadıkları dışlanma ve sindirilme politikasına tekrar düşmemekti. Hz. Hüseyin’in yas merasimlerindeki taziye törenleri tekrar yapılmaya başlandı. Rıza Şah, resmi kurumlarda oruç tutmayı yasaklamıştı, bu yasak da ortadan kaldırıldı. Kamusal alanda kadınların örtünme yasağı kaldırıldı ve böylece kadınlar, örtüleriyle tekrar sokağa çıkmaya başladı. Rejime baskı yapılan bir başka saha da Hac yasağıydı.⁸⁰ Rıza Şah’ın koyduğu bu yasak nedeniyle İran ve Suudi Arabistan arasında gerginlik yaşanmıştı.

Ulema ile Muhammed Şah arasında önemli ölçüde mutabakat sağlanmıştı. Ulema, iktidara karşı büyük kazanımlar elde etmesine rağmen siyasetin sınırlarına girmemeye özen gösterdi. Ordu ve iktidarın düzenlediği dini törenlerde ulema tarafından Şah’a karşı bağlılık açıkça gösteriliyordu. Yeni Şah’ın en önemli destekçisi olan tek merci-i taklid Ayetullah Burucerdî, 1949’da Kum kentinde 2.000 din adamının katıldığı bir toplantı düzenledi.⁸¹ Toplantıda din adamlarının siyasetten

⁷⁹ Selin Çağlayan, *Şii Düşüncesinde İslamcılık: İran Mehdiyi Beklerken*, Cinius Yayınları, 2012, İstanbul, s. 78.

⁸⁰ Şahrüh Ahavi, *İran’da Din ve Siyaset*, Yöneliş Yayınları, 1990, İstanbul, s. 120.

⁸¹ Sancar, a.g.e., s. 71.

uzak durmalarını ve politikaya mesafe koymalarını istedi. Ulema, Muhammed Şah döneminde elde ettiği haklarını kullanmak suretiyle 1960'lara kadar siyasi polemikten uzak durdu.

1.5.2.1. Petrolün Millileştirilmesi ve Muhammed Musaddık

1950'li yılların başı petrolün millileştirilmesi konusunun yoğun tartışıldığı bir dönem oldu. Rıza Şah döneminde 1933'te AIOC ile yapılan anlaşma gereği bu şirket, İran'a petrol gelirlerinin %17'sini vermişti. 1949 yılına gelindiğinde yeniden pazarlıklar yapılmış Muhammed Şah, ancak %24'lük bir kâr ile tekrar AIOC'a petrol üretimini teslim etti. Muhammed Şah bu anlaşmayı kamuoyu ile paylaştıktan sonra büyük bir tepki ile karşılaştı. Çeşitli muhalefet partileri ve bu konu ile yakından ilgilenen ülkenin ilerici aydınları, Dr. Musaddık'ın liderliğindeki Milli Cephe'de⁸² toplandı. Musaddık ve kurduğu Ulusal Cephe Partisi, geleneksel esnaf ile irtibatı olan ulema tarafından da anlamlı bir yardım görmekteydi.⁸³ Ulema tarafından 1951'de Anglo İran Petrol Şirketi'nin millileştirilmesini isteyen bir fetva yayınladı. Bu fetva Meşrutiyet Devrimi'nden sonraki ilk siyasal içerikli dinsel müdahale oldu.

Muhammed Şah döneminde, etkinlik alanları sınırlı kalmakla birlikte politik faaliyetlerini sürdüren birkaç önemli ulema vardı.⁸⁴ Musaddık'ın destekçileri arasında zamanın siyasal açıdan en faal dini lideri Ayetullah Seyyid Abdülkasım Kaşani⁸⁵ bulunuyordu. Musaddık, her kesimin desteğini sağladıktan sonra ülke genelinde büyük protesto gösterileri düzenledi. Petrol şirketi, tepkiler sonucunda geri adım atıp yıllık kârın %50'sini vermeyi taahhüt ettiyse de bu Musaddık önderliğindeki koalisyon tarafından kabul görmedi. verdiği uzun bir mücadelenin ardından Muhammed Musaddık, petrolün ve petrol endüstrisinin millileştirilmesine ve işletilmesine dair kanunun meclisten geçmesini sağladı ve aynı yıl meclis tarafından başbakanlığa seçildi (1951).⁸⁶

⁸² Mehmet Kaya, *Ortadoğu'da Petrol Savaşının Başlama Noktası ve İngiltere'nin İran Petrollerini Kontrolü Altında Tutma Çabaları*, Demokrasi Platformu Dergisi, Yıl 4, Sayı 14, Bahar 2008, s. 241.

⁸³ Alptuğ Kuduoglu, *İran'da Musaddık Dönemi: 1951-1953*, İran Çalışmaları Dergisi, Cilt 2, Sayı 2, 2019, s. 42.

⁸⁴ Sancar, a.g.e., s. 71-72.

⁸⁵ Abrahamian (Çev. Dilek Şendil), a.g.e., s. 153.

⁸⁶ Suad Pira- Osman Gazi Özgüdenli, *Muhammed Musaddık İran'da Petrolün Millileştirilmesini Sağlayan Başbakan*, TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 31, 2006, İstanbul, s. 228.

Ülke kaynaklarının yabancı şirketlere verilmesine ve batı yanlısı politikalara karşı Musaddık'ın yanında yer alan ulema, millileştirme kampanyasına destek vererek İran'ın ve İslam'ın düşmanlarına karşı çıkmak arasında doğrudan bir ilişki kurarak bu konuda dini duygulardan da yararlanmıştı.⁸⁷

Dr. Musaddık, batı yanlısı uygulamalara karşı çıkarak petrolün millileştirme çabasını kazanmış görünüyordu. Bu kazancın en önemli destekçilerinden biri Kaşani idi. Ancak zaman geçtikçe İran'da sol örgütlerin ağırlığı iyice hissedilmeye başlandı. Musaddık'ın partisi Ulusal Cephe'nin sol fikirlere kaydığı iddia edilerek ulemanın desteği gün geçtikçe zayıflamaya başladı.

Bu durum Ayetullah Kaşani'nin de Musaddık aleyhine dönmesine sebep oldu.⁸⁸ Muhammed Şah, Musaddık tarafından yönetimden uzaklaştırılmış ve Roma'ya zorunlu olarak gitmişti. İddialara göre ulema, Musaddık'ın hızla Komünist Tudeh partisinin yörüngesine girmesini korku ile izliyordu. Bu korku ulemanın, Muhammed Şah'ın dönüşünü sağlayan askeri darbeyi desteklemelerine yol açtı. Ulema her zamanki gibi Şah ve *status qua* yanlısı tutumunu⁸⁹ açık etti.

Muhammed Şah, darbeden dört gün sonra ülkeye geri döndü. General Zahedi Başbakan ilan edilmiş, İngiliz şirketi ile petrol sanayisi konusunda yeni bir anlaşma yapmak için uygun ortam yaratılmıştı.⁹⁰ Dr. Musaddık'ın darbe ile indirilmesine neden olan petrolün millileştirme serüveni, şirket ve Şah arasında petrol gelirlerinin %50'sini İran'a veren bir anlaşmanın imzalanması ile kısa zamanda çözümlendi.⁹¹ Musaddık darbesi, İran modern tarihinin kırılma anlarından biri olmakla birlikte, nükleer görüşmeler esnasında da görüldüğü üzere yıllar sonra bile ortaklık şuurunun ana kaynağını oluşturan noktalardan birisi oldu.⁹²

Babasına göre daha yumuşak olarak bilinen Muhammed Şah, bu darbeden sonra ülkede katı uygulamalara başladı. Musaddık 1967 yılında ölene kadar ev hapsinde tutuldu. Muhafif kesimler sert muamelelere uğradı. Çoğu tutuklandı veya

---

⁸⁷ Arı, a.g.e., s. 247.

⁸⁸ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995*, Alkım Yayınevi, 2009, İstanbul, s. 596.

⁸⁹ Sancar, a.g.e., s. 72.

⁹⁰ Pınar Arıkan, *İran, Musaddık ve Darbe*, Ortadoğu Analiz, Cilt 8, Sayı 76, Eylül-Ekim 2016, s. 21.

⁹¹ Cleveland, a.g.e., s. 326.

⁹² Hakkı Uygur, *1953 Darbesi ve Hatırlattıkları*, İran Araştırmaları Merkezi, 5 Ekim 2016, <https://iramcenter.org/1953-darbesi-ve-hatirlattiklari/>

idam edildi. Bütünüyle susturulan, önemli kadroları yok edilen siyasal muhalefet yer altına itildi.⁹³

Muhammed Şah'ın öfkesinden etkilenmeyen tek grup ulemaydı çünkü ulemanın, Musaddık'ın devrilmesinde büyük rolü vardı. Şah rejimine karşı ayakta kalabilen ve gücünü koruyabilen ulema, 1979 devrimine giden süreci yavaş yavaş hazırlıyordu.

1.5.2.2. 1963 Ak Devrim (Enkalab-i Sefid)

1953 darbesi Mhammed Şah'ın uyguladığı bütün politikaları değiştirdi. İran adeta bir demir perde ülkesine döndü. Neredeyse bütün özgürlükler kısıtlanmış durumdaydı. Hiçbir muhalif harekete hayat hakkı tanınmıyordu. Muhammed Şah, petrol anlaşmasını imzalayarak İran petrolünü uluslararası piyasaya sürdü ve devletin petrol gelirlerinde büyük bir artış yaşandı. Bu arada İngiltere petrol bölgelerindeki ağırlığını yavaş yavaş kaybederken, Amerika İngiltere'nin misyonunu yüklenmeye başladı ve bu İran için yeni bir devrin başlangıcı oldu. İngiltere öncülüğünde kurulan Irak, Türkiye ve Pakistan'ın da üyesi olduğu Bağdat Paketi'ne İran, 1955'de katılım sağladı.⁹⁴

Ulema, 1953-1958 yılları arasında dini kurumlarda faaliyetlerini yoğun bir şekilde yürüttü. O zamanlarda yeni bir dini merkez olan Kum kentindeki öğrenci sayısı gün geçtikçe artmaya başladı. Meşhed kenti ise Ayetullah Hacı Mirza Horosani Kafai liderliğinde yeni bir canlanış yaşıyordu.⁹⁵

Muhammed Şah, bir yandan ülkesini batıya yaklaştırırken öte yandan batının reform isteklerine boyun eğmek zorunda kaldı. Şah, "Ak Devrim" ile anılacak reform paketini açıkladı. Bu reformlar 12 maddeden oluşuyordu. Bunlar:

- 1) Toprağın yeniden yapılandırılması
- 2) Otlak ve ormanların ıslahı
- 3) Toprağın yapılandırılabilmesi sermaye ihtiyacını doğurduğu için devletin sahip olduğu 24 fabrikanın satılması
- 4) İşletmelerin gelir paylaşımında bulunması
- 5) Yeni bir seçim reformu yapılarak, kadınlara bazı siyasi hakların verilmesi

⁹³ Sancar, a.g.e., s. 72.

⁹⁴ Rıza Kurtuluş, *Muhammed Rıza Şah Pehlevi*, TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 30, 2005, İstanbul, s. 566.

⁹⁵ Sancar, a.g.e., s. 73.

- 6) Okuma-yazma seferberliğinin başlatılması
- 7) Sağlık kurumlarının oluşturulması
- 8) Reform ve kalkınma örgütlerinin kurulması
- 9) Lokal mahkemelerin oluşturulması
- 10) Su kanallarının yapılandırılması
- 11) Milli bir reform hamlesinin yapılması
- 12) Yönetim ve eğitimin olumlu yönden dönüştürülmesi.⁹⁶

Ulema ile Muhammed Şah arasındaki ilk huzursuzluk Toprak Reformu yasasıydı. Ulemanın birçoğu büyük toprak sahibiydi ya da toprak sahiplerinin bağışları ile yaşıyorlardı. Öte yandan dini vakıf arazileri ulemanın kontrolü altındaydı. Böylece ulema ilk isyan bayrağını çıkarılan Toprak Reformu yasası ile çekiyordu. Bu süre zarfında hükümet ile dini lider Ayetullah Humeyni arasında yaşanan anlaşmazlık zirveye ulaştı.⁹⁷ Tek merci-i taklid⁹⁸ olan Burucerdi de toprak reformuna muhalefet ederek bu yasanın kabul edilemeyeceğini belirtti. Burucerdi, toprak reformunun özel mülkiyet hakkının gaspı anlamına geldiğini ve bunun İslam hukukuna uymayacağını bildirdi. 1906 İran anayasasının ikinci maddesinde, yasaların şeriata ters olamayacağı hükmü yer aldığı için Burucerdi, bu tasarının mecliste onaylansa dahi yasallaşamayacağını belirtti.

Ulemanın karşı çıkması ile Toprak Reformu Yasasının en önemli maddeleri parlamentoda yeniden dizayn edilerek ortaya çıktı. Muhammed Şah, parlamentoyu feshederek yeni bir seçim yapma gereği dahi duymayarak atadığı Amini başkanlığındaki yeni kabine ve Tarım Bakanı Dr. Arsanjani ile yeni bir Toprak Reformu Yasasının hazırlanmasını sağladı.⁹⁹ Tam bu dönemde Şii'lerin merci Taklit-i Ayetullah Berucerdi (1961) vefat etmiş İran'da diğer önemli bir din adamı olan

---

⁹⁶ Emin Gökalp, *Devrim Sonrası İran İslam Cumhuriyeti'nde Siyaset*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2016, Konya, s. 23-24.

⁹⁷ Huccetullah Sözen, *İran'da Toprak Reformu ve Sonuçları*, B.Y.P.-Farsça, 2016, s. 5.

⁹⁸ “Sözlükte “taklid için müracaat edilecek kişi” anlamına gelen merci-i taklid tabiri terim olarak İmâmiyye Şîası'nın çoğunluğu tarafından, XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren benimsenen Usûlî fıkıh ekolünce ictehad derecesine sahip yetkin âlime verilen unvanı ifade eder.” (Hamid Algar, *Merci-i Taklid*, TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 29, 2004, Ankara, s. 172.)

⁹⁹ Sancar, a.g.e., s. 74.

Ayetullah Kaşani'nin de vefatıyla Muhammed Şah karşıtı¹⁰⁰ Humeyni, “Mercî-i Taklid” makamına yükseldi.¹⁰¹

Muhammed Şah reformlarını ara vermeden devam ettirdi. Toprak Reformu tartışmaları devam ederken yeni bir tartışma konusu olacak yasa tasarısı gündeme getirildi, Yerel Seçim Yasası. Kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilen bu yasa ile birlikte, yargıda avukat ve yargıç olmalarının önü açılmıştı.¹⁰² Seçme ve seçilme için Müslüman olma koşulunun kaldırılması ve yasa tasarısından “Kutsal Kur’an” yerine “Kutsal Kitap” deyiminin kullanılması¹⁰³ ulema açısından sorun teşkil edildi.

Yerel Seçim Yasası direkt ulemanın ekonomik gücüne dokunmuyordu, ancak daha da önemlisi ulemanın, etki alanını zayıflatıyordu. Ulema açısından kadınların sosyal hayatın içine girerek söz sahibi olması, erkekler ile aynı haklara sahip oldukları anlamına geliyordu. Seçim Yasası Müslüman olmayanlara da oy verme hakkı tanıyordu. Kısacası Humeyni ve onun gibi düşünen din adamlarının ittifak ettiği konu Seçim Yasasının dinin temeline uymayan hükümler taşımasıydı. 1979 Devrimi'nden sonra kadınlara seçme ve seçilme hakkının verildiğini görüyoruz bu da ulemanın bu dönemde yapılan reformlara karşı çıkmasının nedeninin tamamen Batı etkisinde yapılmış olmasıydı.

Muhammed Şah'ın Batılı reform çalışmaları, ulema tarafından İslam'ın saygınlığına gölge düşürülmesi anlamını taşıyordu. Ulema tarafından bu dönemde dilden düşmeyen en popüler söylem “din elden gidiyor” vurgusunu taşımaktaydı.¹⁰⁴

Muhammed Şah, reformlara karşı her gün biraz daha artan muhalefeti sindirmek ve halkın da yapılan reformları desteklediğini kanıtlamak için zekice bir hamle yaparak, 26 Ocak 1963'te referandum yapma kararı aldı. Referandumun ilan edilmesiyle birlikte medreselerde bir çalkalanma baş gösterdi.¹⁰⁵

Ulema, Muhammed Şah tarafından alınan referandum kararını boykot etme kararı alarak, tüm kesimlere bu yönde çağrılar yaptı. Referandum kararına ulema

---

¹⁰⁰ M. Serkan Taflıoğlu, *II. Pehlevi Dönemi İran Dış Siyaseti Üzerine Bir Deneme*, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Sayı 7/8, 2013, s. 639.

¹⁰¹ Mecra Gazetesi, *Bir Devrim Hikayesi*, 24 Temmuz 2019, <https://www.gzt.com/mecra/bir-devrim-hikyesi-3509769>

¹⁰² İpek Coşkun-Mahdi Soleimanieh (çev. H. Hilal Şenay), *Kadın ve Başörtüsünün Sosyo-Politikleri: İran ve Türkiye Örnekleri*, Muhafazakar Düşünce Dergisi, Yıl 11, Sayı 41-42, Temmuz-Aralık 2014, s. 122.

¹⁰³ Sancar, a.g.e., s. 75.

¹⁰⁴ Sancar, a.g.e., s. 76.

¹⁰⁵ Djalili- Kallner (Çev, Reşat Uzmen), a.g.e., s. 106.

içerisinden en sert tepkiyi veren kişi şüphesiz Ayetullah Ruhullah Humeyni idi. Humeyni'ye göre, bir kanun tasarısının halkın onaylaması sonucu yasallaşmayacağı ancak İslam ve şeriat kurallarına uygun olabilirse hukuksal nitelik kazanabileceğini belirtiyordu. Humeyni referandumun Anayasa'ya aykırı olduğunu açıkça ifade etti.

23 Ocak'ta polis güçleri Tahran'da ulemanın içinde bulunduğu bir toplantıya baskın düzenledi. Ortam referandum yaklaştıkça iyice geriliyordu. Referandumun yapıldığı gün Humeyni ve bazı din adamları polisler tarafından izlendi.

Referandum yoğun muhalefete rağmen yapıldı. Hükümet tarafından yapılan açıklamada, yapılan halk oylaması sonucunda kanun tasarılarının Anayasa'ya girdiği açıklandı. Bunun üzerine ortam iyice gerildi. Ulema esnafın kepenk kapatmasını ve halkı büyük gösterilere çağırdı. Bunun üzerine Kum kentinde bulunan Feyziye medreselerine Muhammed Şah tarafından, 20 Martta paraşütçü komandalar (SAVAK)¹⁰⁶ gönderilerek¹⁰⁷ burada bulunan öğrencilerden bazıları öldürüldü bazıları ise yaralı kurtuldu. Humeyni bu baskında yakalandı. Din adamlarının hükümete baskı yapması sonucunda Humeyni birkaç gün sonra serbest bırakıldı. SAVAK tarafından din okullarına karşı yapılan saldırı, Şeriatmedari gibi mutedil din adamlarının dahi tepkisine yol açtı ve bu baskının dini ibadete ve din adamlarına saygısızlık olarak niteledi.

Humeyni bu olaydan sonra kalabalık kitlelerce tanınarak saygınlığı gün geçtikçe artmaya başladı. Humeyni, Muhammed Şah'tan çekinmek yerine muhalefet etmeyi tercih edip öğrencilerine ve diğer dinleyicilerine ateşli konuşmalar yaptı. Humeyni yaptığı bu konuşmalarında Muhammed Şah'ı suçlayarak, onun İslam'a düşmanlık eden ülkelerle işbirliği yaptığını dile getirdi.

Humeyni 10 Muharrem'de Hz. Hüseyin'i anma töreninde, Muhammed Şah karşıtı sert bir konuşma yaptı. Yaptığı konuşma nedeniyle 5 Haziran 1963'te tekrar tutuklandı. Humeyni'nin tutuklandığını duyan halk kitleler halinde sokaklara aktı. Protesto gösterileri dini olmaktan çıkıp siyasi bir hüviyet kazandı. Bu gösterilere ulemanın yanı sıra bazaar esnafı da katılım gösterdi. Rejim karşıtı gösteriler güvenlik

---

¹⁰⁶ (Milli İstihbarat ve Devlet Güvenlik Örgütü), İran'ın casus yetiştirmek ve istihbaratçı eğitmek amacıyla CIA yardımıyla kurulan ve 1957 ile 1979 yılları arasında faaliyet gösteren istihbarat teşkilatıdır. (Gülsüm Cemile Gökteke, *Simin Danişver'in "Kime Selam Vereyim?" Adlı Hikaye Mecmuasında Bulunan Hikayelerinde Kadın İmgesi*, Doğu Araştırmaları Dergisi, Sayı 19, 2019/1, s. 80.

¹⁰⁷ Ahmet Edi, *İran'da İslam Devrimi Öncesi Siyasi Olaylara Bakış "Ak Devrim ve Lale Meydanı Katliamı"*, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Eylül 2019, Erzurum, s. 738.

güçleri tarafından kanlı bir şekilde bastırıldı. Olaylar esnasında yüzlerce kişi ölmüş veya yaralanmıştı.¹⁰⁸ İran'daki yasaya göre hapis cezasından muaf olacak kişinin Ayetullahlık mertebesinde olması gerekirdi. Ayetullah Şeriatmedari ve Milani¹⁰⁹ gibi büyük din adamları Humeyni'ye Ayetullahlık makamı verdiler. Rejim Humeyni'yi yasalar gereği serbest bırakmak zorunda kaldı. Muhammed Şah, Humeyni'yi rejime tehlike olarak gördüğü için 4 Kasım 1964'te Türkiye'ye sürgün¹¹⁰ etti. Daha sonra ise Ayetullah Humeyni, Irak'ın Necef kantine gitti ve bu talebe yetiştirmekle meşgul olacağı on beş yıllık uzun bir sürgünün başlangıcıydı.¹¹¹ Humeyni 1978'de nihayetinde lider olarak kendi ülkesine döneceği Fransa'ya¹¹² doğru yola çıktı.

Ayetullah Humeyni'nin sürgün edilmesi İran'daki ateşi söndürmedi aksine daha çok alevlendirdi. Muhammed Şah karşıtı gösteriler o kadar büyümüşü ki her gruptan insanları görmek mümkündü. Muhafazakârlar, Liberaller, Sosyalistler ve Milliyetçiler kısacası her kesimden rejime karşı koalisyon kurulmuştu. Ayrıca bu gösteriler daha sonra özellikle üniversite öğrencileri arasında yaygınlık kazandı.¹¹³ Birleşen bu gruplar tarafından siyasi suikastler başladı ve 1965 yılının Ocak ayında Başbakan Hasan Ali Mansur'a yönelik¹¹⁴ olan bu girişim kanlı bitti. Ülkedeki düzen bir türlü sağlanamadı.

Ulema, 1963 yılına kadar herhangi bir muhalif girişimde bulunmamıştı ancak reform programlarının başlamasıyla birlikte, din adamlarının mali kanadına dokunulması ve rejimin batı yanlısı (özellikle ABD) olması ulemanın iktidar karşıtı bir pozisyona bürünmesini zorunlu kıldı.

Ulemanın Beyaz Devrim sürecinde rejime muhalif olmaya başlamasının bir başka boyutu da Muhammed Şah'ın muhalefete karşı baskıyı arttırması, diktatörce reformları benimsetmeye çalışması, petrol gelirinin topluma eşit dağıtılmaması,¹¹⁵

¹⁰⁸ Gündoğan, a.g.e., s. 109.

¹⁰⁹ Sancar, a.g.e., s. 77.

¹¹⁰ Habertürk Gazetesi, *Ayetullah Humeyni Kimdir? Ayetullah Humeyni'nin Kısaca Hayatı*, 8 Ocak 2020, <https://www.haberturk.com/ayetullah-humeyni-kimdir-ayetullah-humeyni-ne-zaman-nasil-oldu-2556620>

¹¹¹ IRNA Haber Ajansı, *İran İslam Cumhuriyeti Kurucusu İmam Humeyni'nin Yaşantısı*, 18 Temmuz 2020, <https://tr.irna.ir/news/83340798/%C4%B0ran-%C4%B0slam-Cumhuriyeti-Kurucusu-%C4%B0mam-Humeyni-nin-ya%C5%9Fant%C4%B1s%C4%B1>

¹¹² Gündoğan, a.g.e., s. 110.

¹¹³ Göksoy, a.g.e., s. 130.

¹¹⁴ Mustafa K. Erdemol, *Rafsancani: 'İçi', 'Dışı' Bir Değildi*, Birgün Gazetesi, 1 Ekim 2017, <https://www.birgun.net/haber/rafsancani-ici-disi-bir-degildi-142581>

¹¹⁵ Özge Özdemir, *İran İslam Devrimi 40. Yılında: Şah Karşıtı Solculara Ne Oldu?*, BBC News Türkçe, 11 Şubat 2019, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-47128818>

meclisin kapatılarak siyasi partilerin sindirilmesi ve referandumun keyfi yöntemlerle yaptırılması ortamın iyice gerilmesine sebep oldu. Ancak ulema için sorun oluşturan hürriyet veya demokrasinin engellenmesi değildi. Sol gruplar ve Ulusal cephe “reformlara evet, diktatörlüğe hayır”¹¹⁶ sloganıyla meydanlarda bulunurken, ulema bu söylemi destekleyen herhangi bir eylemde bulunmadı. Bundan da anlaşıldığı üzere ulemanın Muhammed Şah karşıtı misyona bürünmesinin nedeninin, özgürlük ve demokrasi istemesi değil, SAVAK tarafından dini merkezlere yapılan baskınlar ve dinsel alanlar üzerinde yapılan mali reformlar olarak söylenebilir.

Ayetullah Humeyni, 1963 olaylarında ağırlığını koyarak İslami bir program oluşturma çabasına girmiştir. Ancak Humeyni'nin bu çabası ulema arasında pek rağbet görmemiştir. Çünkü o dönemde din adamları arasında genel bir görüş birliği pek yoktur. “Ulema arasındaki ihtilaflar şu şekilde sıralanabilir:

1. Hükümeti destekleyenler
2. Politikada tarafsızlık, kişisel ifadelerde muhalif
3. Açıkça muhalif olduğunu açıklayanlar
4. Açık ve belirgin bir şekilde politik muhalefet yapanlar
5. Asker ve polisle çatışmaya girmekten kaçınmayanlar”

Bu kategoriler içerisinde ulemanın genel ekseriyetini (2) ve (3)'te toplamak mümkündür.¹¹⁷ Bu dönemde ulema içerisinde üç kanattan bahsetmek mümkündür. Bunlar reformistler, muhafazakârlar ve radikaller olmak üzere üç grup halindedirler.

Muhafazakâr grubun temsilcisi Ayetullah Burucerdî'dir. Bu grup politikadan uzak durma kararı almış ama gerektiğinde rejime destek vermekten de geri durmamıştır. Bu görüşü kabul eden din adamları Burucerdî'nin 1961'deki ölümünden sonra bile sosyal ve siyasal hayata karışmama geleneğini sürdürmüşlerdir.

1963 olaylarında SAVAK tarafından Fevziye medresesinin basılarak onlarca öğrencinin öldürülüp yaralanması hadisesinden sonra Ayetullah Şeriatmedari, Ayetullah Milani ve Hasan Tabatabaî Kumi gibi ılımlı din adamlarının rejim karşıtı

---

¹¹⁶ Roger Wen, *State Povver and Politics in the Making of The Modern Middle East*, Routledge, NY, 1992, s. 119.

¹¹⁷ Sancar, a.g.e., s. 79.

pozisyona sokmuştur. Şeriatmedari ve Milani mevcut rejimi eleştirdikleri için tutuklanmışlardır.

Radikal kanat, İran'ı 1979 devrimine götüren süreçte önemli rol oynayan genç imamların oluşturduğu gruptur. Ayetullah Burucerci'nin ölümüyle dağılan muhafazakârların yerini alarak Ayetullah Humeyni öncülüğünde büyümüşlerdir. Humeyni dışındaki diğer temsilciler; Ayetullah Sadık Ruhani, Ayetullah Şirazi ve Ayetullah Mahmut Talegani'dir.

Reformcu grup, dini kurumların sosyal ve eğitimsel sorunları ile uğraşmıştır. Bu grubun temsilcileri olarak gösterilenler; Hüseyin Mazimi, İbrahim Yazdı, Muhammed Baheşti, kısmen Ali Şeriatî ve Ayetullah Murtaza Mutahhari'dir.

Ulema arasındaki gruplar dışında kendilerini liberal olarak tanımlayan Ulusal Cephe üyeleri, Muhammed Musaddık'ın yöntemini benimseyip radikal dincilerden rahatsızlık duymaktaydı. Önemli temsilcileri, H. Metin Deftari (Musaddık'ın büyük oğlu) tarafından kurulan Ulusal Demokratik Hareketi ve Mugaddem Maraghe'nin Radikal hareketiydi.

Sol gruplar arasında da ulema gibi içinde farklı bakış açılarına sahip zümreler bulunuyordu. Bunlar kendi aralarında radikal ve ılımlı solcular olmak üzere ikiye ayrılmaktaydı.¹¹⁸

Ulema, Pehlevi hanedanlığı döneminden 1963'e kadar sessizliğini büyük ölçüde korumuş ve 1953'te Dr. Musaddık'ın Ajax operasyonu ile devrilmesi hadisesinde dahi Şah'ın karşısında duramamıştı. Ulema, 20. yy başlarında Kaçar hanedanlığı döneminde Tütün protestosu ve Meşrutî yönetimi getiren Anayasa Devrimi¹¹⁹ ile özgün bir başarı göstermişti. Önceki tecrübelerin ulemaya özgüven aşıladığı ve zaman içinde daha organize ve karizmatik lider temelli bir devrime yürüdüğünü göstermiş oldu. Ayetullah Humeyni, kendileri gibi düşünmeyen fakat Muhammed Şah karşıtı olan bütün siyasi partileri ve toplumsal grupları bünyesinde topladı.

---

¹¹⁸ Arı, a.g.e., s. 525.

¹¹⁹ Hüdayî Sayın-Ahmet Çırakoğlu, *Din ve Modernlik Tartışmaları Çerçevesinde 1979 İran Devrimi*, İnsan & Toplum, 8 (4), 2018, s. 103.

İKİNCİ BÖLÜM

İRAN İSLAM DEVRİMİ

2.1. Devrime Giden Süreç

Pehlevi rejiminin ekonomik, siyasi ve sosyal sorunlar ile başa çıkamaması ve uyguladığı baskı diktatörlüğü farklı fraksiyonlardaki muhalefeti şaha karşı birleştirmişti. Muhammed Şah rejimi 1975'ten sonra halk üzerindeki kontrolünü arttırarak korku imparatorluğunu güçlendirme çabasındaydı. Hükümet, 1953-1975 yılları arasında kentli orta sınıf tarafından kurulan sendikaları ve dernekleri kapatmak yerine polis teşkilatı (SAVAK) tarafından uzaktan denetlemeyi tercih etmişti. Ancak Muhammed Şah, Diriliş Partisi'ni kurarak mevcut iki parti sistemini terk etti.¹²⁰ Rejim tarafından partiye sempati beslemeyenlerin TUDEH sempatzanı olarak addedileceği ilan edilmişti.¹²¹ Rejim, böylece bu parti ile muhalifleri ve özellikle de ulema ve çarşı esnafını uzaktan denetim yerine birebir denetlemeye¹²² başladı. Kurulan bu parti ile hükümet programını toplumsal alanlara yayarak, günlük hayatta dinin uygulanmasını azaltmaya yönelik girişimlerde bulunuldu. Rejim açıkça monarşiyi yüceltmek adına dini kurumlara saldırmaya başladı. Muhammed Şah, İslam'a karşı başlattığı saldırısına bir yenisini ekleyerek, Hicri takvimi Kral Sirius zamanından kalma bir kraliyet takvimiyle değiştirdi.¹²³ Muhammed Şah'ın bu tahrik edici hareketleri geleneksel çarşı esnafı ve ulemayı rahatsız ederek onları ittifak etmeye zorluyordu.

Muhammed Şah'ın monarşisi ne kadar güçlü görünmeye çalışsa da çatlaklar oluşmaya başlamıştı. İran'da 1960'ların ortalarında sıfırlanan enflasyon oranı, 1970'lerin başında yeniden yükselişe geçti.¹²⁴ 1973'de petrol fiyatlarındaki büyük artış ile birlikte rejimin harcamaları da aynı paralellikte artınca enflasyonun artmasına neden oldu. Bu olay "rantiye devlet"¹²⁵ özelliğini ortaya çıkardı. 1948'de petrol gelirleri devlet gelirlerinin %11'ini oluştururken, bu oran 1974 ve sonrasında

¹²⁰ Cleveland, a.g.e., s. 468.

¹²¹ Sancar, a.g.e., s. 138.

¹²² Filiz Kartal, *İran İslam Devrimi: Aykırı Bir Devrimin Arka Planı*, Doğu Batı, 79, 2016, s. 170.

¹²³ Cleveland, a.g.e., s. 468.

¹²⁴ Amir Ahmad Fekri, *Tarihsel Gelişim Sürecinde İran Devrimi*, Mızrak Yayınları, İstanbul, 2011, s. 165.

¹²⁵ "Doğal kaynaklardan düzenli ve önemli miktarda dış rant elde eden ülkeler rantiyeye devlet kabul edilmektedir. Daha çok petrol zengini gelişmekte olan ülkeler bu adı almaktadır." (Ahmet Ulusoy, *Rantiye Devlet, Vergi ve Demokrasi*, Yenişafak Gazetesi, 12 Haziran 2019.)

%80'in üzerine çıktı.¹²⁶ Ancak artan petrol gelirleri, rantiyer bir ülke olan İran ekonomisinin temelini oluşturduğu halde halka yansıtılmayarak,¹²⁷ iş adamlarının ve yabancı yatırımcıların servetlerini katlamalarını sağladı. Muhammed Şah, ailesi ve adamları lüks yaşantılarını devam ettirebilmek için devlet hazinesinden aşırı harcamalar yaptı. Kentli orta sınıf, hükümetin aşırı harcamalarından dolayı artan enflasyon ile baş etmekte güçlük çekti ve alım gücü düştü. Huzursuzluğun ilk ifadeleri de bu gruptan geldi.

Muhammed Şah'ın 1970'li yıllarda ülkeyi yabancı uzmanların açık pazarı haline getirmesi muhalefetin bir başka tepkisiydi. 1970'li yılların ilk yarısında daha çok ABD'den yapılan silah ve askeri gereç alımı on misli artmıştı.¹²⁸ Bu teknolojik araç ve gereçlerinin kullanımını sağlamak için İran hükümeti, yabancı uzmanları ve orduyu modern silahlara alıştırmak için alanında yetkin olan danışmanları ülkeye davet etti. 1977'ye gelindiğinde İran'da 60 bine yakın yabancı bulunduğu tahmin edilmekteydi. Hükümet karşıtı protesto gösterileri sırasında, Muhammed Şah'ın ülkeyi yabancıların tasarrufuna verdiği sıklıkla vurgulanmıştı.

İran'da devrime giden süreçte zihinlerde beliren en önemli konu da, Pehlevi rejiminin modern silahlarla donatılmış 500 bine yakın ordu, milyarlarca dolar petrol gelirene sahip olması ve SAVAK'ın¹²⁹ en korkulan iç denetleme mekanizması olmasına rağmen nasıl oluyordu da silahsız sokağa çıkan insanlar tarafından kısa sürede yıkıma uğramış oluyordu? Bu olay da devletin sosyal ağlarının ve istihbaratının ne kadar zayıf olduğunu göstermesi açısından önemliydi.

1977'de Uluslararası Af Örgütü'nün yayımladığı bir raporda, İran rejimi tarafından insan hakları ihlallerinin yapıldığını ve tutuklulara işkence uygulandığını duyuruyordu. Devrim sürecini başlatan bu rapor ilk kıvılcımını da yakıyordu. ABD'nin 1977'de seçilen yeni Başkanı Carter, Muhammed Şah'ı ülkesinde özgürlükçü bir yönetim oluşturması için zorlamaya başladı.¹³⁰ Ancak bu dönemde İran rejiminin uğraştığı ekonomik sorunlarda şah karşıtlığına giden süreçte etkili oldu. Muhammed Şah, Amerika ile olan silah anlaşmalarını ve ilişkilerini tehlikeye atmamak adına Carter'ın isteklerini yerine getirmek zorunda kaldı. Şah SAVAK'ın

---

¹²⁶ Sancar, a.g.e., s. 140.

¹²⁷ Cülük, a.g.m., s. 95.

¹²⁸ Djalili- Kallner (Çev, Reşat Uzmen), a.g.e., s. 110.

¹²⁹ Sancar, a.g.e., s. 131.

¹³⁰ Cleveland, a.g.e., s. 469.

kontrollerini esnetti, muhaliflerin yargılama süreçlerini yumuşattı ve 300 kadar siyasi tutukluyu salıverdi. Şah'ın bu küçük reformları dahi muhalif seslerin yükselmesine cesaret verdi.

İlk protesto sesleri aydın orta sınıf ve devlet üniversitelerinde okuyan öğrenciler tarafından yükseldi. Bu gruplara medrese öğrencileri ve geleneksel çarşı esnafı da katıldı. Bundan sonra da ayaklanmayı, çarşı tacirleri ve kent yoksullarıyla daha yakın bağları olan din adamları yönetecekti.¹³¹ İlk iş öğrenci konseyleri ve meslek birlikleri kuruldu. Bu gruplar rejim tarafından insan haklarına aykırı davranışlar sergilendiğini, mahkûmlara ağır işkenceler yapıldığını, özgür düşünme ortamlarının yokluğunu, şiddet ve baskılarla susturulduklarını belirten broşürleri dağıtmaya başladı. Bu ortamın oluşmasıyla birlikte çeşitli muhalif partiler ortaya çıktı. Ancak bunlardan en önemlileri İran Özgürlük Hareketi ile ulemanın militan kanadıydı.¹³²

2.1.1. Şah Karşıtı Muhalefet Grupları

2.1.1.1. Özgürlük Hareketi (Nehzet-i Azadi-i İran)

Özgürlük Hareketi (Nehzet-i Azadi-i İran), Şah karşıtı ayaklanmalarda Ulusal Cephe içerisindeki en önemli gruplardan biridir. Özgürlük Hareketi 1961 yılında kurularak aynı yıl çalışmalarına başlamıştır. Bu hareketin kurulmasından dört yıl sonra 1964'te bir grup hareketten ayrılarak Halkın Mücahitleri Örgütü'nü kurdular. Özgürlük Hareketi'nin önde gelen temsilcileri Mehdi Bezirgan, Ayetullah Talagani, Yadullah Sahabi gibi kimselerdi. Ayrıca hareketin yurt dışında örgütlenmesini sağlayan aydınlar arasında Mustafa Çamran Londra'da, Sadık Tabatabai Almanya'da, Ebul Hasan Beni Sadr, Ali Şeriatî, Hasan Habibi Fransa'da, Kutpzade ve Helaleddin-i Farenî Suriye'de faaliyet göstermişlerdir.¹³³ Bu hareket İran'da veya yurt dışında muhafazakâr ailelerden geldikleri halde seküler eğitim görmüş aydınlardan oluşmuştur. Örgütün temel amacı Batı bilimi ile İslam arasında bir kesişme düzlemi oluşturarak bir senteze ulaşmaktır.¹³⁴ Özgürlük Hareketi ve ulema arasındaki fark; Özgürlük Hareketi, Batıdan gelen eşitlik, kişisel özgürlük ve demokrasi kavramlarını İslami kurallar ile entegre ederek uzlaştırmaya

¹³¹ Kartal, a.g.m., s. 173.

¹³² Cleveland, a.g.e., s. 469.

¹³³ Abdullah Yeğin, *İran Siyasetini Anlama Klavuzu, SETA*, Ankara, 2013, s. 29.

¹³⁴ Sancar, a.g.e., s. 100.

çalışmışlardır, bu yönüyle “liberal İslamcılık” anlayışını benimsemişlerdir. Ancak ulema, Batı değerlerinin İslam’a yabancı değerler olduğunu varsayarak onları tamamıyla dışlamıştır.

Özgürlük Hareketini kuran Mehdi Bezirgan 1906 yılında doğdu. Paris’e giderek mühendislik eğitimi aldı ve 1950’lerde petrolün millileştirilmesi meselesinde Muhammed Şah’a karşı Musaddık’ın tarafında yer aldı. Bezirgan’ın görüşleri orta sınıflar, tüccarlar ve sıradan kamu görevlileri üzerinde etkili oldu.¹³⁵ Bezirgan İran’da laik bir hükümetin varlığından yana olsa da İslami değerlerden kopmayı istemiyor ve Muhammed Şah’ın Batılı değerlerin ardından pervasızca gitmesine de karşı çıkıyordu. Bezirgan, 1906 anayasası çerçevesinde monarşi yerine meşruti bir monarşinin kurulması yanlısıydı. Bezirgan ve arkadaşları İran’da düzen değişikliğinin yakın olduğunu ön görüyorlardı ve bu değişim rüzgarında kendilerini ilk saflarda hayal ediyorlardı. Ama düş kırıklığına uğrayacaklardı.

Bezirgan’ın Özgürlük Hareketinin en etkili ideoloğu¹³⁶ Fransız eğitimi almış¹³⁷ ve öğrenci grupları arasında popüler olan Ali Şeriati, İran devrimine giden süreçte bu hareketin en etkili öncülerinden biri oldu. Sorbonne Üniversitesi’nde sosyoloji ve İslam tarihi okudu.¹³⁸ Düşüncelerinin olgunlaşması sürecinde Mevlana, Cemaleddin Afgani, Muhammed İkbâl ve babası Muhammed Taki gibi İslam mütefekkirlerinin yanı sıra Massignon, Sartre, Fanon, Berque gibi Batılı düşünürlerin de etkisi oldu.¹³⁹ Ancak Şeriati’nin düşünceleri zamanla etkilendiği fikirleri aşarak ona usta bir sentezci¹⁴⁰ olma özelliği kazandırdı. Paris’te bulunduğu sıralarda çeşitli öğrenci gruplarına girerek düşüncelerini ifade etme fırsatını buldu. Ali Şeriati, birçok kişiye göre devrim ideoloğudur. Yani devrime giden süreci büyük ölçüde onun fikirleri belirledi. Şeriati, İran’a döndükten sonra çeşitli konferanslar verdi ve onun en etkili olduğu dönem 1969-1973’e kadar “Hüseyin-i Erşad”daki dersleriydi. Şeriati’nin konuşmaları hem basılıp hem de kasetler halinde halk arasında elden ele

---

¹³⁵ Sancar, a.g.e., s. 101.

¹³⁶ Cleveland, a.g.e., s. 470.

¹³⁷ Abrahamian (Çev. Dilek Şendil), a.g.e., s. 187.

¹³⁸ Sancar, a.g.e., s. 86.

¹³⁹ Hilal Fazla, *Ali Şeriati’de İslam Düşüncesinin Temelleri*, Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Yıl 2017, Sayı 6, s. 20.

¹⁴⁰ İhsan Toker, *İslam ve Sosyoloji Ali Şeriati’nin Yaklaşımları Çerçevesinde Eleştirel Bir Giriş*, Eskiye Dergisi, Sayı 22, Yıl 2011, s. 67.

yayıldı. Kısa sürede özellikle üniversite öğrencileri tarafından ilgiyle takip edilen biri haline geldi.

Şeriati'nin yeni, etkin, bağımsız ve devrimci Şii örneği Peygamber'in yakın arkadaşı¹⁴¹ olan Ebuzer'di. Ebuzer gibi devrin Muaviye'sine karşı olmaktan geri durmadı. Ebuzer isimli kitabında şöyle diyordu: "Ebuzer biliyordu ki susarsa hile, sömürü ve zillet halkı bürüyecek."¹⁴² Babası oğlu Ali Şeriati'den bahsederken "onun bu yaşamöyküsünü okuduğu günden öldüğü zamana dek Ebuzer'in ilkelerine bağlı yaşamaya çalıştığını" ileri sürüyordu.¹⁴³ Şeriati, Hz. Hüseyin'i ilk Che Guavara, Peygamber'in kızı Fatıma'yı uzun süre acı çekmiş bir anne, Hüseyin'in kızı Zeyneb'i ise devrimci ruhu yaşatan emsal bir kadın olarak tasvir etmişti.¹⁴⁴

Şeriati, Küba ve Cezayir devrimlerinden etkilenmekle beraber Marksizm'i ve devrimciliği İran Şiiliği ile harmanladı. Şeriati, saray despotizmine ve emperyalist düzene karşı, Batı ideolojisiyle değil ülkesinin milli kültürü yani Şii İslam ile baş etmenin mümkün olduğunu vurguladı. Muhafazakar bir ailede yetiştiği ve dini hassasiyetleri olduğu halde, pasif bir inanç sistemine ve yenilik karşıtı medreselere yakınlık duymuyordu.¹⁴⁵ Ona göre gelenekçi din adamlarının apolitik duruşları ile laiklerin kaderci yaklaşımları Ali Şiiliğini yansıtmıyordu. Aksine hayatın her alanına, özellikle siyasete nüfuz eden ve inananları her türlü baskı, sömürü ve sosyal adaletsizliğe karşı savaşmaya çağıran devrimci bir ideoloji idi.¹⁴⁶ Şiiliğin kendisi bir sınıf mücadelesinin konusu olarak yerini almaktaydı ve bu zalimlerle ezilenlerin mücadelesiydi.¹⁴⁷

Şeriati'nin reformist düşüncesi Mücahidin-i Halk örgütünün ideolojik temellerinin oluşmasında büyük etkiye sahip oldu. Özgürlük, adalet ve eşitlik isteyen halk kitlelerinin öncüsü oldu ve bu da Şah rejimini rahatsız etti. Şeriati, 1977'de Londra'da bulunduğu sırada ani bir şekilde hayatını kaybetti ve bazı kesimler onu, SAVAK'ın İngiliz istihbaratı ile işbirliği yapıp öldürdüğünü iddia etti. Ancak savunduğu fikirler uğruna öldürülmesi ününü arttırdı.

---

¹⁴¹ Sancar, a.g.e., s. 88.

¹⁴² Ali Şeriati, (Çev. Abdullah Yeğin), *Ebuzer*, Fecr Yayınları, Ankara, 2019, s. 198.

¹⁴³ Abrahamian (Çev. Dilek Şendil), a.g.e., s. 188.

¹⁴⁴ Abrahamian (Çev. Dilek Şendil), a.g.e., s. 190.

¹⁴⁵ Cleveland, a.g.e., s. 470.

¹⁴⁶ Sancar, a.g.e., s. 87-88.

¹⁴⁷ Toker, a.g.m., s. 68.

2.1.1.1. Mücahidin-i Halk (Sazman-ı Mücahidin-i İnkılab-ı İslami)

1960'lı yıllarda fikir önderleri olarak öne çıkan Ayetullah Seyyid Mahmud Talekani ve Mehdi Bazergan'ın¹⁴⁸ oluşumunda rol oynadıkları İran Özgürlük Hareketi, kurucu kadrosunun siyasi zihniyetini şekillendiren¹⁴⁹ ve Pehlevi rejimine karşı silahlı gerilla mücadelesi vermek amacıyla kurulmuş bir örgüttür.¹⁵⁰ Örgütün ideolojik temellerinde Marksist literatürün, Güney Amerika gerilla edebiyatının ve İran içerisindeki İslami hareketin etkisi olmuştur.¹⁵¹

Mücahidin-i Halk örgütü başta Ulusal Cephe'nin muhafazakâr kanadından çıkan ve sonraları Özgürlük Hareketi'ni oluşturan genç kadrolar tarafından kurulmuştur. Ahmet Asgarzade, Ali Asgar Bedizadegan, Ahmet Rızai, Muhammed Hanifnejat, Sait Muhsin ve Abdi Nikbin¹⁵² gibi gençler Özgürlük Hareketi'nden ayrılarak 1965'te Mücahidin-i Halk örgütünü kurdular. 1971 yılında örgütün düzenlediği silahlı eylemler neticesinde örgütün bahse konu bu üst kadrosu Muhammed Şah'ın istihbarat örgütü SAVAK tarafından tutuklanarak idam edilmiştir.¹⁵³ Mesud Recevi'nin idam cezası müebbet cezaya çevrilince, hapiste olduğu sıralarda örgütü ele geçirip önemli bir konuma yükselmiştir. Mesud Recevi 1979'da serbest kalana kadar örgütü içerden yönetmiştir.

1980-1986 yıllarını kapsayan birinci dönem ile 1991-2007 yıllarını kapsayan ikinci döneme kadar farklı isim ve sloganlarla hareket devam etmiştir.¹⁵⁴ Örgüt, Şah rejimine karşı ulema ile hareket ederek devrime giden süreçte katkı sağlamıştır. Örgütün içerisinde İslam ile Marksizm arasındaki ilişki en tartışmalı konulardan biri olmuştur. Örgütün Marksizm temelli olmasını isteyen grup ile örgütün İslam temelli olmasını isteyen grup arasında ciddi anlaşmazlıklar yaşanmıştır. Bu anlaşmazlığın

¹⁴⁸ "Ayetullah Talekani, 5 Mart 1911'de Alborz'a bağlı Gelyard'ta doğmuştur. İran İslam Devrimi'nin sosyal adalet düşüncesini temsil eden ünlü liderlerinden birisi olmuştur. Devrim Rehberi Ayetullah Hamenei tarafından zamanın Ebu Zer'i olarak nitelenen Ayetullah Talekani, İslam Devrimi'nden sonraki ilk Tahran Cuma İmamı olmuştur." (Mehmet Koç, *Halkın Mücahitleri Örgütü*, İRAM, Ağustos, 2019, s. 8.)

¹⁴⁹ Koç, a.g.m., s. 8.

¹⁵⁰ Sancar, a.g.e., s. 102.

¹⁵¹ Davut Turan, *İran-İrak-AB Üçgeninde Halkın Mücahitleri Örgütü*, Ortadoğu Araştırmaları Merkezi (ORSAM), 28 Ocak 2009.

¹⁵² Doğacan Başaran-Ayşenur Kırılmaz, *İran'a Karşı Yürütülen Propagandanın Vekil Aktörü: Halkın Mücahitleri Örgütü*, İran Çalışmaları Dergisi, Cilt 4, Sayı 1, 2020, s. 216.

¹⁵³ Selim Öztürk, *İran'da Silahlı Muhalefetten Demokrasi Söylemlerine: Halkın Mücahitleri Örgütü*, Güvenlik Çalışmaları Dergisi, Yıl 20, Cilt 20, Sayı 2, Aralık, 2018, s. 167.

¹⁵⁴ Yeğin, a.g.m., s. 29.

büyümesi ile örgüt büyük bir kırılma yaşamıştır. 1975 yılında örgüt Marksist Mücahitler ve Müslüman Mücahitler olarak iki kola ayrılmıştır.

Marksist Mücahidin Örgütü, Behram Aram ve Taki Şehrami liderliğinde kuruldu. Bu grup siyasi mücadele verme taraftarı olmuşlardır. Silahlı mücadeleyi bıraktıklarını ve ideolojilerini Marksist-Leninist çizgide sürdüreceklerini açıklamışlardır.

İslami Mücahidin Örgütü, Mesud Recavi tarafından kuruldu. Bu örgüt Ali Şeriatî'nin fikirlerini benimsemiş olmakla birlikte radikal bir yapıya bürünmüştür.

Mücahidin Örgütü ile ulema arasında devrim sonrasında kurulacak rejimin konumu hakkında ciddi tartışmalar çıktı. Örgüt İslam Cumhuriyetine karşı tavır takındı ve Humeyni yanlısı grup ile kanlı çatışmalara girdi. Mücahidin ancak sürgünde yaşayan bir örgüt olarak varlığını koruyabildi.¹⁵⁵

“ABD, HMÖ'nü 28 Eylül 2012 tarihinde terör örgütleri listesinden çıkardı.”¹⁵⁶

2.1.1.2. Tudeh (Kitle) Partisi

İran solunun en eski ve en disiplinli partisi olan TUDEH, Ortodoks, Sovyet yanlısı komünist partidir.¹⁵⁷ 1941'de Sovyetlerin himayesi ve desteği altında¹⁵⁸ genç Marksistler tarafından kurulmuş bir partidir. Aslında TUDEH Partisi 1920'lerde kurulmuş olan Pers Komünist Partisi'nin (PKP) devamıdır.¹⁵⁹ TUDEH, daha çok orta sınıf kitlesine hitap etmiştir. Bunlar orta sınıf işçiler, kentliler ve Pazar esnafıdır. Partinin en aktif olduğu dönem 1940'lardır. Bu dönemde en büyük muhalefet örgütü olan TUDEH'in 1946 yılında 40.000'den fazla üyesi¹⁶⁰ ve 500 bine yakın sendikali işçinin oluşturduğu geniş bir ağa sahiptir. İşçiler ve köylüler için toprak reformunu, işçi yasalarını, kadınlara siyasal hakları ve düşük aylıklı memurlara daha iyi koşullar

---

¹⁵⁵ Sancar, a.g.e., s. 104.

¹⁵⁶ Tan, a.g.e., s. 346.

¹⁵⁷ Sancar, a.g.e., s. 93.

¹⁵⁸ Djalili- Kallner (Çev, Reşat Uzmen), a.g.e., s. 81.

¹⁵⁹ Nasır Niray-Didem Deniz, *İran İslam Cumhuriyeti: Tarihi, Siyaseti ve Demokrasisi*, Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Dergisi, Cilt VI, Sayı 2, 2010, s. 17.

¹⁶⁰ Erdem Güven, *Türk Basınında İran Devrimi: Hürriyet Gazetesi Örneği*, Kastamonu İletişim Araştırmaları Dergisi, Sayı 1, Güz, 2018, s. 62.

vaat ediyordu.¹⁶¹ TUDEH Partisi, aynı zamanda sanayi ve dış ticaretin millileştirilmesi ve devletin ekonomiyi kontrol altına alınmasını da destekliyordu.¹⁶²

TUDEH, Muhammed Musaddık'ın Petrolün Millileştiren yasasına destek vererek meclisten geçmesini sağlamıştır. 1953 darbesinden sonra rejim tarafından sert tedbirlerin alınmasıyla TUDEH, eski prestijini kaybederek sindirilmiştir. TUDEH, bu dönemden sonra çeşitli fikir ayrılıkları ile bölünmüş ve lider kadrosunun çoğunu kaybetmiştir.

TUDEH, Şah karşıtı ayaklanmalara katılarak ulema ile ittifak etme gereği duydu çünkü İslamcıların batı karşıtı politikalarını anti-emperyalist bir hareket olarak niteledi. Ayrıca TUDEH, İslamcıların iktidarı ele geçirebilecek kabiliyetlerinin olmadığı kanaatindeydi. Şiiliğin anti-demokratik yönünü de göz ardı ediyordu.

Devrim öncesi oluşan konsensüs devrim sonrasında ulemanın, siyasal muhalefeti bertaraf etmesi ile rejimi belirleyen tek merci haline gelmesini sağladı. Devrimden sonra TUDEH de baskı politikasına uğramaktan kurtulamayarak 1983'te resmen yasaklandı ve siyaset sahnesinden yer altına inerek faaliyetlerine devam etti.

2.1.1.3. Fedain-i Halk (Sazman-ı Çerikha-yı Fedai-yi Halkı-ı İran)

Halkın Fedailerı örgütü, 1960'larda TUDEH ile fikir ayrılığına düşerek Marksist bir gerilla hareketi olarak kurulmuştur. Cezayir'in Fransızlara karşı verdiği bağımsızlık savaşı, Filistin'in İsrail işgallerine karşı başkaldırışı, Küba devrimi ve Vietnam'ın Amerika'nın işgaline direnişi örgüte esinti kaynağı olmuştur.

Grubun liderleri örgüt içinde silahlı mücadele kuramını yükselterek, kendini feda etmenin uyumuş olan milleti uyandırmanın tek yolu olacağı söylemini dile getirmişlerdir.¹⁶³ Fedain Örgütü, kitleleri politik olarak harekete geçirmenin etkin yönteminin "silahlı eylemler" olduğu tezinin somutlaşmasıdır.¹⁶⁴

Örgüt 1971 yılında TUDEH ile Ulusal Cephenin eski gençlik kolları üyeleri¹⁶⁵ tarafından kurulmuştur. Her iki örgütün tabanı da genç aydınlardı.¹⁶⁶

¹⁶¹ Cleveland, a.g.e., s. 321.

¹⁶² Hüseyin Beşiriye (Çev. Mehmet Koç), *İran'da Devlet, Toplum ve Siyaset*, Ağaç Kitabevi Yayınları, 2009, İstanbul, s. 31.

¹⁶³ Gülçin Sağır Keskin, *İran Öğrenci Hareketleri ve 1979 Devrimi*, International Social Sciences Studies Journal, Cilt 6, Sayı 58, 2020, s. 1156.

¹⁶⁴ Sancar, a.g.e., s. 95.

¹⁶⁵ Abrahamian (Çev. Dilek Şendil), a.g.e., s. 194.

¹⁶⁶ Cleveland, a.g.e., s. 332.

Birincisi, TUDEH'in alt yapısında yetişen Bizhan Jazani ve arkadaşları tarafından kurulan gerilla örgütüdür. İkincisi, Mesut Ahmetzade ve Amir Pervaz Poyan önderliğinde, Ulusal Cephe hareketinden ve ona bağlı grupların eski üyeleri olan kişilerden meydana gelmektedir.¹⁶⁷

Fedain, 1970'li yılların aktif muhalefet örgütlerinden biri olarak bombalama, siyasal suikast, soygun vb. eylemlerle ismini duyurmuştur.¹⁶⁸ 1971 ve 1979 yılları arasında örgüt Pehlevi rejimi tarafından baskı altına alınmıştır. Rejim tarafından 300'e yakın örgüt mensubu bu dönemde öldürülmüştür. Örgütün 1970'lerde hitap ettiği grup öğrenciler olmuştur. Fedain, Pehlevi rejimini yıkmak ve emperyalist Amerika'ya karşı çıkmanın tek yolunun silahlı eylemlerle mümkün olacağını savunmuşlardır. Örgütün, 1970'lere kadar devam eden eylemleri halk arasında direniş ruhunu ayakta tutmayı başardı.¹⁶⁹

Halkın Fedaileri örgütü, 1979 devrimine giden süreçte muhalif gruplarla hareket etmesinin yanı sıra silahlı baskın ve çatışmalar düzenleyerek Şah'ın devrilmesinde büyük paya sahiptir. Fedain, devrim sonrası sosyalist bir rejim kurulması taraftarı olmakla birlikte İslami Rejimi de kabul etmemiştir. Fedain, devrim sonrasında 7-8 milyona çıkan sempatizan sayısına rağmen kurulan yeni rejime laik, sol yada Marksist bir rengin katılmasını sağlayamamış ve İslamcı iktidarın yasaklama ve baskı politikası neticesinde¹⁷⁰ tasfiye edilmiştir.

2.1.1.4. Ulusal (Milli) Cephe Hareketi

1950'li yılların başlarında ortaya çıkan milliyetçi hareketin öne çıkması, TUDEH'in 1940'ların sonundaki gerilemesinin yarattığı bir sonuçtu.¹⁷¹ 1949 yılında Şah'ın İngilizler lehine yapılan antlaşmayı kamuoyuna açıklaması ve seçimlere müdahale etmesi İran'da¹⁷² milli cephenin harekete geçmesini sağladı. Ulusal Cephe, serbest piyasa sistemi, özel mülkiyet ve liberal politikaları savunarak¹⁷³ 1949'da Dr. Musaddık tarafından kuruldu.

---

¹⁶⁷ Keskin, a.g.m., s. 1156.

¹⁶⁸ Sancar, a.g.e., s. 96.

¹⁶⁹ Cleveland, a.g.e., s. 332.

¹⁷⁰ Sancar, a.g.e., s. 97.

¹⁷¹ Abrahamian (Çev. Dilek Şendil), a.g.e., s. 150.

¹⁷² Kuduoglu, a.g.m., s. 41.

¹⁷³ Beşiriye (Çev. Mehmet Koç), a.g.e., s. 28.

Muhammed Musaddık, 1940'ların başında İran petrolünün millileştirilmesi ve yabancı petrol şirketleri ile yapılan anlaşmaların iptal edilmesi için uğraştı. Anglo-İran Petrol Şirketi'nin millileştirilmesi talebi Ulusal Cephe politikasının bir sembolü haline gelmişti.¹⁷⁴ Ulusal Cephe hareketi kendilerini destekleyen muhalif gruplarla petrolün millileştirilmesi konusunu kamuoyuna taşıyarak çeşitli gösteriler düzenledi. Cephe'ye destek veren gruplar, İran Partisi, Emekçiler Partisi, Ulusal Parti ve Tahran Pazar Ticareti Derneği ile Zanaatkâr Loncalarıydı.¹⁷⁵ Dr. Musaddık her kesim tarafından desteklenerek 1951'de mecliste yapılan oylama sonucu başbakanlığa getirildi.

Ulusal Cephe'nin millileştirme hareketine ulema tarafından da destek verildi. Ulema yabancı şirket ve devletleri İslam'ın ve İran'ın düşmanı olarak gördüğü için Musaddık'ın millileştirme hareketine destek verip halkı Muhammed Şah'a karşı kıışkırttı. Cephe'nin müttefiklerinin ortak paydası, Muhammed Şah'ın baskıcı rejimine karşı ulusçu ve anayasaya dayalı eşit bir yönetim, ülkenin kaynaklarının millileştirilerek devlet tarafından işletilmesi ve emperyalizme karşı mücadele idi.

Muhammed Musaddık'ın CIA destekli Ajax operasyonu ile düşürülmesi neticesinde, Milli Cephe'nin lider kadrosu başta olmak üzere tüm cephe üyeleri rejim tarafından büyük bir baskıya uğradılar. Birçok lider tutuklandı, çoğu ise ülkeden kaçarak siyaseti bıraktılar. Rejim Musaddık'ı bir daha geri dönmek üzere devre dışı bırakmıştı ancak onun birçok yönden diğer büyük çağdaş ulusal kahramanları Gandhi, Nasır ve Sukorno'yu andıran gizemli gücü bir daha onun yakasını bırakmayacaktı. TUDEH ve Milli Cephe üyelerinin tasfiye edilmesi ile oluşan siyasi muhalefet boşluğunu ulema doldurmaya hazırlandı. Diğer bir deyişle, darbe milliyetçilik, sosyalizm ve liberalizmin yerine İslam "köktendinciliğinin" konmasına yardım etmişti.¹⁷⁶ 1979 devriminin temeli 1953'e dayanmaktaydı.

---

¹⁷⁴ Sancar, a.g.e., s. 97.

¹⁷⁵ Abrahamian (Çev. Dilek Şendil), a.g.e., s. 152.

¹⁷⁶ Abrahamian (Çev. Dilek Şendil), a.g.e., s. 161.

2.1.1.5. Ulema

İran'da Şii din adamları Ak Devrime kadar olan süreçte rejime karşı yapılan muhalefet hareketlerine destek vermekle birlikte fiili olarak bu hareketlerin içerisinde bulunmamıştı. Ulema Safeviler ve Pehleviler dönemlerinden hariç olmak üzere Kaçarlar zamanında altın çağını yaşamıştı. İran'da Şiilik Kurumu her dönemde devlet ile denge unsuru olmuştu. Muhammed Şah'ın ulemayı dengenin dışına atması, Şii din kurumlarının devletten bağımsız sosyal, siyasal ve örgütsel bir yapı kurmasını sağladı. Böylece ulema ile rejim arasındaki meşru birliktelik yerini çatışmaya bıraktı.

Ulemanın rejim karşıtı bir pozisyona bürünmesinin nedeni yabancı karşıtlığı veya milli kaynakların sömürülmesi meselesi olmamıştır. Çünkü 1960'lar öncesinde de devletin batı sömürüsü altında yaşaması ve ulemanın reaksiyoner bir tavır olmayışı bu tezi çürütmüştür. Din adamlarının devlet karşısında politik tavır alışının tarihi 1960'lı yıllarda başlar ve 1970'li yıllarda hızlanır. 1963 yılında ilan edilen Ak Devrim ile birlikte Muhammed Şah sosyal, ekonomik ve politik hayatın her alanına nüfuz etmek istemiş¹⁷⁷ bir nevi dini kurumların işlevini yok etmeye çalışmıştır. Ulemanın giderek artmaya başlayan nüfuzunu fark eden rejim, dini kurumları potansiyel tehlike görerek baskı ve sindirme politikası uygulamıştır.

Muhammed Şah rejiminin ilk hedefi Şii kurumların eğitim merkezleriydi. 1963 ve 1975'te Kum'daki din okuluna açık saldırılar düzenlendi.¹⁷⁸ 1975'te Meşhed'de bir medresenin rejim tarafından yıkılması Muhammed Şah karşıtlığını arttırarak devam ettirdi. Muhammed Şah'ın Hicri Takvim yerine Kiros takvimi getirmesi, Ak Devrim ile birlikte devletin kırsal bölgelerde eğitim ve öğretim faaliyetlerine başlaması ile din adamlarının medreselerde verdiği eğitimi engelleme çabasına girerek dinsel alanları doldurma yoluna gitti. Ulemaya karşı yapılan doğrudan operasyonlar, ulema tarafından da rejim karşıtı protesto hareketine doğrudan etki etti.

Ulemanın içerisinde siyasi olaylara mesafeli duran bir grup din adamının aksine sert konuşmaları ve muhalif duruşuyla şahin kanadını temsil eden Ayetullah Humeyni vardı. Humeyni her fırsatta rejimi eleştiren konuşmalar yaparak kitleleri harekete geçirme çabasına gitti.

¹⁷⁷ Cülük, a.g.m., s. 93-94.

¹⁷⁸ Sancar, a.g.e., s. 105.

Ruhullah Musevi Humeyni (1902-1989), 24 Eylül 1902'de Kum'un yaklaşık 160 km güneybatısındaki Humeyn kasabasında doğdu.¹⁷⁹ Humeyni, Kum medresesinde okumuş ve burada dersler vermeye başlamıştı. Humeyni'nin sert imajı her iki Pehlevi Şahının döneminde de onu muhalif olmaya itti. Ona göre Şah, İslam'a karşı hareket ederek halkı laikleştirme yoluna gitmişti. 1963'te yaptığı bir konuşmada, Şah'ın İslam ilkeleriyle bağdaşmayan uygulamalarını sert bir dille eleştirdi. Bu konuşmasından sonra yakalandı. Humeyni, ulema ve medrese öğrencilerinin yoğun baskısı sonucunda salıverildi. Ancak Şah, Humeyni'yi 1964'te sürgün ederek Türkiye'ye gönderdi. Humeyni, bir yıl sonra Irak'ın Necef şehrine gitti. Humeyni'nin Necef'te yaptığı konuşmalar ve verdiği vaazlar 1970'lerin ortasından itibaren banda kaydedilip gizlice İran'a sokulmaya başlandı.¹⁸⁰ Humeyni, 1978'de Paris'e gidene kadar Irak Şiileri için kutsal bir kent olan Necef'te yaşadı. Humeyni'nin vaaz bantları İran'a girdikçe muhalif grupların sayısı günden güne artarak devam etmeye başladı.

Humeyni sürgünde olduğu günlerde de Şah ve rejimini tenkit etmeye devam etti. Aslında o, yaptığı sert konuşmalarının nasıl radikal sonuçlar doğuracağını tahmin etmekteydi. Şah rejiminin sıkıntılarını ve çözüm yollarını anlattığı konuşmaları *Velayet-i Fakih: Hükümet-i İslami*¹⁸¹ adıyla basıldı. Humeyni bu konuşmalarında, fıkıh (hukuk) eğitimi almış yüksek rütbeli din adamlarının Kuran'ın hükümleriyle devleti yönetecek tek merci olduğunu ileri sürüyordu. Monarşi ile İslam'ın bağdaşmadığını, toplumun haksızlığa ve diktatörlüğe karşı ayaklanıp Muhammed Şah'ı devirerek, İslami hükümetin doğasından türetilen¹⁸² bir rejim kurma gerektiği çağrısını yapıyordu. Humeyni'nin bu çağrılarını halk tabanında karşılık buldukça muhalif gruplar da devrime giden süreçte onun etrafında kümeleniyordu. Humeyni öncülüğünde devrimi gerçekleştiren gruplar dinsel radikalizm, milliyetçilik ve siyasal popülizmin karmaşık bir bileşeniydi.¹⁸³

---

¹⁷⁹ Iran Chamber Society, *History of Iran Ayatollah Khomeini*, 3 Kasım 2020.

¹⁸⁰ Gene R. Garthwaite, (Çev. Fethi Aytuna), *İran Tarihi*, İnkılap Kitapevi, 2011, İstanbul, s. 232.

¹⁸¹ Cleveland, a.g.e., s. 472.

¹⁸² Imam Khomeini (Translator, Hamid Algar), *Islamic Government*, The Institute for Compilation and Publication of Imam Khomeini's Works (International Affairs Division), Tehran, s. 5.

¹⁸³ Abrahamian (Çev. Dilek Şendil), a.g.e., s. 188.

2.2. Devrim

1977'ye gelindiğinde İran genelinde Muhammed Şah karşıtlığı gündelik bir etkinliğe dönüşmüştü. İnsanların yıllardan beri despot bir rejim tarafından baskı ile yönetilmeleri içlerinde biriktirdikleri öfke patlamalarına neden olmuştu. Esnaf artık her gün kepenk kapatarak Muhammed Şah karşıtı protestolara en ön safta katılıyordu. Şii İslam geleneğinde Hüseyin ve Yezid motifi bu dönemde de güncelliğini korumaya devam etti. Devrin Hüseyinleri Yezid'e (Şah) karşı kıyam hareketini başlatıyorlardı. Humeyni'nin karizması da Şii motifli din önderi olmasıydı. Ulemanın diğer gruplara karşı liderlik rolünü göğüslemesi Kербela ve yas olaylarına ustalıkla yön vermesiyle ilişkiliydi.

23 Kasım 1977'de Ayetullah Humeyni'nin büyük oğlu Mustafa'nın güvenlik polisi SAVAK tarafından öldürülmesi¹⁸⁴ İran'ın bütün kentlerinde halkın sokaklara dökülmesine yol açtı. Humeyni bu olayı metanetle karşıladı ancak özellikle medrese öğrencileri arasında büyük bir infiale yol açtı.

1978 yılı İran devrim tarihinde milat olacaktı. Bu yıl Muhammed Şah için sonun başlangıcıydı. Ocak ayında hükümet yanlısı "İttılaat" gazetesinde Muhammed Şah'ın isteğiyle yayınlandığı tahmin edilen bir yazıda, Humeyni'nin İranlılardan çok yabancılara çalıştığını ve emperyalizme hizmet eden bir ajan olduğuna yer verildi. Ayrıca Humeyni'nin gençliğinde tasavvuf ile ilgilenip şarap içtiğini ve onun İranlı olmayıp Hintli olduğu yazılıyordu. Yazıda Humeyni'nin İran aleyhine çalıştığını ve dini bir araç olarak emellerine ulaşmak için kullandığını belirtiyordu. Bu yazının yayınlanmasının ertesi günü Kum kentinde medrese öğrencileri tarafından oturma eylemi ve büyük bir protesto gösterisi yapıldı.¹⁸⁵

Medrese öğrencilerinin isteği;

*"Başyazı için özür dilenmesi, siyasi mahkûmların serbest bırakılması, Humeyni'nin geri dönmesi, Feyziye medresesinin yeniden açılması, Tahran'daki üniversite öğrencilerine yönelik fiziksel saldırılara son verilmesi, başta basın özgürlüğü olmak üzere ifade özgürlüğü, yargı bağımsızlığı, emperyalist devletlerle bağların koparılması, tarımın desteklenmesi ve Diriliş Partisi'nin derhal kapatılması."*¹⁸⁶

¹⁸⁴ Hamid Algar, *Islam and Revolution: Writing and Declarations of Imam Khomeini (1941-1980)*, Berkeley: Mizan Press, 1981, s. 19.

¹⁸⁵ Gündoğan, a.g.e., s. 114.

¹⁸⁶ Abrahamian (Çev. Dilek Şendil), a.g.e., s. 207-208.

Rejim güçleri sert müdahale ederek kalabalığın üzerine ateş açtı. Bu katliamda muhalefetin verilerine göre, 70 ölü 500 de yaralı olduğu açıklandı.¹⁸⁷ Hükümete göre ise sadece 2 ölü vardı. Hükümet ile muhalefet arasında her zamanki gibi verilen kayıplar hakkında ihtilaflar ortaya çıktı. Protesto gösterileri hükümet için artık zor kontrol edilebilir bir boyuta geldi ve olaylar İran'ın tüm bölgelerine yayıldı. Ölenler için her 40 günde bir yas merasimleri düzenlendi. Bu merasimler büyük protesto gösterilerine dönüştü. Bu gösterilere rejim güçlerinin müdahalesi çok sert oluyordu ve kanlı biten olaylar döngü şeklinde tekrar başlıyordu.¹⁸⁸

1978 yılının Ağustos ayında büyük dramatik bir olay meydana geldi. Abadan'da bulunan bir sinema salonunda yangın çıktı. Tahran gazeteleri, izleyicilerin yaklaşık yarısının dışarı çıkmayı başardığını ancak geri kalanların ezilerek, boğularak veya diri diri yanarak öldürüldüğünü yazdı.¹⁸⁹ 400'e yakın kişi bu yangında hayatını kaybetti. Muhammed Şah, bu olaydan radikal din adamlarını sorumlu tuttu. Ona göre ulema yapılan modernleşme hareketlerine tepki olarak sinemayı yakmıştı. Ancak muhalif gruplar olaydan Muhammed Şah'ı sorumlu tutarak bu olayın hükümetin bir hilesi olduğunu belirtiyorlardı. Muhammed Şah aslında bu olayla hem ulemayı suçlayıp gözden düşürmeye çalıştı hem de batıya mesaj vererek demokratik yenilikleri yapacak ortamın olgunlaşmadığını göstermek istedi. Ancak Muhammed Şah'ın düşündüğü gibi olmadı ve ulemanın iddiasına göre planı elinde patladı.

Ramazan ayı boyunca gösteriler durmadan devam etti. Hükümet bunun üzerine sıkıyönetim uygulama kararı aldı. Halk bu kararı tanımayarak 8 Eylül 1978'de Tahran'daki Jale meydanında toplandı. Rejim güçleri kalabalığın dağılmasını istedi. Bu istek yerine gelmeyince büyük bir katliam başladı. Rejim güçleri helikopterden ve tanklardan kalabalığın üzerine rastgele ateş açtı. Tahminlere göre binin üzerinde insan hayatını kaybetti. Bu gün "*Kara Cuma*"¹⁹⁰ olarak tarihe geçti. Artık Muhammed Şah ile insanlar arasındaki köprü tamamen yıkılmıştı.¹⁹¹ Abrahamian'ın dediği gibi, Kara Cuma olayları "Şah ile insanların arasında bir kan

---

¹⁸⁷ Abrahamian (Çev. Dilek Şendil), a.g.e., s. 207.

¹⁸⁸ Gündoğan, a.g.e., s. 114.

¹⁸⁹ William Branigan, *Terrorists Kill 377 by Burning Theater in Iran*, The Washington Post.

¹⁹⁰ Gündoğan, a.g.e., s. 115.

¹⁹¹ Djalili- Kellner (Çev. Reşat Uzmen), a.g.e., s. 114.

denizi oluşturdu.”¹⁹² Hükümetin her sert hamlesi halkın direncini kırmak yerine daha büyük olaylara sebebiyet verdi. Halk artık Humeyni’yi zulme karşı duran (Yezid), Hüseyin gibi görüyordu ve onun dönmesini istiyordu. Medreseler yeni anayasa yapılması isteklerinin bir adım ötesine geçerek Muhammed Şah’ın öldürülmesi çağrısında bulundu. Din adamları ve halk Muhammed Şah’a karşı büyük kin besliyorlardı. Din adamlarının çağrısıyla halk büyük bir greve gitti. İş yerlerinin kepenkleri bir bir kapandı. Protesto gösterileri artık yurdun her tarafında genel bir greve dönüştü. Büyük sanayi kolları, petrolün işletildiği rafineriler ve kuyularda işler durdu. Kara Cuma olayları hükümetin ciddi bir ekonomik krize girmesine sebep oldu. İşçi gösterileri Ekim ayı boyunca en yüksek seviyelere çıktı.¹⁹³

Ülkenin tamamında işçiler, öğrenciler, memurlar ve esnaflar tarafından uygulanan boykot kamu ve özel sektörü felce uğrattı.¹⁹⁴ Ülke içinden çıkılmaz bir kaosa sürüklendi. “Kısacası Kara Cuma sona erdi ve kademeli reform olasılığı ülkeyi iki basit seçime bıraktı: Sert bir devrim veya askeri bir karşı devrim.”¹⁹⁵

Göstericiler büyük bir kararlılıkla Pehlevi rejiminin yıkılıp yerine Cumhuriyetin kurulmasını talep ediyorlardı. Hükümet bu gösterilerde de yüzlerce kişiyi acımadan öldürdü. Sonu olmayan bir yolda Muhammed Şah artık son çırpınışlarını gerçekleştiriyordu. İlk zamanlardaki gibi 700 bin kişilik ordusuna güvenen Muhammed Şah’ın yerine, kafası karışmış ve tedirgin bir duruma düşmüş Şah vardı. ABD İran’da olayların çığırından çıktığını fark edince devreye girip Şahın reformcu bir hükümet atmasını istedi. Çünkü ABD, kendisine sadık olan Muhammed Şahı kaybetmek istemiyordu. Şah ikna olarak reformcu kişiliğiyle bilinen Şahpur Bahtiyar’ı başbakan olarak atadı. Böylece Muhammed Şah bu hamlesiyle Humeyni’nin dönüşünü engelleyebileceğini sanıyordu.¹⁹⁶

Muhammed Şah’ın attığı son adım da boşa gitti. Humeyni, atanan yeni başbakanı ve Muhammed Şah’ın bundan sonra atadığı hiçbir hükümeti tanımayacaklarını söyleyerek, İslam’a karşı olan birinin peşinden gidilmeyeceğini bildirdi. Muhammed Şah sona geldiğini anlamıştı ve artık yapacak hiçbir şeyi yoktu.

---

¹⁹² Ervand Abrahamian, *Iran Between Two Revolutions*, Princeton University Press Princeton, New Jersey, 1983, s. 516.

¹⁹³ Cleveland, a.g.e., s. 474.

¹⁹⁴ Abrahamian (Çev. Dilek Şendil), a.g.e., s. 209.

¹⁹⁵ Ervand Abrahamian, *Iran Between Two Revolutions*, a.g.e., s. 516.

¹⁹⁶ Gündoğan, a.g.e., s. 116.

Yakın zamanlarda İran monarşisinin 2500. yılını büyük bir coşkuyla kutlayan Muhammed Şah, eşi ile birlikte 16 Ocak 1979'da ülkeyi terk etmek zorunda kaldı. Böylece İran monarşi tarihinin sonu gelmiş oldu.

1953'te Amerikalı dostlarının sayesinde Musaddık'ın başına gelenlerin Humeyni'nin de başına gelebileceğini umut ederek ülkesine tekrar dönmeyi hayal eden Muhammed Şah, bu kez geri dönmek üzere gidiyordu. Halk Pehlevilerden kalan her şeyi yok etmeye başladı. Rejim aleyhtarı her kesime uyguladığı işkence ve baskılarla bilinen SAVAK dağıtıldı. Siyasi tutukluların tümü serbest bırakıldı, Ayetullah Humeyni için dönüş yolu açıldı.

Ayetullah Ruhullah Humeyni, 1 Şubat 1979'da muzaffer bir komutan gibi zafer tezahüratları arasında ülkesine döndü.¹⁹⁷ "11 Şubat günü öğleden sonra Tahran radyosundan tarihi bir anons yapıldı: Burası İran'ın sesi, gerçek İran'ın sesi, İslam Devrimi'nin sesi."¹⁹⁸ Böylece "halkın sesinin Pehlevilerin monarşisinden daha üstün olduğu kanıtlanmış oldu."¹⁹⁹

2.3. İslam Cumhuriyeti

Devrimin akabinde güvenliği sağlayan mekanizmalar olan ordu ve polis teşkilatı dağıtılmıştı. Uzun süren grevler ve boykotlar nedeniyle ekonomi çökmüştü. Devrim öncesi ittifak halinde olan çeşitli siyasi parti ve gruplar arasında bu kez iktidar mücadelesi başlamıştı. Yeni kurulacak rejimin nasıl olması gerektiği konusunda anlaşmazlıklar hakimdi. Humeyni İran'a döndükten sonra yapılan tartışmalara aldırmaksızın ipleri eline geçirerek rejimin mahiyetini belirledi.

Ayetullah Humeyni, ilk iş olarak Şahpur Bahtiyar hükümetini lağvetti. Yerine Mehdi Bezirgan'ı başbakan atayarak İslami bir hükümet kurulmasını istedi.²⁰⁰ Mehdi Bezirgan ılımlı bir reformcuymuş ve Humeyni ile uzlaşmanın yollarını arıyordu. İran halkının ileride nasıl bir yön izleyeceği merak konusuydu çünkü Humeyni rejimi İslami bir yapıya büründürüp teokrasi ile mi yönetecekti, yoksa Bezirgan'ın ılımlı reformcu tarzı ile anayasal bir rejim mi oluşacaktı?²⁰¹ Cevabı ilerleyen günlerde çıkan çatışmalar ve karışıklıklar verecekti. Şah devrilmişti ancak değişim rüzgârı kısa

¹⁹⁷ Cleveland, a.g.e., s. 475.

¹⁹⁸ Abrahamian (Çev. Dilek Şendil), a.g.e., s. 211-212.

¹⁹⁹ Abrahamian (Çev. Dilek Şendil), a.g.e., s. 212.

²⁰⁰ Gündoğan, a.g.e., s. 116.

²⁰¹ Cleveland, a.g.e., s. 475.

sürdü ve çoğu insanın canına mâl oldu. Humeyni önderliğindeki din kurumu devletin bütün kademelerini eline geçirip tek söz hakkına sahip oldu. Aslında Humeyni'nin geçici hükümete Bezirgan'ı başbakan olarak atamasının nedeni bürokrasinin, askerinin ve toplumun şüphesini gidermeye yönelik bir adımdı. Açıkçası din kurumundan bu görevi üstlenebilecek kabiliyete sahip kimseyi göremiyordu. Devrimden kısa süre önce Humeyni tarafından "Devrim Konseyi" kurulmuştu.²⁰² Devrim Konseyi'nin görevi kurulan geçici hükümeti denetlemektir. Bezirgan Hükümeti, özgürce karar alıp uygulayamadı Konseyin isteklerini yerine getirmekten başka bir fonksiyon gösteremedi.²⁰³

Humeyni kurduğu yeni rejimi *Velayet-i Fakih* kavramı üzerine inşa etmiştir. Ona göre, bu makamda bulunan kimsenin halk tarafından seçilmesine ihtiyacı yoktur. "Humeyni'ye göre velâyet sahibi fakih hükümet kurmak zorundadır, eğer kuramasa bile bu hak üzerinden düşmez çünkü Allah tarafından bu yetkiye atanmıştır."²⁰⁴ Humeyni bu kavramı dile getirmekten hiçbir zaman çekinmemiştir.

Humeyni ile Başbakan Bezirgan arasındaki ilk anlaşmazlık referanduma gidecek konu üzerindeydi. Bezirgan'a göre, rejimin İslami olması veya Kuran'a dayanması sorun teşkil etmemekle birlikte demokratik bir cumhuriyetin kurulması taraftarıydı. Ayetullah Humeyni bu görüşe karşı çıkarak şöyle diyordu:

*"Ülkenin ihtiyacı olan İslam Cumhuriyeti, ne Demokratik Cumhuriyet ne de Demokratik İslam Cumhuriyeti. Batılılara ait "demokratik" terimini ağzına alma. Böyle bir taleple ortaya çıkanlar İslamiyet hakkında hiçbir şey bilmiyorlar demektir."*²⁰⁵ Sonrada ekleyerek: *"İslam'ın önüne demokratik gibi bir sıfat koymaya gerek yok. Çünkü İslam, her şeydir, her şey anlamına gelir. Zaten kusursuz olan İslam sözcüğünün yanına başka bir sözcük eklemek hazindir."*²⁰⁶

1 Nisan 1979'da yapılan referandumda İran'da 21 milyon seçmenin 20 milyonu İslam Cumhuriyeti'ne evet dedi. Referandumda halkın desteğini sağladıktan sonra Ağustos ayında anayasanın hazırlanması amacıyla Meclis-i Hibregan (Uzmanlar Meclisi) seçimi yapıldı.²⁰⁷ Yapılan seçim sonucunda çoğunlukla

²⁰² Abrahamian (Çev. Dilek Şendil), a.g.e., s. 212.

²⁰³ Asaf Hüseyin, (Çev. Taha Cevdet), *İran'da Devrim ve Karşı Devrim*, Pınar Yayınları, 2011, İstanbul, s. 218.

²⁰⁴ M. Serkan Taflıoğlu, *İran İslam Cumhuriyeti'nde Egemenlik ve Meşruiyet Kaynağı "Velayet-i Fakih"*, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt 68, No. 3, 2013, s. 99.

²⁰⁵ Abrahamian (Çev. Dilek Şendil), a.g.e., s. 213.

²⁰⁶ Abrahamian (Çev. Dilek Şendil), a.g.e., s. 213.

²⁰⁷ Gündoğan, a.g.e., s. 161.

Humeyni'ye yakın isimler seçildi. Bezirgan'a karşı Humeyni'nin Velayet-i Fakih'i, seküler bir metin yerine dini bir metin, demokratik bir yönetim yerine teokratik bir yönetim sistemi ortaya çıkardı. Başbakan Bezirgan'ın görevi kabul etmesinin nedeni önceki yönetimden farklı olarak halkın seçimlerine dayalı bir yönetim oluşturmak, ulusalcı ve sol fikirleri de barındırmaktı. Ancak ruhani gölge devlet peşini bırakmadı.

2.3.1. 1979 Anayasası

Anayasa taslağı 175 maddeden oluşuyordu. Giriş şöyle başlıyordu, “Allah’a, İlahi Adalete, Kuran’a, Kıyamet gününe, Hz. Muhammed’e, On iki imama, Mehdi'nin gelişine ve Velayet-i Fakih kavramına olan inanç vurgulanıyordu.” Bu belge demokratik olmaktan çok Şii inanç doktrinine dayanan bir metin oldu. Ayrıca anayasada devletin, ulusalcı ve solcuların devrim sürecindeki argümanları olan otoriter, sömürgeci ve emperyalist politikalara karşı olduğunu da vurguluyordu. Humeyni için, “Büyük Fakih, İslam Cumhuriyeti'nin kurucusu, Devrim Rehberi, Ümmetin İmamı”²⁰⁸ gibi ifadeler bulunmakla beraber onun ölene kadar devrim rehberi olduğunu da vurguluyordu. Humeyni öldükten sonra yerine Meclis-i Hibregan'dan üstün vasıflı biri seçilecek, eğer bu özellikte biri yoksa birkaç fakihin bir araya gelerek oluşturacağı konseyde bu kişi belirlenecekti. Anayasanın girişinde belirtilen başka bir maddede de İran bayrağının aynen muhafaza edilerek ortasına ‘*Allahu Ekber*’ yazılması onaylandı.

Devletin en tepesinde bulunan Devrim Rehberinin konumu 57. maddede şöyle belirtiliyordu: “Devrim Rehberi'nin devlet başkanı olarak ‘mutlak’ yetkiye sahip olduğunu, otorite olarak yasama, yürütme ve yargıdan oluşan üç erkin üzerinde yer aldığını ve bu erkleri denetleme konumunda bulunduğu belirtmekteydi.”²⁰⁹

“Ruhani lider:

1. Dinin genel menfaatlerini korumak
2. Devletin iç ve dış politikasını belirleyerek incelemelerde bulunmak
3. Baş komutan sıfatıyla orduyu yönetmek
4. Savaş, barış, cumhurbaşkanının görevden alınması ve halk oylaması

gibi önemli konuları belirlemek

²⁰⁸ Abrahamian (Çev. Dilek Şendil), a.g.e., s. 214.

²⁰⁹ Mehmet Koç, *İran'da Devlet Yapısı ve Temel Kurumlar: I- Devrim Rehberliği*, İran Araştırmaları Merkezi (İRAM), Nisan, 2018, s. 6.

5. Üst düzey bürokratların, başkan ve üyelerinin atamasını gerçekleştirmek
6. Yasama, yürütme ve yargı organları içerisinde çıkabilecek herhangi bir anlaşmazlığı çözümlenmek
7. Ulusal yayın yapan kurumların başkanlarını seçmek
8. “Önemli vakıf ve komitelerini yönetmek, bunlar;
-Yoksullar ve Gaziler Vakfı- Bonyade Canbazan ve Mostezefin
-Şehitler Vakfı- Bonyade Şehid
-Yardım Komitesi- Komiteye Emda
-15 Hurdad Vakfı- Bonyade Panezdehe Gordad
9. Devrim Muhafızları Komutanını atama veya görevden alma
10. Anayasa Koruyucular Konseyinin altı üyesini atamak”²¹⁰

Bu maddelerden de anlaşılacağı gibi anayasa Ayetullah Humeyni özelinde Velayet-i Fakih unvanını karşılayacak Rehber’i, olağan üstü yetkilerle donatıyordu. Ruhani lider bu yetkilerle donatılmışken yasalar önünde de herkes ile eşit olduğu belirtiliyordu. Buna bağlı olarak Humeyni yeni anayasanın demokrasi karşıtı bir söylem geliştirmediğini iddia ediyordu. “Çünkü demişti, halk ruhanileri seviyor, ruhanilere inancı tam ve ruhanilerin kılavuzluğunu istiyor.”²¹¹ ve ona göre Rehberin rolü her alanda önemli ve kritiktir.²¹²

Anayasanın tümünde teokratik yapının hakim olduğu görülür. Anayasada, devrim sürecinde Şah’a karşı ulema ile ittifak eden ulusalcı, liberal ve sol grupların fikirleri önemsenmemiştir. Kısa süre sonra da tasfiye edilmişlerdir.²¹³ Humeyni daha ileri giderek İslami bir devletin Hz. Peygamber’e Allah tarafından verildiğini savunarak bazı yasaları feshetme yetkisine sahip olduklarını açıklayacaktır. Şöyle diyordu; İslami kurallar ile yönetilen bir hükümet “namaz kılma, oruç tutma ve hacca gitme gibi tali hükümlerden üstündür. İslam’ı korumak için hükümet herhangi bir tali hükmü veya hepsini tecil edebilir.”²¹⁴

---

²¹⁰ Gündoğan, a.g.e., s. 163.

²¹¹ Abrahamian (Çev. Dilek Şendil), a.g.e., s. 215.

²¹² Ahmet Kılınç, *İran Anayasa Hukukunun Genel Esasları*, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi C. XII, Y. 2008, Sa. 1-2, s. 915.

²¹³ Djalili- Kellner (Çev. Reşat Uzmen), a.g.e., s. 121.

²¹⁴ Abrahamian (Çev. Dilek Şendil), a.g.e., s. 215.

Anayasanın 6. maddesinde yetişkin olan kadın ve erkeklerin devlet yönetiminde söz hakkına sahip olduğunu açık veya gizli oylarla cumhurbaşkanını, vekilleri, konsey üyelerini seçebileceklerini belirtiliyordu.²¹⁵ Pehleviler sonrası ilerleme kaydedilmesi açısından önemli bir mesafe kat edildi. Seçmen yaşı ilk 16 olarak belirlendi, daha sonra 15'e indirildi, 2005'de tekrar 16 olarak saptandı.²¹⁶

Cumhurbaşkanlığı seçiminin dört yılda bir yapılması kararlaştırıldı. Cumhurbaşkanı, Devrim Rehberinden sonra devletin en yetkili ikinci kişisi sayıldı. Cumhurbaşkanı yürütmenin başı kabul edilerek kabineye başkanlık yapacaktı. Belediye başkanı, bakan, vali, büyükelçi, Merkez Bankası başkanı, Planlama ve Bütçe Teşkilatı ve Milli Petrol Şirketi müdürlerini atama yetkisine sahipti.²¹⁷ Her İranlı vatandaşın devrime bağlı Şii Müslüman olma zorunluluğu getirildi. İran'ın milli bütçesini denetlemek Cumhurbaşkanıya aitti.

Halkın temsilcisi olarak nitelenen millet meclisi 270 üyeden oluşmasına rağmen her on yılda bir yapılan nüfus sayımını dikkate almak suretiyle sayısının değişebileceği vurgulanmıştır. Meclise Şuraye İslami'nin (İslami Danışma Meclisi) asıl görevi yasamadır.²¹⁸ Cumhurbaşkanı tarafından oluşturulan bakanlar kuruluna güvenoyu vermek veya kabineyi düşürme, uluslararası anlaşmaları ve bütçeleri onaylama, yabancı danışmanların alınıp alınmayacağına karar verme, olağanüstü hal ilan etme, üyelerine dokunulmazlık hakkını tanıma, anayasa değişikliği yapabilmek için üyelerinin üçte iki çoğunluğunu alarak referanduma gitme, Koruyucular meclisinin altı üyesini seçme gibi görevleri taşımaktadır. Rehber'in belirlediği çizgiyi aşmama koşulu ile kanun yapma yetkisi vardır. Meclis tarafından çıkarılan kanunlar Gözetim konseyinin onayından sonra yürürlüğe girmektedir. Milletvekilleri de Cumhurbaşkanı gibi dört yılda bir seçilmektedir. Ülkede bulunan Yahudi, Süryani, Ermeni, Zerdüş gibi dini azınlıklara parlamentoda temsil etme yetkisi verilmiştir. Ancak İran meclisinde muhafazakâr gruplar çoğunluktadır.

Anayasa Koruyucular Konseyi, temel fikirlerini 1906 Meşrutî Anayasasından alarak 1979 Anayasasıyla görev tanımı genişletilmiştir. Konsey, Anayasanın 91. Maddesine göre, meclisin yaptığı yasaları denetleyerek şeriata uygun olup

²¹⁵ Hüseyin, (Çev. Taha Cevdet), a.g.e., 220.

²¹⁶ Abrahamian (Çev. Dilek Şendil), a.g.e., s. 216.

²¹⁷ Abrahamian (Çev. Dilek Şendil), a.g.e., s. 217.

²¹⁸ Gündoğan, a.g.e., s. 164.

olmadığını kontrol eder. Konseyin onayından geçmeyen hiçbir yasa çıkarılamamaktadır. Konsey on iki üyeden oluşmaktadır. Bunlarının altısı din adamlarından (fakihlerden) oluşur ve ataması altı yıllığına Rehber tarafından doğrudan yapılır, bu üyeleri azletme yetkisi de yine doğrudan Rehber tarafından gerçekleştirilir. Yargıtay başkanı tarafından on iki kişiden oluşan isimler meclise sunulur ve meclis bunların arasından altı kişiyi seçerek atar. Yargıtay başkanı da Ruhani lider tarafından seçildiği için doğrudan olmasa da diğer altı kişinin seçiminde dini kurumun etkisi vardır.²¹⁹

1979 Anayasasında, kişi hak ve özgürlükleri korunarak popülist bir yaklaşım sergilenmiştir. İlk ve orta öğretim de ücretsiz okuma hakkı, konut edinme hakkı, kadın ve erkek eşitliği, işsizliğin, ahlaksızlığın, yoksulluğun, tekellerin, haksız rekabetin önüne geçilecek, ülke kaynaklarının kullanılarak ithalat ürünlerini en aza indirmek, zalimlere karşı mazlumlardan yana tavır alınacağına ve iyiliği emretmek, kötülükten sakındırmak prensibinin uygulanacağı taahhüt edilmiştir.²²⁰

Devrim ile birlikte değişen anayasa dini kurum tarafından şekillendirilmiştir. Başbakan Bezirgan'ın istekleri olmamış, taslak revize edilerek İslami bir yapıya büründürülmüştür. Anayasa, devrimin gerçekleşmesinde büyük payları olan sol, liberal ve ulusalcı gruplara hitap etmemiştir. Yeni anayasa Bezirgan ve Şeriatmedari gibilerini hayrete düşürmüştür. Onlara göre ülkenin yönetimi üzerinde tek karar verme yetkisine sahip egemen Mollalar hükümeti oluşturulmuş ve diğer fikirler yok sayılmıştır. Tamamıyla Velayet-i Fakih doktrinine dayalı bir yönetimde ileride yaşanacak eksikliklerin faturası gelecek kuşaklar tarafından İslam'a kesilecek ve bu dine ağır zararlar vereceğinden, Bezirgan ve Şeriatmedari Anayasa Koruyucular Konseyinin yaptığı uygulamaların devrime karşı devrim olduğu gerekçesiyle derhal kaldırılmasını istemişlerdir. Yapılan itirazlar sonuç vermemiş, anayasa taslağı 2 Kasım 1979'da yapılan referandum sonucu %99'luk oranla kabul edildi. Halkın Fedaileri Örgütü ve Ulusal Cephe Grubu seçimi boykot ederek sanığa gitmediler. Önceki referandumda yirmi milyon seçmenin oy kullanması gözle görülür şekilde düşerek on altı milyonda kalmıştır. Bu sonuçlar göstermektedir ki Anayasa geniş tabanını kaybetmiş ve belli zümreleri temsil etmekle yetinmiştir. Humeyni sandığa

²¹⁹ Koç, İran'da Devlet Yapısı ..., a.g.m., s. 10.

²²⁰ Abrahamian (Çev. Dilek Şendil), a.g.e., s. 218.

gitmeyen, çekimser veya ret oyu kullananları İslam'a karşı çıkmakla suçlamıştır. Sonuç itibariyle dini kurum, İslami anayasasını oluşturmayı başarmıştır.²²¹

2.3.1. Silahlı Kuvvetler

İran devrimden sonra diğer devletlerde olduğu gibi klasik emniyet birimleri oluşturdu. Ülkeyi iç ve dış tehditlerden koruyacak bu güçler zamanla devrimi ihraç etmek için sınır dışı operasyonlar gerçekleştirmekte de kullanıldı. Bu birimler; Devrim Muhafızları Ordusu, Besic Teşkilatı ve Kudüs Ordusu olmak üzere üç koldan faaliyet yürütmekte.

2.3.1.1. Besic Teşkilatı

Besic teşkilatı, devrimden sonra 26 Kasım 1979'da orduya yardımcı olmak, devrimi iç ve dış tehditlere karşı korumak için gönüllü halk milisleri tarafından kuruldu. Bu gönüllüler öğrenci, memur, din adamları, işçi ve başka meslek grupları olmak üzere geniş bir yelpazeden oluştu.²²² Teşkilat, varlığını Anayasanın 101. maddesine dayandırarak Devrim Muhafızları ordusuna bağlı silahlı meşru bir güç haline geldi.

Besic'in, Irak-İran savaşında gösterdiği başarı popülarlığını arttırmıştır. Bu teşkilat "Fatehin"²²³ ismiyle de anılmaktadır. Günümüzde daha çok iç güvenliği korumak amacıyla özellikle rejim karşıtı muhalif gösterilere karşı sivil veya askeri kıyafetli Besicler tarafından sert bir şekilde müdahale edilmektedir. Teşkilatın günümüzde on milyona yakın üyesi bulunmaktadır.²²⁴

2.3.1.2. Devrim Muhafızları Ordusu

Ayetullah Humeyni, devrimden sonra ordunun karşı devrim yapma olasılığını göz önüne alarak 2 Nisan 1979'da "Devrim Muhafızları Ordusunu" kendisine bağlı alternatif bir paramiliter milis gücü olarak kurdu.²²⁵ Bu orduya İran'da yerel halk

²²¹ Abrahamian (Çev. Dilek Şendil), a.g.e., s. 220.

²²² Peyman Asadzade, The Washington Post, 19 Ekim 2017. <https://www.washingtonpost.com/news/monkey-cage/wp/2017/10/19/irans-involvement-in-syria-is-costly-heres-why-most-iranians-still-support-it/?noredirect=on>

²²³ Paul Bucala, *Iran's New Way of War in Syria*, Institute For The Study of War, Şubat 2017, s.11.

²²⁴ Abdullah Yeğin, *İran'in Sert Gücü*, SETA, Sayı 150, İstanbul, Şubat 2016, s. 14.

²²⁵ Morris M. Mottale, *The Birth of a New Class*, Al Jazeera, 22 Nisan 2010.

<http://www.aljazeera.com/focus/2010/04/2010421104845169224.html>

tarafından “Farsça’da “ Muhafızlar" anlamına gelen Pasdaran denilmektedir.”²²⁶
DMO, başlangıçta küçük bir grup olarak kurulmuş olmasına rağmen zamanla genişleyerek bir yıl içerisinde üye sayısını on bine kadar çıkarmıştır.²²⁷

DMO, İran-Irak savaşı başladığı andan itibaren büyük bir gayretle ordunun yanında savaştı. Devrim Muhafızlarının etki alanı genişledikçe yeni ihtiyaçların ortaya çıktığı görüldü ve 1985’de hava, kara ve deniz kuvvetlerinin kurulması kararı alındı.

Basra Körfezi ve Hürmüz Boğazı’nın güvenliği Devrim Muhafızlarına bağlı deniz kuvvetlerinin görevidir. İran bu bölgelerde DMO’nun desteği ile savunma stratejisi gereği güvenli alanlar oluşturarak kendisini garanti altına almıştır. Ayrıca İran için bir başka önemli konu olan Füze Savunma Sistemi’nin güvenliği de yine DMO tarafından sağlanmaktadır. Sekiz yıl süren Irak savaşında ülke ekonomisini yeniden kalkındırılmış ve yapılandırmıştır. Böylece Devrim muhafızları İran’da hem askeri hem de ekonomik güç haline gelmiştir.

Devrim Rehberi tarafından ifade edildiği şekliyle; DMO askeri bir güç olarak sadece İran’ı korumakla görevli değildir, aksine bütün İslam ülkelerinin koruyuculuğunu üstlenen bir yapı olarak tanımlanmıştır.²²⁸

2.3.1.3. Kudüs Ordusu

Kudüs Ordusu, 1990 yılında Devrim Muhafızlarına bağlı olarak yurt dışı operasyonlarını gerçekleştirmek amacıyla kurulmuştur.²²⁹ Kudüs Gücü’nün komutanı direk olarak dini kurum tarafından atanır ve sınır dışı eylemlerini yine dini liderin emirleri doğrultusunda gerçekleştirir.

Kudüs Ordusu, ülkesinin menfaatlerini sınır dışında korumak, İslam ülkelerinde meydana gelen hasarları gidermek ve lojistik destek sağlamak, dünyanın her yerinde faaliyet halinde olmakla beraber ekonomik, siyasi ve askeri alanlarda da etkinliğini sürdürmektedir. Kudüs ordusu, gizli bir yapılanma içerisinde hareket ederek

²²⁶ [https://ipfs.io/ipfs/QmR1gzPYUwxEUWHbeRggZzfYy5Fxs8Qc7hXUUnJQwxrZq/wiki/%C4%B1Oran Devrim Muhaf% C4%B1zlar% C4%B1 Ordusu.html](https://ipfs.io/ipfs/QmR1gzPYUwxEUWHbeRggZzfYy5Fxs8Qc7hXUUnJQwxrZq/wiki/%C4%B1Oran%20Devrim%20Muhaf%20zlar%C4%B1%20Ordusu.html)

²²⁷ Bayram Sinkaya, *Devrimci Ordu ve Siyaset: İslam Devrimi Muhafızları Ordusu Örneği*, Ortadoğu Etütleri, Cilt 3, Sayı 1, Temmuz 2011, s. 140.

²²⁸ Yeğin, İran’ın Sert Gücü..., a.g.m., s. 15.

²²⁹ Morad Veisi, *Kudüs Gücü İran Ordusu İçinde Gücünü Nereden Aldı?*, Amerika’nın Sesi, 10 Ocak 2020. <https://www.amerikaninsesi.com/a/kud%C3%BCs-g%C3%BCc%C3%BC-i-CC%87ran-ordusu-i-CC%87%C3%A7inde-g%C3%BCc%C3%BCn%C3%BC-nereden-ald%C4%B1-5240515.html>

yurt dışında farklı kimliklerde bulunabilir. Ülke menfaatleri söz konusu olduğunda yasadışı yapıları veya ideolojisine aykırı olarak gördüğü grupları dahi desteklemekten geri durmayan bir örgüttür. İran, vekâlet savaşlarını bu gizli yapılanma üzerinden sürdürmektedir.²³⁰

2.4. Rehineler Krizi (4 Kasım 1979)

İran'da uzun süre devam eden ABD karşıtlığı, devrimden sonra yeni rejimin dış politikasının bu minval üzere kurulmasına olanak sağladı. Devrim sürecinde ABD karşıtlığı sadece ulemanın savunduğu bir argüman değildi, aksine sol ve ulusalcı grupların da ittifak ettiği konuların başında gelmekteydi. Bu süreçte anti-empyrialist söylemler ABD düşmanlığını gösteren bir slogandı. Ayrıca devrim sürecinde Şaha karşı protesto gösterileri yapan devrimciler ABD basınında kötülenerek, Şah açıkça destekleniyordu.

Devrim'den sonra Muhammed Şah ülkeyi terk etmek zorunda kaldı ve Ayetullah Humeyni büyük bir zafer kazanarak İran'a döndü. ABD, Pankreas kanseri olan eski müttefiki Muhammed Şah'ı tedavi görebilmesini gerekçe göstererek siyasi sığınmacı olarak kabul etti. Böylece ABD ile yeni rejim arasındaki ilk gerilim başlamış oldu.²³¹ İran, ABD'den hem Muhammed Şah'ın iadesini hem de bankalarında İran'a ait olan mal varlığını istedi. ABD, her iki isteği de reddetti. Gerginliğin devam ettiği günlerde Başbakan Bezirgan'ın Cezayir'de ABD'li yetkililerle görüştüğü ve sıcak temaslarda bulunduğu bilgisi basın tarafından televizyonlarda paylaşılnca bu durum İran'da her kesim tarafından tepki ile karşındı. Bezirgan'ın ABD ile birleşerek yeni rejimi yıkma düşüncesinde olduğu iddia edildi. Bezirgan'ın bu hareketi sol ve ulusalcı gruplardan da büyük tepki topladı.

ABD karşıtı gösteriler günden güne artarak devam etti. Nihayetinde 4 Kasım 1979 tarihinde ikili ilişkilerin büyük bir kırılma yaşayacağı olay gerçekleşti. Binlerce öğrenci tarafından, ABD büyükelçiliği basıldı.²³² 90 kişiden oluşan büyükelçilik personelinin tamamı göstericiler tarafından rehin alındı. İki hafta sonra çoğunluğu kadın ve çocuklardan oluşan 38 kişi serbest bırakıldı, diğer 52 kişinin tutsaklığı hiç kimsenin tahmin edemeyeceği kadar uzun olacak ve 444 gün sürecekti. Bu olay

²³⁰ Yeğın, İran'ın Sert Gücü..., a.g.m., s. 15.

²³¹ Alican Ekren, *1979-1995 Arası İran-ABD İlişkileri*, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 2, Sayı 1, 2017, s. 47.

²³² Fikriyat, *İran-ABD İlişkilerini Kesen 444 Günlük Rehine Krizi*, 24 Nisan 2018. <https://www.fikriyat.com/tarih/2018/04/24/iran-abd-iliskilerini-kesen-444-gunluk-rehine-krizi>

sonucunda Bezirgan'ın ABD ile ilişkileri düzeltebilme çabası ağır bir darbe aldı. Bezirgan, rehine krizinin akabinde 6 Kasım'da istifa etti. Bezirgan gibi ılımlı bir şahsın yönetimden çekilmesi ile birlikte rejimin radikal kanadı tek güç haline geldi.²³³ Humeyni başta bu olaya karşı mesafe koyarak desteklemediğini açıklasa da ilerleyen günlerde fikri değişecekti çünkü ABD elçiliğinde gizli belgeler bulunduğu haberini almıştı.

Öğrenciler, ABD büyükelçiliğinde buldukları birçok gizli belge ve raporları yayınladıkça yalnız İran değil dünya kamuoyunda büyük yankı uyandırdı. Bu belgelerde ABD'nin Ortadoğu ülkelerine karşı yaptığı operasyonlar gün yüzüne çıktı ve İran'ı da planlarını uygulamak üzere merkez seçtiğini kanıtlamış oldu. Öğrenciler elçilik personelinin casusluk faaliyetleri içinde olduklarını belgelerle kamuoyuna gösteriyorlardı. Humeyni bu süreçte fikrini değiştirerek baskını yapan öğrencilere desteğini bildirdi. Elçiliğin işgal edilmesi, ABD'nin Şah'ı koruması altında tutmasına büyük bir cevap oldu. Aslında bu olay ABD'nin Vietnam'da, Ortadoğu'da, Latin Amerika'da fütursuzca hareket etmesinin ve sarsılmaz gücünün sarsıldığını göstermesi açısından önemli bir hamleydi.²³⁴ İran "*büyük şeytan*" olarak tanımladığı ABD'nin çöküşünün yakın olduğunu ve gücün tekrar İslam ülkelerine geçeceğini iddia ediyordu.

ABD, büyükelçilik baskınına en üst perdeden tepki verdi. İran'a hemen ekonomik bir ambargo uyguladı. İran petrolünün şirketlerinde kullanılmasını yasakladı. Daha önce 300 bin dolar değerinde ücreti ödenmiş askeri teçhizata el koydu. ABD vatandaşı olmayan İranlıların sınır dışı edilmesi kararlaştırıldı. Bankalarında bulunan 10 milyar dolar değerindeki İran varlıkları donduruldu. İran, ABD'nin muhtemel saldırılarına karşı hava sahasını kapattı. ABD ekonomik yaptırımlarla İran'a geri adım attıramayacağını anlayınca "Kartal Pençesi Harekatı" ile askeri bir müdahalede bulunmak istedi. Ancak ABD, görülmemiş bir şekilde hayal kırıklığına uğradı, hareket başarısızlıkla sonuçlandı ve 8 askerini kaybetti. Dünya kamuoyunda büyük bir prestij kaybına uğradı. Humeyni'nin, her konuşmasında "Allah'ın izniyle Amerika'nın yenileceğini" söylemesi ve ABD tarafından yapılan hareketin hezimete uğraması popülerliğini arttırdı.²³⁵

²³³ Gündoğan, a.g.e., s. 260-261.

²³⁴ Hüseyin, (Çev. Taha Cevdet), a.g.e., 271.

²³⁵ Gündoğan, a.g.e., s. 263.

444 günün sonunda İranlı öğrenciler tarafından elçilik işgalinin amacına ulaşıldığı anlaşılmış ve daha fazla sürdürmenin faydasız olacağı düşüncesiyle 20 Ocak 1981'de İran ve ABD arasında Cezayir'de imzalanan anlaşma ile rehinelere serbest bırakıldı. Irak'ın bu süreçte İran'a saldırmış olması ve bazı bölgelerini işgal etmesi eylemin sonlandırılmasına büyük bir etki etti.

İran'da yeni rejimin yönetimi devraldığı andan itibaren kısa süre sonra gerçekleşen rehinelere krizi her iki ülke açısından ciddi sonuçlar doğurdu. İran'da; rejime muhalif olan gruplar uzaklaştırıldı, İslami bir anayasa referandum ile geçti, sol ve liberal gruplar sindirildi, ılımlı bir imaj sergileyen başbakan istifa etti, Ruhani Lider Humeyni'nin ağırlığı arttı, yeni rejimin ilkeleri geniş halk kitlelerince desteklendi, dış düşman iç kamuoyunu birleştirdi. ABD'de ise; yönetim değişikliği yaşanmasına, ciddi bir imaj kaybına ve süper güç iddiasının sarsılmasına sebep oldu.²³⁶

2.5. İran-Irak Savaşı (1980-1988)

Birinci Körfez Savaşı olarak da adlandırılan 1980-1988 yıllarında Irak ve İran arasında yaşanan savaş, kısa sürede Irak'ın İran'dan beklenmedik bir dirençle karşılaşmasıyla yıpratma savaşına dönmüştür.

1969'da İran Şah'ının ABD'nin desteğini alarak, Şatt-ül Arap suyunun 1937'de yapılan anlaşmayla Irak'a bırakılması kararını yok saymak istedi. Böylece İran, Irak ile olan sınır anlaşmasını feshederek bölgeye savaş gemilerini gönderdi. Kısa süre sonra da iki ülke arasında çatışma çıktı. Her iki ülke de 1970'de karşılıklı olarak diplomatik ilişkilerini kesti. 1973'te beklenmedik şekilde iki ülkede de yumuşama belirtileri göstererek ilişkiler düzelme yoluna gitti. 1975 yılında yapılan anlaşma ile Şatt-ül Arap suyu her iki ülke arasında paylaşıldı. Böylece İran'da Irak'taki Kürtleri hükümete karşı kışkırtmayacağı sözünü verdi. Irak bu anlaşma ile sadece Şatt-ül Arap'ın yarısını kaybetmiyor, 1971 yılında işgal ettiği üç adayı da İran'a kaptırıyordu. Bu da ülkede yıllarca tartışılan ve eleştirilen bir mesele haline geldi.²³⁷

1979'da İran'da yaşanan devrim, dış politikada yaşanacak değişim sinyallerini vermeye başladı. Başta ABD ile arasında yaşanan rehinelere krizi bu

²³⁶ Gündoğan, a.g.e., s. 265.

²³⁷ Oral Sander, *Siyasi Tarih (1918-1994)*, İmge Kitabevi Yayınları, 22. Baskı, Ankara, 2013, s. 559-560.

değişimin en bariz örneğiydi. Ayrıca İran ABD ile çatışma halindeyken bir yandan da içeride yeni rejimi oturtma çabası içerisindeydi. Yüksek rütbeli askerler, karşı ihtilal yapma endişeleri yüzünden hükümet tarafından görevden alınmaya başlandı. Irak, Şiilik propagandası ile devrim yapan yeni İran yönetimine kuşku ile bakmaktaydı. Irak, ülkesinde bulunan Şii nüfusun İran tarafından kışkırtılma olasılığını göz önüne alıyordu ve ayrıca İran da bulunan Kuzistan bölgesinin özerk olması gerektiğini de savunuyordu.²³⁸ Irak, İran'ın devrim karşıtı güçleri tasfiye etmesinin ordusunda bir kırılma yarattığını ve güçsüzleştirdiğini düşündü. Irak Devrim Başkanı Saddam Hüseyin, 16 Eylül 1980'de televizyonların karşısına geçerek 1975'te İran ile yapılan Cezayir anlaşmasını yırttı. Böylece savaş iki ülke arasında aylardan beri süren gerilimin ardından başlamış oldu. Aslında bu savaşı her ne kadar Irak'ta laik, Baasçı bir yönetim bulunsa da Sunni-Şii veya Arap- Fars savaşı olarak da adlandırmak mümkün olacaktı.²³⁹ Irak, 22 Eylül 1980'de İran'ın içinde bulunduğu siyasi karışıklığın kendisine mutlak bir galibiyet getireceği inancıyla saldırmaya başladı.²⁴⁰

Irak ordusu taarruz hareketi başlatarak İran sınırının 500 km'sini kontrol altına aldı. İran sert bir karşılık ile Irak ordusuna cevap verdi. İran hem Irak askerlerini hem de Basra körfezini bombardımana tuttu. Irak Tahran'ı, İran'da Bağdat'ı bombalayacak kadar işi ileri götürdü. Ekim ayının başlarında Irak, İran'ın iki bölgesini Hürremşehr ve Abadan kentlerini kuşatma altına almış olmakla birlikte tam anlamıyla hakimiyetini kurabilmiş değildi. Havaaların soğuması ile birlikte savaş kış ayları boyunca sakinleşti. Bu aylarda çeşitli devletlerin ve BM'lerin arabuluculuk teklifi işe yaramadı. Savaş 1981 Nisan ayında yeniden alevlendi. İran kaybettiği toprakları geri almak için büyük bir saldırı başlattı. Ancak kışın gelişi ile birlikte savaş tekrar yavaşladı ve bu kez yıpratma savaşları başladı.²⁴¹

Yıpratma taktiği, iki dünya savaşında da görüldüğü gibi büyük bir ekonomik güç ve insan kaynağının önemini göstermişti. Hangi ülkenin ekonomisi daha dayanıklı çıkarsa ve ordusu büyükse savaş o ülkenin lehine bitiyordu. Irak savaşın

---

²³⁸ Sander, a.g.e., s. 560.

²³⁹ Bernard Lewis, *Ortadoğu*, Arkadaş Yayınevi, 8. Baskı, Ankara, 2011, s. 462.

²⁴⁰ Joyce Battle, *Shaking Hands with Saddam Hussein: The U.S. Tilts Toward Iraq, 1980-1984*, George Washington University, National Security Archive, , 25 February 2003. <https://nsarchive2.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB82/>

²⁴¹ Sander, a.g.e., s. 561.

başlamasının ardından 3 hafta içinde İran tarafından durdurulmuştu. Belki de Irak savaşın kısa sürmesini ön gördüğü için uzun sürecek bir savaş hazırlığı yapmamıştı. İran ilk olarak kaybettiği yerleri alma çabasına girerek Irak'a ilk mağlubiyetini yaşattı ve savaşa denge getirdi. Her iki ülkenin ekonomisi de petrol ihracına dayanıyordu. Irak petrol boru hatlarından sevkiyat gerçekleştirirken, İran'ın petrol kuyuları Basra Körfezi üzerinden gerçekleşti ve körfez de petrol ihracı bir an bile duraksamadan devam ediyordu. Böylece İran, Irak'a göre daha avantajlı ve rahattı. Irak'ın bu süreç boyunca yoğun saldırı gerçekleştirdiği yerlerin başında petrol taşıyan İran tankerleri oldu. Savaşta Irak'a destek veren bazı Ortadoğu ülkeleri (Suudi Arabistan, Katar, BAE ve Kuveyt) körfez trafiğinin sürmesinden yana tavır aldılar çünkü hepsi petrol ihraç eden ülkelerdi.²⁴²

İran ordusu kaybettiği toprakları geri aldıktan sonra, Mayıs 1983'te top yekün bir saldırı başlatarak Irak'ı geri püskürtmeyi başardı. İran ordusu, "Cihat, Zafere Kadar Cihat" ve "Kudüs'e Giden Yollar Bağdat'tan Geçer" sloganıyla²⁴³ düşmanı topraklarından atmaya muvaffak oldu. İran'da düzenli ordunun yanında *Pasdaran* olarak bilinen Devrim Muhafızları Ordusu ve Besic Teşkilatı'ndan oluşan gönüllü birlikler savaşın seyrine olumlu etki edecek hamleler yapıyordu.²⁴⁴

ABD'nin savaş boyunca tavrı tarafsızlık ilkesini benimsemekti. Çünkü ABD'ye göre, kazananı olmayan bir savaş da her iki ülkenin de ekonomik ve askeri gücünün zayıflaması demektir ve böylece bölge barışını tehdit edecek gücün olmayışı anlamını taşıyordu. Çünkü İran'ın olası bir zaferi bölge ülkelerine taşıyacağı devrim ilkelerinin ABD çıkarlarını zedeleyeceği düşüncesi hakimdi. Irak'ta da Baasçı bir yönetim vardı ve Arap milliyetçiliğine dayalı politikalar uygulamaktaydı. Saddam, zaman zaman Sovyet Rusya yanlısı politikalar benimsemekteydi. Ayrıca Irak petrolün millileştirilmesi gerektiğini de savunmaktaydı. Yani her iki ülke de ABD'nin bölge siyasetine karşı bir tehdit oluşturmaktaydı. Irak ve İran'ın bu savaştan güçten düşerek çıkmaları ABD için en ideal olanıydı.²⁴⁵

ABD, petrol trafiğinde yaşanacak aksamları engellemek amacıyla 1987'de Basra Körfezi'ne donanmalarını indirdi. Çünkü Avrupa ve diğer dünya ülkelerinin

---

²⁴² Sander, a.g.e., s. 562.

²⁴³ Abrahamian (Çev. Dilek Şendil), a.g.e., s. 227.

²⁴⁴ Garthwaite, (Çev. Fethi Aytuna), a.g.e., s. 244.

²⁴⁵ Gündoğan, a.g.e., s. 271-272.

çoğu körfezdeki petrole muhtaçtı. ABD körfezdeki kontrolü sağlamak amacıyla iki Kuveyt donanmasına kendi bayrağını çekerek devriyeye başladı. Başta İran, ABD ile doğrudan karşı karşıya gelmemek için herhangi bir saldırıda bulunmadı. Ancak Çin'den yeni füzelerin almasıyla birlikte İran, Kuveyt petrol tesisini bombaladı. Bu saldırı sonucunda ABD bayraklı tankerden biri isabet aldı. ABD daha önce saldırı olması halinde sert karşılık vereceğini açıklamıştı. “Bu arada ABD destroyeri Viscennes, içinde 290 yolcu bulunan bir İran Airbus uçağını düşürdü.”²⁴⁶ Bu olay ile birlikte savaş yeni bir safhaya girerek tırmanmaya başladı.²⁴⁷

Uzun süren savaşın sonucunda her iki ülke de hem sosyal, hem siyasal hem de ekonomik olarak büyük tahribatla çıktı. Bir milyona yakın kişinin hayatını kaybettiği, 150 milyar dolar değerinde ekonomik kaybın olduğu bu savaş sekiz sene sürmüştü. Her iki taraf açısından da devam etmenin mümkün olmadığı anlaşılınca Humeyni'nin “zehir içmekten beter” dediği Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin kararının kabul edildiği açıklandı ve ateşkes süresi başlamış oldu.²⁴⁸ Ancak BM tarafından yürütülen görüşmelerden olumlu bir sonuç çıkmadı. BM'nin askeri bir kurulu gönderip barış görüşmelerini denetlemesi de işe yaramadı. İran şartı, koşulsuz olarak savaş öncesi sınırlarına geri dönmek ve Irak askerlerinin topraklarından çekilmesini istiyordu. Irak da, Şattü-l Arap su yolu üzerinde ortak bir denetleme mekanizmasının kurulmasında diretiyordu.²⁴⁹

1989 Haziran ayında İran'ın dini lideri Ayetullah Humeyni'nin vefat etmesi ve yerine Seyyid Ali Hamaney'in geçmesi ile birlikte gündem yas merasimlerine döndü. Irak'ta Saddam Hüseyin 1990'da Kuveyt'e karşı askeri hareket başlattı. Yeni bir cepheye açılan Irak, olası bir ABD müdahalesinden de tedirgindi. Her iki ülkede dengeleri değiştiren olayların yaşanması yumuşama evresine geçilmesi üzerinde etkili oldu. Nihayet Saddam Hüseyin İran ile 1975 yılında yapılan Cezayir anlaşmasına geri döndüğünü açıkladı. Böylece barış, Irak'ın aldığı topraklardan vazgeçmesi ile 1990 yılında sağlanmış oldu.²⁵⁰

---

²⁴⁶ Yaşar Semiz-Birol Akgün, *Büyük Ortadoğu Jeopolitiğinde İran-ABD İlişkileri*, SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, s. 166.

²⁴⁷ Sander, a.g.e., s. 562.

²⁴⁸ Soner Doğan, *Düşmandan Piyon Devlete: İran'ın Irak'a Nüfuzu*, İNSAMER, Araştırma 31, s. 4.

²⁴⁹ Sander, a.g.e., s. 562-563.

²⁵⁰ Sander, a.g.e., s. 563.

2.6. Humeyni Dönemi: Radikal Dış Politika Söylemi

1979'da İran'da gerçekleşen devrim ile birlikte Ortadoğu siyasetinde yeni bir safhaya geçildi. Humeyni, devrimin akabinde dış politika söylemini “Ne Doğu Ne Batı” olarak konumlandırdı. Humeyni İran'ın, iki bloklu dünyanın merkezinde yer alan süper güçlerden ne ABD'nin ne de Sovyet Rusya'nın yanında yer alacağını açıklamıştı.

Pehleviler döneminde İran'ın en büyük müttefikinin ABD ve batı olması, devrimin gerçekleşmesiyle tüm dengelerin değişerek günümüze kadar sürecek olan ABD-Batı karşıtlığı üzerinden siyasi bir söylemin gelişmesine neden oldu. ABD ve İran bu tarihten sonra her platformda karşı karşıya geldi. İran devriminin ana argümanlarından biri olan anti-emperyalizm söylemi ABD karşıtlığı olarak somut bir hale geldi. Humeyni, devrimden önce yapılan bütün anlaşmaları geçersiz kılarak ABD'nin üssü haline gelen İran'ı özgürleştirip kaynak akışını kesti. İran Humeyni'nin fikirlerinden hareketle ABD'yi hep bir “şeytani devlet” olarak gördü. Humeyni'nin Paris'ten İran'a döndüğü andan 1989'da vefat etmesine kadar geçen süre de İran ve ABD arasında tarihinin en kötü ilişkileri yaşandı.²⁵¹

Humeyni dönemi dış politikası her ne kadar sert geçse de belirli dönemlerde ılımlı havalarda estir. Devrim sonrası başbakan olarak atanan Bezirgan ve onun istifasından sonra İran'ın ilk Cumhurbaşkanı olarak seçilen Ebu'l Hasan Beni Sadr dönemlerinde dış politikada yumuşama belirtileri görüldü. Başbakan Bezirgan'ın başında bulunduğu geçici hükümet ABD heyeti ile Cezayir'de görüşmüş ve aradaki düşmanlığı bitirmek istemişti. On binlerce öğrencinin ABD büyükelçiliğini işgal etmesi sonrasında personellerinin rehin alınması ve Humeyni'nin öğrencilerden yana tavır takınması ılımlı ve liberal kimliği ile tanınan Bezirgan'ın istifasını zorunlu kıldı. Bezirgan'ın istifasından sonra Humeyni'nin en yakınlarından olan ve devrim sürecinde birçok kez haislere düşen ve sonuç olarak Cumhurbaşkanı olan Beni Sadr, önceki hükümetten daha fazla yumuşak dış politika izleme taraftarıydı. Bu davranışları hain olarak suçlanmasına ve ülkeden kaçmasına neden oldu.

Beni Sadr'dan sonra Humeyni taraftarlarının kurduğu İslam Cumhuriyeti Partisi mecliste çoğunluğu eline geçirerek İran'ı dış politika düzleminde sert bir çizgiye kaydırıldı. İran bu dönemde Ortadoğu ülkeleri ile de problemlili ilişkiler

---

²⁵¹ Gündoğan, a.g.e., s. 289.

yaşamaya başladı. Bu ülkelerde çıkan her muhalif hareket İran tarafından desteklenerek hükümetlerinin batı ile işbirliği yapmaları gerekçe gösterildi. Yeni rejim meşru hükümetlerden çok muhalif örgütlerle irtibat halindeydi. İran kendini dünya mazlumlarının ve İslam ülkelerinin hamisi olarak görmesi kendince korumacı bir misyona büründüğü açıklasan da agresif tutumu durmadan devam edecekti.

İran'ın, İsrail'i meşru bir devlet olarak kabul etmediğini buna ilaveten işgalci ve gayrı meşru bir terör devleti olduğunu açıkça belirtmesi hem İsrail hem de batı ile ilişkilerini iyice gerginleştirdi. Ayrıca bu dönemde İngiltere'de yaşayan ve Şeytan Ayetleri isimli kitabında Hz. Muhammed'e hakaret ettiği gerekçesiyle Humeyni, Selman Rüşdi hakkında ölüm fetvası verdi. Böylece birçok batılı ülke Rüşdi'nin yanında yer alıp İran'a tepki göstermek amacıyla ülkeden elçilerini çekme kararı aldı.

Humeyni döneminde gerçekleşen bir başka önemli olay Irak'ın 1980'de İran'a saldırmasıydı. Humeyni'nin uzlaşmasız sert tavrı kendini burada da gösterdi ve 8 yıl süren savaşta BM'nin ateşkes çabalarına rağmen sert bir tutum sergileyerek barış yapmak istemedi. Ancak istemese de 1988'de anlaşmayı onaylamak zorunda kaldı. Humeyni bu anlaşmadan bir yıl sonra 3 Haziran 1989'da vefat etti.²⁵² Yaklaşık 13 milyon kişinin katıldığı cenaze töreni yapılarak Tahran'da bulunan Behişt-i Zehra mezarlığında defnedildi. Uzmanlar Meclisi'nin kararıyla Humeyni'nin yerine Ali Hamaney atandı²⁵³ ve Rafsancani'de Cumhurbaşkanı oldu. Humeyni sonrası İran dış politikası böylece yeni bir döneme girdi.

---

²⁵² Abdullah Yeğin, *Devrimin 35. Yılında İran Dış Politikası*, SETA, Sayı: 31, Şubat 2014, s. 2.

²⁵³ Garthwaite, (Çev. Fethi Aytuna), a.g.e., s. 253.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İRAN İSLAM CUMHURİYETİ'NİN BÖLGESEL ETKİNLİĞİ

İran, İslam Devrimi'nden sonra dış politikasını devrimin dini lideri olan Ayetullah Humeyni'nin çizmiş olduğu yöntemlerle belirlemiş ve Ortadoğu bölgelerine devrim ihraç etme çabasına girerek Müslüman ülkelerin ve grupların hamiliğini üstlenmiştir. İran'daki yeni rejim devrimci İslam kurallarına göre yeniden belirlenmiştir. Devrimci fikirler sadece iç siyaseti dizayn etmeyi değil aynı zamanda dünya siyasetini de değiştirmeye yönelik girişimlerde bulunmuştur. İran'ın dış politikası Anayasa ile belirlenmiştir. Anayasanın 152. maddesinde şöyle yazılmakta: "İran İslam Cumhuriyeti'nin dış politikası, her türlü tahakkümün ve tahakküm altına girmenin reddi, ülkenin her yönden bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün korunması, bütün Müslümanların haklarının savunulması, despot ve zorba güçlere karşı hiçbir yükümlülük altına girilmemesi ve savaş yanlısı olmayan devletlerle karşılıklı ilişkiler kurulması temeline dayanır."²⁵⁴

153. maddesinde: "Yabancı güçlerle ülkenin doğal ve ekonomik kaynakları, kültürü, ordusu ve diğer öğelerinin sömürülmesine neden olacak her türlü anlaşmanın yapılması yasaktır."

154. maddesinde: "İran İslam Cumhuriyeti'ni tüm insanların mutluluk müjdecisidir. Bağımsızlık, adalet, özgürlük ve hakkın egemenliğini, tüm insanların doğal hakkı olarak kabul etmektedir. Dolayısıyla, diğer ülkelerin içişlerine karışmaksızın ezilenlerin ezenlere karşı haklı savaşını, dünyanın neresinde olursa olsun destekleyecektir."²⁵⁵

İran, dış politikasının ana hatlarını çizen anayasanın 152, 153 ve 154. maddelerinden de anlaşılacağı üzere;

1. İran, devrimci rejim ideolojisini yayma hedefinde kararlıdır.
2. İran, dışa dönük politikasında İslami veya Şii kimliğini ön plana çıkarmıştır. Amacı Müslüman çoğunluğa hitap ederek yanına çekme düşüncesidir.
3. İslam devrimi ile birlikte İran'ın Ortadoğu halklarına yeni bir umut doğurduğu da açıktır.

²⁵⁴ Türel Yılmaz-Mehmet Şahin, *Ortadoğu Siyasetinde İran*, Barış Kitap, Ankara, 2011, s. 142.

²⁵⁵ Yılmaz-Şahin, a.g.e., s. 142.

4. İran, devrim öncesi batı yanlısı bir tutum sergilerken, devrim sonrası “ne doğu ne batı sadece İslam”²⁵⁶ prensibini benimseyerek ne ABD ne de Sovyet Rusya yanlısı bir tutum izlemeyeceğini vurgulayarak dış politikada radikal bir tutum sergilemiştir.

3.1. İran’ın Yumuşak ve Sert Gücü

3.1.1. Kültürel yayılma

İmam Humeyni devrim sonrası dış ilişkilerde Şii inancını ve siyasal İslam’ı ön plana çıkararak ideolojik kültürel nüfuz alanları çizmiştir. İslam dışında hiçbir düşünceye veya inancıya değer vermediğini göstermiştir.

İmam Humeyni’nin ölümünden sonra İran için zamanla şartlar değişmiş ve Fars kimliği ön plana çıkmıştır. Bu değişim ile birlikte 1990’lardan itibaren İran, sınırlarının dışında dil ve kültür alanında yeni müesseseler açarak Fars kimliğini tanıtmaya çalışmıştır.²⁵⁷ Irak ile yapılan savaş sonucunda yıpranan İran, dış politikasını yumuşatarak devrim ideolojisini bir nevi yeni enstrümanlar üzerinden etki altına alma girişimlerinde bulunmuştur. Rafsancani döneminde yeni açılımlar yapılmış idealist politikalar yerini realist bir yönetime bırakmıştır. Rafsancani felsefe eğitimi almış, batı kültürünü iyi bilen eğitilmiş biridir. Ülkesinin menfaatleri gereği, denge politikası izleyip İran’ın bölgede yalnız kalmasını engelleyecek yararlı adımlar atmıştır.

Muhammed Hatemi, Huntington’un meşhur “Medeniyetler Çatışması” savına karşı “Medeniyetler Diyalogu” tezini şekillendirmiştir. Hatemi İran’ın sadece İslam devrini değil bu devirden öncesine de vurgu yaparak kültürel altyapıyı oluşturma çabası sergilemiştir. Sivil Toplum örgüleri yoluyla dış politikada yoğun ağlar kurarak İran’ın kültür ideolojisini büyük ölçüde tanıtmıştır. Devrimin ilk yıllarına nazaran İran’ın bozulan imajını kısmen toparlamakta başarılı olmuştur. Hatemi’nin bu çabaları radikalci çevreler tarafından engellenmeye çalışılsa da toplum ve siyaset üzerinde derin izler bıraktığı aşikârdır.

²⁵⁶ Tesnim Haber Ajansı, *Ne Batı, Ne Doğu Sloganı İran’da Hayatına Devam Ediyor*, 29 Ağustos 2016. <https://www.tasnimnews.com/tr/news/2016/08/29/1171426/ne-bat%C4%B1-ne-do%C4%9Fu-slogan%C4%B1-iran-da-hayat%C4%B1na-devam-ediyor>

²⁵⁷ Şamil Öçal, *İran Dış Politikasında Yumuşak Güç Kullanımı: Kültür ve Dil*, ANKASAM | Bölgesel Araştırmalar Dergisi, Aralık, 2018, 2 (2), s. 53.

Mahmud Ahmedinejad, Tahran'da Bilim ve Teknoloji Üniversitesi'nde İnşaat Mühendisliği bölümünü okumuş, aynı üniversitede öğretim görevliliği yapmıştır. Ahmedinejad, Cumhurbaşkanlığı yaptığı dönem de Nükleer programı uygulama kararlılığını sürdürmüş ve batıyı eleştiren²⁵⁸ sert söylemlerde bulunmuş olsa da kültürel yayılmayı kesmeden devam ettirmiştir. İran ile aynı dilleri konuşan ülkeler ile yakın ilişkiler kurulmuştur.²⁵⁹

Hasan Ruhani, Tahran Üniversitesi Hukuk bölümünü okumuştur. İngiltere'de master ve doktorasını tamamlamıştır. Birkaç yabancı dil bilmektedir.²⁶⁰ İran'ın şuan ki Cumhurbaşkanı olan Ruhani, ABD ile her ne kadar ciddi sorunlar yaşasa da pragmatist bir dış politika benimsemektedir.

3.1.2. Devrim İhracı

İran'da 1979 yılında gerçekleşen İslam Devrimi birçok Ortadoğu ülkesini etkilemiştir. Devrimin ilk yıllarında öğrenci grupları ve aktivistler İran'ın siyasi mezhebini görmezden gelerek gözünü devrim ülkesine çevirdiler. Ortadoğu halkı ve elit çevreler yapılan devrimi bir Şii zaferi olarak algılamadılar aksine çoğu Müslüman bunu, İslam'ın şeytani güçlere ve üçüncü dünyanın ABD emperyalizmine karşı bir zaferi olarak tanımlamışlardır.²⁶¹ İran çevresinde yarattığı etkinin farkına vararak İslam'ı siyasi bir ideoloji haline getirip, Şii-Sunni ayırımını gözetmeden yeni rejimi yayma yoluna gitmiştir. İslam Cumhuriyeti, dış politikasını anayasal zeminde yürüterek devrimin sadece İran ile sınırlı kalmayacağını vurgulayarak, sınırları dışına taşıacağı izlenimini de vermiştir.

İran İslam Cumhuriyeti, ülke sınırlarını koruma altına almak ve dış tehditlere karşı durabilmek için devrimin ilkelerini sınır dışına taşıma ihtiyacı hissetmiştir. Devrim ihracını gerçekleştirirken kaba kuvvete başvurmadan kültür diplomasisi yoluyla aktarmayı hedeflemiştir. Rejimin amacı diğer ideolojileri etkileyerek

²⁵⁸ BCC TURKISH, *İran: Siyonizme Geçit Yok*, 5 Ekim 2017. http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2007/10/071005_ahmedinejad.shtml

²⁵⁹ Öçal, a.g.m., s. 53.

²⁶⁰ <https://www.haberler.com/hasan-ruhani/biyografisi/>

²⁶¹ John L. Esposito-James Piscatori, *The Iranian Revolution Ten Years Later: What Has Been Its Global Impact?*, Middle East Institute 1761 N ST., N.W. Washington , D.C. 20036, Ağustos, 1989, s. 5.

kendisine benzer fikirler edinmesini sağlamaktır.²⁶² Böylece İran, rejimi tehdit edecek fikir ve ideolojilerden kurtulabilecektir.

Dini boyutu ile sınırlarının ötesini şekillendirmeye çalışan İran, çelişkilerle dolu politikalar izlemiştir. 1992’de Ermenistan’ın Azerbaycan’a ait Karabağ’ı işgal etmesini, Azerbaycan nüfusunun çoğunluğunun Şii’lerden oluşması ve İran’da Azerbaycan Türkü’nün yoğun olarak yaşamasına rağmen Ermenistan’ı desteklemiştir. 2020 yılında Azerbaycan’ın Karabağ topraklarını tekrar almak için Ermenistan’a karşı harekate başlaması ile birlikte İran’ın bu harekatı açıkça desteklediği bir girişimi olmamıştır. Devrimin ilk yıllarında “ne doğu ne batı” prensibini benimsediğini ilan eden rejim, rehinelere krizi ve Irak savaşındaki tutumundan sonra zaten şeytan devlet olarak tanımladığı ABD ile bütün ipleri koparmasına rağmen Rusya ile ılımlı ilişkiler kurarak bazı bölgelerde stratejik iş birliği yapıp ittifaklar kurmuştur. Ayrıca İran rejiminin Müslüman bir ülke olan Suudi Arabistan ile oldukça sıkıntılı ilişkileri vardır. İran ve Arabistan arasındaki mezhepsel farklılıklar onları birçok alanda vekalet savaşları yoluyla karşı karşıya getirmiş, bu da İran’ın kültürel devrim ihracı açısından paradokstan kurtulamadığının ve askeri yönden saklı olarak sert güç kullandığının en büyük kanıtıdır.

3.1.3. Vekâlet Savaşları

İran İslam Cumhuriyeti devrimden sonra Pehlevi hanedanlığının aksine Batı kültürünü dışlamış ve savaş açmıştır. İran’ın radikal dış politikası onu uluslararası sistemde yalnızlığa itmiştir. Sınır ötesine devrim ihraç çabaları ise başarısızlık ile sonuçlanmıştır. Devrim, ilk günlerinde Ortadoğu ülkelerinde her ne kadar heyecan yaratmışsa da sonrasında İran’ın radikal grupları desteklemesi, Fars milliyetçiliğini ön plana çıkarması, Şiilik üzerinden Sunnileri dışlaması birçok devrimci gruplar için hayal kırıklığı yaratmıştır. Ayrıca İran, devrim sonrası ABD ile hiçbir şekilde uzlaşmayacağını belirtmesine rağmen Irak Savaşı’nda gizli silah alış verişini yaptığının ortaya çıkması “İran-Kontra” olayı, Sovyet Rusya’yı da ABD ile aynı konumda tuttuğunu söylemesine karşı Rusya ile yakın ilişkiler kurması İran’ın dış politikada güvenilirliğini sarsmıştır.

İran, mevcut durumu lehine çevirmek için Şii nüfusun olduğu bölgelerde kendisine bağlı milis güçler kurmuş ve bu örgütler üzerinden vekil savaşları

---

²⁶² Abdullah Yeğin, *İran’ın Bölgesel Faaliyetleri ve Güç Unsurları*, SETA, İstanbul, 2017, s. 18.

yapmıştır. İran, özellikle Irak, Suriye, Lübnan ve Yemen gibi ülkelerde kendi ideolojisine yakın gördüğü hükümet veya muhalif grupları destekleme yoluna giderek bölge siyasetini etkileme ve ekonomik çıkarlarını koruma altına almıştır. İran, 2003'te ABD'nin Irak'ı işgali sonrası oluşan otorite boşluğunu ve ABD karşıtlığı nedeniyle Şii milisleri destekleyerek Irak'ta önemli adımlar atmıştır.²⁶³ Lübnan'da bizzat Hizbullah örgütünü kurarak, ülke siyasetinde söz sahibi olmuştur. Yemen'de Husi örgütü üzerinden ABD'nin müttefiki olarak gördüğü Suudi Arabistan ile karşı karşıya gelmiştir. Arap Baharı olaylarının sıçradığı Suriye'de Devlet Başkanı Beşşar Esad'a Rusya ile birlikte destek vererek ABD'nin karşısında durmuştur.

İran sadece ABD'yi değil İsrail'i de düşman devlet olarak tanımlayıp Filistin'de Hamas Örgütü'ne Kudüs Gücü ile askeri ve lojistik destek sağlamıştır.²⁶⁴

İran, karışıklık çıkan herhangi bir Ortadoğu ülkesine veya düşman gördüğü diğer ülkelere doğrudan müdahale etmek yerine örgütlediği milis güçler üzerinden saldırılar gerçekleştirmektedir.

İran'ın vekil savaşçılar üzerinden düzenlediği birkaç saldırı şunlardır:

- İran destekli Hizbullah örgütü, 1983 yılında Lübnan'da bulunan ABD Deniz Piyadelerine ait garnizona bomba yüklü araç ile saldırı gerçekleştirdi. ABD 3 asker, 239 deniz piyadesi olmak üzere 242 askeri personelini kaybetti. Bu olay üzerine ABD Lübnan'dan ordusunu çekmek zorunda kaldı.²⁶⁵
- 1996'da Suudi Arabistan'da bulunan ABD karargahına Kudüs Tugaylarının planladığı ve Lübnan Hizbullah'ının gerçekleştirdiği bombalı saldırı sonucunda 20 ABD askeri öldü.²⁶⁶
- İsrail'in 2019'da Beyrut'a insansız hava araçları ile saldırması üzerine, İran'ın Hizbullah'a verdiği roketler ile İsrail karargahına saldırı gerçekleştirildi.²⁶⁷

²⁶³ Veysel Kurt, *Arap İsyanları Sonrasında Ortadoğu'da Vekalet Savaşları: Yemen Örneği*, Uluslararası Siyaset Bilimi ve Kentsel Araştırmalar Dergisi, Cilt 7, Sayı 1, Mart 2019, s. 312.

²⁶⁴ Yeğin, İran'ın Bölgesel ..., a.g.e., s. 43.

²⁶⁵ Amerika'nın Sesi, *Beyrut'ta ABD'yi Hedef Alan Saldırının Yıldönümü*, 23 Ekim 2013, <https://www.amerikaninsesi.com/a/beyrut-ta-abd-askerlerini-hedef-alan-saldirinin-30-yildonumu/1775522.html>

²⁶⁶ Ali Karataş-Yusuf Ertaş, *Körfez gerilimi: İran Kolay Lokma Olmayacak*, Evrensel Haber, 17 Haziran 2019. <https://www.evrensel.net/haber/381350/korfez-gerilimi-iran-kolay-lokma-olmayacak>

²⁶⁷ BBC NEWS, *Hizbullah ve İsrail'den Karşılıklı Saldırılar*, 1 Eylül 2019. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-49544396>

İran'ın bu tip saldırıları kendisine bağlı milis güçlere yaptırması karşı saldırı atağını bir nevi savuşturması stratejisine dayanıyor. Çünkü İran'ın doğrudan müdahalede bulunmadığı bu saldırılarda kendisine karşı doğrudan suçlanacak kanıtların olmayışı olası bir düşman müdahalesini önlemektedir.

İran'ın yurt dışı operasyonlarını vekil savaşçılara yaptırması ve milis güçleri çıkarları doğrultusunda kullanması İran açısından her zaman olumlu sonuçlar doğurmamaktadır. Irak'ta bulunan İran destekli Şii milisler 2007 yılında fikir ayrılığına düşerek karşılıklı çatışmaya girdiler ve Şii Irak hükümetinin zayıflamasına yol açtılar. Hükümet olayların alevlendiğini görünce Şii gruplara müdahale ederek merkezi otoritesini tekrar tesis etmiştir. Ancak İran için bu tip örgütler çıkarlarına fayda sağladığı gibi itaatsizlikleri ile de bir tehdit unsuru olabilecek potansiyele de sahip olmaktadır.²⁶⁸

3.1.4. Nükleer Enerji Programı

Nükleer enerji, enerji kaynağı bakımından zengin ve düşük maliyetli kaynaklar ürettiği için birçok gelişmiş ülke tarafından kullanılmaktadır. Atom çekirdeğinin artan ısının etkisi ile sıkıştırılarak parçalanma reaksiyonu göstermesi enerjiye dönüşmektedir. Bu enerji gelişen teknoloji ile birlikte kontrol altında tutularak çeşitli faaliyetler için kullanılır.²⁶⁹ Bu enerjinin yüksek potansiyele sahip olması onu cazip hale getirmektedir.

Nükleer enerji, ülkelerin kullanım amaçlarına göre çeşitlilik göstermektedir. Zenginleştirilmiş Uranyum reaktörünün kullanım miktarı; Elektrik üretiminde %2-3 civarında, tıbbi ekipmanlar için %20, nükleer silah üretilecekse bu oran %90'a kadar çıkmaktadır. Nükleer enerjiye sahip olan ülkeler diğer ülkelere göre daha avantajlı konuma sahiptir. Hem ekonomik hem de savunma amaçlı kullanımlarda dışardan gelebilecek herhangi bir tehlikeyi önleyebilme kabiliyeti stratejik pozisyonlarda caydırıcılık etkisine sahiptir.²⁷⁰

Doğal kaynakların kısıtlı olduğu ülkeler nükleer enerji kullanımına başlayarak dışa bağımlılığı azaltabilir. Ülke ekonomilerinin cari açık verdiği en geniş

²⁶⁸ Yeğin, İran'ın Bölgesel..., a.g.e., s. 45.

²⁶⁹ Uğur İno, *Türkiye'nin Enerji Sorunu ve Nükleer Enerji*, 2011, s. 8.

http://www.jmo.org.tr/resimler/ekler/625abb8e458a797_ek.pdf?dergi=JEOLOJ%C4%25B

²⁷⁰ Zafer Akbaş-Adem Baş, *İran'ın Nükleer Enerji Politikası ve Yansımaları*, History Studies, A Tribute to Prof. Dr. Halil INALCIK, Volume 5/2 2013. s. 22.

alan enerji ithalatıdır. İthal edilen oran karşılığında büyük döviz miktarları dışarı çıkar bu da mali açıdan büyük yük oluşturur. Nükleer enerji açısından zengin olan ülke ekonomik ve stratejik yönden diğer rakipleri ile daha rahat başa çıkabilir.

Nükleer enerjinin ortaya çıkması Sovyet Rusya ve ABD rekabetinin bir sonucudur. İlk ve son kez 1945 yılında Japonya'nın Hiroşima ve Nagazaki kentlerinde atom bombası olarak denenmesi ve yıkıcı sonuçlarının görülmesi üzerine ABD bu enerjinin önemini anlayarak kendisinden başka ülkenin kullanımına imkan vermemek için müttefiki olan ülkelerden dahi bu sırrını saklama yoluna gitmiştir.²⁷¹ Bu silahın etkisi atıldığı andan itibaren etkisini göstererek canlı ve bitkileri yok ederek, yıllar sonra dahi insanlarda kanser, körlük ve kısırlık gibi çeşitli hastalıklara sebep olmaktadır.²⁷²

ABD, ilk olarak reaktör sırrını 1952'de İngiltere ile paylaşmıştır. İngiltere'den sağlanan mali kazançlar neticesinde dönemin ABD Başkanı Eisenhower'ın 1953 yılında BM Genel Kurulu'nda kullandığı "Atom İçin Barış" sözü müttefik olarak gördüğü diğer ülkelere küçük çaplı reaktörlerin kurulması, nükleer enerji sistemi ile yayılmaya başlamıştır. İran Şah'ı ile iyi ilişkilere sahip olan ABD, 1955 yılında 5 megawatt termal çapında bir reaktörün Tahran Üniversitesi'nde kurulmasına öncülük etti.²⁷³ Böylece İran'ın nükleer enerji macerası zaman zaman kesintiye uğrasa da başlamış oldu.

Nükleer enerjinin ülkeler arasında yayılması ile enerji üretiminin yanında atom bombalarının yapılması ve gelişim seviyelerinin artması üzerine bazı önlemlerin alınmasını zorunlu kılarak, 1957 yılında Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu'nun (UAEK) kurulması sonucunu doğurmuştur. Nükleer silahlara sahip olma teşebbüsünde bulunan ülkelerin çoğalması başka bir tedbir alınmasının yolunu açmış, 1968 yılında Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Anlaşması (NPT) imzalanmıştır.²⁷⁴ Bu anlaşmayı imzalayan devletler 1967 yılından önce nükleer tesis

---

²⁷¹ Mustafa Kibaroglu, *İran'ın Nükleer Programı ve Türkiye*, Bilge Strateji Dergisi, Cilt 5, Sayı 9, Güz 2013, s. 1.

²⁷² Kadir Temurçin-Alpaslan Aliağaoğlu, *Nükleer Enerji ve Tartışmalar Işığında Türkiye'de Nükleer Enerji Gerçeği*, Coğrafi Bilimler Dergisi, 2003, 1(2), s. 26.

²⁷³ Mustafa Kibaroglu, *İran'daki Gelişmelerin Türkiye'nin Güvenliğine Etkileri ve Alınabilecek Tedbirler*, Harp Akademileri Komutanlığı Silahlı Kuvvetler Akademisi, Mart 2006, s. 1.

²⁷⁴ Mustafa Kibaroglu, *Enerji mi? Silah mı? Nükleer'in İki Yüzü*, Avrasya Dosyası, Nükleer Özel Sayı, 2005, s. 3.

kurmuş ise hakları saklı kalacak, denetime tabi tutulacak ve teknolojik bilgileri başka ülkelerle paylaşamayacaktır. Nükleer enerjiye sahip olmayan ülkelere hiçbir şekilde tesis kurma hakkı tanınmayacak ve teknolojik bilgi alma imtiyazı da verilmeyecektir. Nükleer enerjiye sahip olan ülkelerin zaman içinde silahsızlanarak, enerji kaynağı üretme yolunda kullanabilecekleri belirtilmiştir.²⁷⁵

1970'li yıllarda petrol krizinin çıkması ve akabinde petrol fiyatlarının artması ülkeleri alternatif enerji kaynaklarına yöneltmiştir. Özellikle düşük karbondioksit emisyonu yaydığı için dünya elektrik üretiminde nükleer enerjinin payı artarak önemli bir konuma yükselmiştir.²⁷⁶

İran dış politikada en büyük tehdit olarak gördüğü ABD ile 1979 yılına kadar iyi ilişkiler sürdürmüş, devrimden sonra rehineler krizi ve İran-İrak savaşı aralarındaki iplerin kopmasına neden olarak ilişkiler düşmanlık boyutuna ulaşmıştır.²⁷⁷

ABD'nin, İran'ın nükleer tesis kurmasına muhalif tavır takınması, İran halkının hükümete desteklerini arttırmakta ve İranlı yöneticiler bunu iç politikada iyi bir malzeme olarak kullanmaktadır. İran ayrıca bölge siyasetinde bunu bir güç unsuru olarak da savunmaktadır. ABD'nin yanı sıra İsrail'de düşman devlet olarak algılandığı için İran, sınır güvenliğini koruma açısından nükleer enerjiye önem vermektedir.

İran'ın petrol rezerv miktarı dünya kaynaklarının %9.3'ünü, doğalgaz rezervi ise %15.8'ni oluşturmaktadır.²⁷⁸ İran'ın doğal enerji kaynaklarının zenginliğine rağmen nükleer tesislere sahip olmak istemesi uluslararası kamuoyunda pek de iyi niyetli bir girişim olarak algılanmamaktadır.

İran, bu dönemde Pakistanlı ünlü Fizikçi Abdulkadir Han'dan nükleer enerji üretmek için yardım almış, U-238'i U-235'den ayırabilmek için soğutma sistemini ayarlayan santrifüj tesisini kurarak zenginleştirilmiş uranyum üretmeyi başarmıştır. Her ne kadar başarılı sonuçlar alınmış olsa da bu sistem çağın gerisinde kalarak

---

²⁷⁵ Akbaş- Baş, a.g.m., s. 24.

²⁷⁶ Mete Yüksel, *Nükleer Enerji ve Türkiye*, TASAM, 21 Mayıs 2010. https://tasam.org/tr-TR/Icerik/1261/nukleer_enerji_ve_turkiye

²⁷⁷ Akbaş- Baş, a.g.m., s. 25.

²⁷⁸ Yasemin Konukçu, *İran'ın Enerji Kaynakları ve Küresel Rekabet*, ORDAF, Ağustos, 2017, s. 2.

ABD'nin 1944'te kullandığı nükleer sisteme denk gelebilmiştir. Böyle bile olsa İran nükleer enerji eşiğine yaklaşarak zamanla gelişmiş ülkelerin teknolojisini yakalama şansı bulmuştur.²⁷⁹

İran'a yönelik yaptırım ilk olarak ABD tarafından 1979 Rehineler Krizi nedeniyle uygulanmıştır. İran'a ihracat yasaklanmış, şirketlerin İran petrolü alması önlenmiş ve ABD bankalarındaki İran varlıkları dondurulmuştur.²⁸⁰

İran, 1995'te AB tarafından teröre doğrudan destek veren ülkeler listesine alınmış ve petrol ticaretinin dondurulması kararı uygulanmıştır. ABD boş durmayarak çoğu ülke ile iletişime geçip İran petrolüne ambargo uygulanmasını istemiş aksi halde İran'ın başına gelenlerin bir benzerinin de kendilerinin başına geleceği uyarısında bulunmuştur.

Son yıllarda Ortadoğu siyasetinde Arap Bahar'ı ile birlikte ortaya çıkan istikrarsızlık, tırmanan terörizm ve dış ülkelerin baskısı İran'ı nükleer enerjiye ve silahlanmaya daha fazla itmiştir. Halkın Mücahitleri Örgütü eski sözcüsü Alırıza Caferzade'nin 2002 yılında gazetecilere verdiği bir röportaj da İran'ın Tahran'a yakın bir bölgede gizlice iki uranyum zenginleştirme tesisi kurduğunu iddia etmiştir.²⁸¹ Bu açıklama ile birlikte ABD ve diğer ülkeler İran'ın NPT'yi ihlal ettiği gerekçesiyle suçladılar. İran'da 2005 yılında yapılan seçimler sonucunda Mahmud Ahmedinejad'ın Cumhurbaşkanlığına seçilmesi yaptırım seviyesinin artmasına neden oldu. Ahmedinejad, BM Güvenlik Konseyi'nin kararlarına uymayacaklarını, boyun eğmeyeceklerini ve nükleer enerjiye kesintisiz devam edeceklerini açıklamıştır.

Ahmedinejad'ın Cumhurbaşkanlığı döneminde yaptırımlar hızlanarak devam etmiş, 2006-2008 yılları arasında AB ve BM'den İran'a yönelik yeni kısıtlama kararları çıkmıştır. Yaptırımlar İran ekonomisini zayıflatsa da Ahmedinejad ikinci

---

²⁷⁹ Ata Atun, *İran'in Nükleer Tesisinde Patlama (I)*, 29 Ocak 2013. <http://www.ataatun.org/iranin-nukleer-tesisinde-patlama-1.html>

²⁸⁰ Halide Özbey, *İran'a Yönelik Yaptırımlar: Türkiye-İran Enerji İlişkilerine Etkisi*, MECMUA Dergisi, Güz 2019, Yıl: 4, Sayı: 8, s. 100-101.

²⁸¹ Sabah Gazetesi, *Gizli Nükleer Tesis İddiası*, 19 Ağustos 2010. https://www.sabah.com.tr/dunya/2010/09/10/gizli_nukleer_tesis_iddiasi

kez Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir.²⁸² Bunun nedeni ise iç politikada İran halkı yabancı devletlere boyun eğmeyen yöneticilere yönelik sempati beslemektedir.

2010 yılında UAEA, İran'ın nükleer reaktör bulundurduğuna yönelik suçlamalarda bulundu. Türkiye, İran ve Brezilya tarafından yaptırımların içermediği bir çözüm yolu önerisi ile İran'ın %3.5 oranındaki zenginleştirilmiş uranyumun bir kısmını başka bir ülkeye nakledilmesi önerildi. Ancak bu öneri kabul edilmeyerek Birleşmiş Milletler tarafından yeni yaptırımlar uygulanmaya başlandı.

2013 yılında ise 1979'dan beri düşman olan ABD ve İran ilk kez doğrudan bir araya geldi. İran ile P5+1 arasındaki görüşmeler de anlaşma sağlandı.

2014 yılında anlaşma 4 ay daha uzatılarak İran'a ek süre verildi. 2015 yılında İran ile P5+1 arasında nihai anlaşma imzalandı. Anlaşma 2016 Ocak ayında yürürlüğe girdi. Yapılan anlaşma ile birlikte İran'a yönelik yaptırımlar kaldırıldı.

2018 yılına gelindiğinde işler bir anda değişmeye başladı. ABD Başkanı Trump anlaşmadan çekildiğini açıkladı. Trump İran'ın balistik füze üretmeye devam ettiğini ve İran'ın ABD'ye düşmanlık yaptığı gerekçesi ile anlaşmadan çekileceğini ve eskisinden de sert yaptırımlar uygulanacağını belirtti. Böylece İran ile ABD arasındaki husumet tekrar başlamış oldu.²⁸³

İran'ın savunma sanayisine yaptığı yatırımlar, dış politikada saldırgan tutumu ve nükleer enerji çalışmalarını aralıksız sürdürmesi, İranlı bilim adamlarının dış istihbarat örgütleri tarafından hedef alınmasına neden olmuştur. MOSSAD ve CIA tarafından İran'ın birçok fizikçi bilim adamlarına yönelik suikastler düzenlenmiştir. Son olarak 27 Kasım 2020 tarihinde İran'ın Abdülkadir Han'ı olarak bilinen nükleer programın kilit ismi Muhsin Fahrizade, Tahran'da bir suikast sonucu öldürüldü.²⁸⁴

---

²⁸² Arzu Kayaoglu, *İran'a Uygulanan Yaptırımların Tarihçesi*, euronews, 18 Ocak 2016.

<https://tr.euronews.com/2016/01/18/iran-a-uygulanan-yaptirimlarin-tarihcesi>

²⁸³ Tuğrul Çam, Anadolu Ajansı, 9 Mayıs 2018. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/dunden-bugune-iran-nukleer-anlasmasi/1139503>

²⁸⁴ İRAM, *Suikasta Uğrayan İranlı Nükleer Bilim Adamları*, 28 Kasım 2020.

https://iramcenter.org/suikasta-ugrayan-iranli-nukleer-bilim-adamlari/?send_cookie_permissions=OK

3.2. İran-Suriye İlişkileri

İran, 1979'da gerçekleşen İslam Devriminden sonraki on yıllık dış politikasında, jeopolitik konumunun da etkisiyle devrimi ihraç etme çabasına girmiştir. İran özellikle mezhepsel yönden kendisine yakın gördüğü gruplarla temas haline geçerek kalıcı ilişkiler kurma yolunu seçmiştir.

Suriye'de 1963 yılında Arap Milliyetçiliğini ön planda tutan Baas grubu bir darbe ile yönetime girmeyi başarmıştır. 1966 yılında Salah Cedid darbesi ile yönetimde tamamen Nusayrilerin egemen olduğu ve Hafız Esed'in 1970 yılında iktidarı ele geçirmesinden sonra çoğu devlet kademelerinde, Nusayri ağırlığı hissedilmeye başlanmıştır. Nusayrilik temelde Şia mezhebinden kaynaklanan bir anlayışa sahip olması nedeniyle, Şii İran ile Suriye'nin yakın ilişkiler kurmasını kolaylaştırmıştır. Hafız Esed ve Musa Sadr'ın Nusayri kimliğini Şia çatısı altında meşrulaştırma çabaları ilişkilerin gelişmesi açısından oldukça önemli olmuştur. Devrim sürecinde Şii birliğini benimseyen Mustafa Çamran, İbrahim Yezdi ve Musa Sadr gibi önde gelen isimler İran-Suriye ilişkilerinin temellerini atmışlardır.²⁸⁵

İran'ın Irak ile olan savaşında Libya dışında İran'a destek veren tek Arap devletinin Suriye olması, ikili ilişkilerin devamlı hale gelmesini sağlamıştır.²⁸⁶ Ayrıca Suriye'nin İran'ı desteklemesinin başka bir nedeni olarak Irak Baas rejimi ile anlaşmazlığı da gösterilebilir.

2010 yılı itibari ile Tunus'ta başlayan ve devamında Ortadoğu'ya yayılan Arap Baharı süreci, 2011 yılında Suriye'de başlayan halk hareketleri ile iç çatışmaya dönüşmüştür. Bu süreçte İran, Suriye'de çıkan isyan hareketlerine karşı rejimi savunarak Şii Hilali projesinde yeni bir boyuta geçmiştir. İran Ortadoğu'da bulunan Şii çoğunluğu kendi hakimiyetinde birleştirmenin adımı olarak Suriye rejimine verdiği amansız desteğini günümüze kadar sürdürmüş durumdadır.

Irak'ın işgali sonrasındaki Şii yönetimin ağırlığı, Lübnan'da İran destekli Hizbullah'ın giderek artan etkinliği İran-Suriye ittifakını bölge siyasetinde güçlü bir pozisyona taşımıştır. İran'ın bölgede hegemon güç olma yolunda Suriye'nin

²⁸⁵ Yusuf Korkmaz, *İran Suriye Bölgesel İttifakı ve Arap Baharı Sürecine Yansıması*, Matbuat Yayın Grubu, İstanbul, 2015, s. 2.

²⁸⁶ İrem Bilgetürk, *İran'ın Suriye Politikası Bağlamında Şiilik ve Şii Milisler*, ANKASAM/ Bölgesel Araştırmalar Dergisi, 2 (2), Aralık, 2018, s. 405.

jeopolitik konumu kilit önem taşımaktadır. İran bu yüzden eğitimli Şii milislerini Suriye'ye göndererek rejimin ayakta kalmasını sağlamaya çalışmaktadır.

3.2.1. Nusayrilik

Şii grupların çoğu tarafından aşırı (gulat) olarak kabul edilen ve Muhammed İbn Nusayr'ın (?-883) kurduğu tahmin edilen Nusayrilik batını bir fırkadır. Bu fırkanın Hz. Ali'nin ilah olduğuna inanması Hristiyanlığın teslis inancı ile benzerlik göstermektedir. İnanç esası olarak AMS kısaltması olarak bilinen Ali, Muhammed, Selman üçlemesine inanılmaktadır. Fırkanın kitabı 16 sureden oluşup Hamdan el-Hasibi tarafından düzenlenen *Kitabü'l Mecmû'*dur. Kitabın 11. Suresi "Şehadet" bölümünden oluşmakta ve inanç esaslarını oluşturan şu ifadeler önemlidir; "Ben şahadet ederim ki Ali b. Ebi Talib'ten başka ilah, Muhammed Mahmud'dan başka hicab, Selman-ı Farisi'den başka bab yoktur." Fırkanın şifresi olarak bilinen Ali "ayn", Muhammed "mim", Selman da "sin" yani AMS harfleriyle sembolize edilmektedir.²⁸⁷

Nusayrilere göre, Hz. Ali zahiren Halife/İmam olarak görünse de batın da Tanrı'nın vücut bulmuş halidir. Kuran'da geçen ilahi sıfatların her birini Hz. Ali'ye isnat ederler. Fırkaya göre Hz. Ali, doğmamış ve doğurulmamıştır, başı ve sonu yoktur, her şeyden münezzehtir. Hz. Ali bedenini bu dünyada bırakmak istediği için İbn Mülcem'e kendini öldürtmüş ve bu olayda İbn Mülcem'in günahı yoktur anlayışı hakimdir.²⁸⁸

Nusayrililer gizliliğe önem verdikleri için inanç esaslarının ve öğretilerinin dışarıya sızmasını büyük bir suç sayarlar. Kadınları içlerine almazlar, ergenlik çağına gelen erkekleri ise üç aşamadan geçirdikten sonra aralarına kabul ederler.²⁸⁹

Sunniler, Hz. Ali ve diğer imamları İlah olarak kabul eden Nusayrilileri, din dışı kabul ettikleri için Şii inanç sisteminden de ayırarak tanımlamışlardır.

---

²⁸⁷ Korkmaz, a.g.e., s. 32.

²⁸⁸ Halil İbrahim Bulut, Tarih, İnanç, Kültür ve Dini Ritüelleriyle Nusayrilik, ORTADOĞU YILLIĞI 2011, s. 590.

²⁸⁹ İlyas Üzüm, Nusayrilik, TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 33, s. 273.

Nusayriliğin inanç esaslarının yanında Hristiyanlık, Musevilik, Sabiilik gibi birçok inanın izini de görmek mümkündür.²⁹⁰

Nusayriliğe karşı ilk reddiye ünlü Hambeli din adamı İbn Teymiye'den gelmiştir. İbn Teymiye, “er-Risale fi'r-redd ala'n-Nusayriye” adlı fetvasında, Nusayrilerin Müslümana ve İslam'a düşmanlık ettiğini, nasıl sapkın bir fırka olduğunu anlatmıştır.²⁹¹

Nusayriler, Yavuz Sultan Selim'in Mercidabık savaşında (1516) Memlük Sultanı Kansu Gavri'yi mağlup etmesiyle Osmanlı hakimiyetine girip Halep'e bağlı bir topluluk olarak iç işlerinde serbest yaşamışlardır.²⁹²

Osmanlı Devleti, Nusayrileri Müslüman olarak kabul etmediği gibi, Yahudiler ve Hristiyanlar gibi zımmî statüsünü de vermemiştir. Böylece iç işlerinde serbest olamadılar ve millet sistemine göre de yönetilmediler.²⁹³

1916'da İngiltere ve Fransa'nın aralarında imzaladığı Sykes-Picot gizli anlaşmasına göre, Suriye dört parçaya bölünmüş ve bu parçalardan biri de Nusayrilerin yoğun olarak yaşadığı Lazkiye bölgesi olmuştur. Bu bölge I. Dünya Savaşı'ndan sonra Fransızların hakimiyetine girmiştir. 1 Haziran 1922'de Alevi toprağı olarak tanınan bölgede Alevi Özerk Devleti, 1933'te ise Lazkiye Özel Hükümeti kuruldu. Nusayriler, kendilerini Şii mezhebinin bir parçası olarak kabul ettirme çabasına girdiler.²⁹⁴

Nusayriler, bu dönemde Fransızlar ile iyi ilişkiler kurarak, inanç özgürlüğünü koruma yoluna gittiler. Bazı yoksul Nusayri aileleri çocuklarını okutamadıkları için erkek çocuklarını Fransız ordusuna asker olarak verdiler. Böylece Nusayrilerin ordu içindeki etkinliği zamanla artmaya başlamış ve 1970'lerde iktidarı elde etme sonucunu doğurmuştur.²⁹⁵

---

²⁹⁰ Korkmaz, a.g.e., s. 33.

²⁹¹ Pınar Arıkan, *Suriye'nin Nusayri Yüzü ve İran, Ortadoğu Analiz*, Temmuz 2012, Cilt 4, Sayı 43, s. 20.

²⁹² Hatice Aslan, *Başlangıcından Günümüze Arap Aleviliği-Nusayrilik*, Mizanü'l-Hak İslami İlimler Dergisi, Sayı 1, 2015, s.107.

²⁹³ Korkmaz, a.g.e., s. 34.

²⁹⁴ Arıkan, a.g.m., s. 21.

²⁹⁵ Arıkan, a.g.m., s. 22.

Fransa, Suriyeli yetkililer ile bağımsızlık meselesini müzakere ederken, Nusayriler bu toplantıya Suriye ile birleşmek istemediklerine yönelik beyannameler gönderdiler. İslam'ın Nusayrileri Müslüman olarak kabul etmediğini ve bu yüzden de kendi topraklarında Suriye'ye bağlı olmadan bağımsız yaşama talebinde bulundular.²⁹⁶

Nusayriler, II. Dünya Savaşı'nın başlamasından sonra siyasal konjoktüre uyum sağlamak için Suriye milliyetçileri ile iş birliği yapma yoluna gitti. Fransa'nın 1946'da bu bölgeden çekilmesinden sonra bağımsızlığını kazanan Suriye'ye Nusayri toprakları da dahil edildi.²⁹⁷

1970 yılı itibari ile ordu içinde etkin bir güç olan Nusayriler, bir kaç kez darbe girişimlerinde bulunmuş ve nihayetinde Lazkiye Nusayri Alevilerinden olan General Hafız Esed iktidarı ele geçirerek Suriye'nin ilk Nusayri devlet başkanı olmuştur. 1979'da İran'da İslam Devrimi sonrası Şii temelli dış politika söyleminin oluşması, Suriye'yi İran'a mezhepsel yönden yaklaştırmıştır.²⁹⁸

Hafız Esed, Suriye Devlet Başkanı olduktan sonra Nusayri yönetimi altındaki iktidarını meşru bir zemine oturtmak için Nusayrilerin İslam'ın bir parçası olduğu anlayışını benimsetme arayışına girdi. Bu dönemde Suriye'de bulunan Sunni din adamları, iktidarın el değiştirmesinden dolayı Nusayrilerin aleyhinde konuşacak durumda değillerdi.²⁹⁹ 1970'de Irak'tan Lübnan'a sürgün olarak gönderilen ve aslen İranlı olan Şii din adamı Hasan Ali Şirazi'nin Nusayrilerin, Şii On İki İmam anlayışının bir parçası olduğuna dair fetvası Hafız Esed'in tezini desteklemiş ve Şiiler ile Nusayrilerin yakınlaşmasına katkı sağlamıştır.³⁰⁰

3.2.2. Zeynebiye Olgusu

Şii inanç anlayışında kişi kültlerinin önemi büyüktür. Hz. Muhammed'in kızı Hz. Fatma ve Hz. Ali'nin kızı olan Hz. Zeynep, Kerbela olayında kardeşi Hüseyin'in yanında yer almış ve kardeşinin uğradığı haksızlığa karşı durması onu Şiiler

---

²⁹⁶ Korkmaz, a.g.e., s. 34.

²⁹⁷ Arıkan, a.g.m., s. 21.

²⁹⁸ Korkmaz, a.g.e, s. 35.

²⁹⁹ Martin Kramer, *Syria's Alawis and Shi'ism*. <https://martinkramer.org/reader/archives/syria-alawis-and-shiism/>

³⁰⁰ Arıkan, a.g.m., s. 23-24.

nezdinde önemli bir konuma yükseltmiştir. Hz. Zeynep'in Şam'da gömüldüğü ileri sürülerek kabrinin bulunduğu yer Seyyide Zeynep Türbesi olarak adlandırılmaktadır.

2011 yılında Ortadoğu ülkelerinde başlayan Arap Baharı sürecinin Suriye'ye sıçramasıyla çıkan iç savaş da İran, Suriye rejiminin yanında yer almıştır. İran, Şii milisleri Suriye'ye göndererek iç savaşa dahil olup ve gerekçe olarak da Hz. Zeynep'in türbesini koruma amaçlı orada bulduklarını ifade etmiştir. Şiiilerin Esed rejimini, selefi grupların muhalifleri desteklediği bir Suriye iç savaşı, günümüze kadar süren mezhepsel çatışma ortamına dönmüştür.³⁰¹

3.2.3. İran-Suriye İlişkilerinin Güçlenme Dönemi

Suriye, 1946'da bağımsızlığına kavuştuktan sonra 1970'e kadar geçen sürede birçok darbe girişimleri, iç çatışma ve iktidar değişiklikleri atlatmıştır. Nusayri/Alevi kökenli General Hafız Esed'in yönetimi darbe ile ele geçirdikten sonra ülkeyi demir yumrukla yönetmesi, iç siyasette sükûneti de beraberinde getirmiştir. İran'da ise, binlerce yıllık devlet geleneği olmasına rağmen uzun sömürge dönemi yaşaması ve soğuk savaş döneminde yabancı devletlerin aralarında kalarak denge unsuru olması 1979 devrimi ile birlikte bağımlılıktan kurtulmayı denemiştir. Böylece Suriye'de 1970 Hafız Esed darbesi, 1979 İran devrimi ve iki ülkenin de dış politikasını yeniden şekillendirmeye başladığı dönem olması, ikili ilişkilerin geliştirilmesi açısından milattır.³⁰²

İran ve Suriye ittifakı 1979 da başlasa da İran'daki devrimci grupların ve Suriye'deki Baas rejimi arasındaki temaslar daha öncesine dayanmaktadır. İran devrim süreci başlamadan önce İmam Musa Sadr öncülüğünde İranlı Devrimci gruplar, Lübnan iç savaşından olumsuz etkilenen Şiiilere yardımcı olmak ve İsrail ile savaşmak için gittikleri Lübnan'da Suriye Devlet Başkanı Hafız Esed'den ciddi yardımlar almışlardır. İslam Devrimi'nden sonra İran'ı tanıyan ilk ülkelerden biri de Suriye olmuştur.³⁰³

İlk anda İslamcı Şii İran ile Arap Milliyetçisi Sosyalist Baas Rejimi arasındaki birliktelik tuhaf olarak karşılanırsa da her iki ülkenin ortak değerleri,

³⁰¹ Korkmaz, a.g.e., s. 40-41.

³⁰² Korkmaz, a.g.e., s. 61-62.

³⁰³ Bayram Sinkaya, *Arap Baharı Sürecinde İran'ın Suriye Politikası*, SETA ANALİZ, Sayı: 53, Nisan 2012, s. 5.

hedefleri ve menfaatleri güçlü bir ittifakı doğurmuştur. Mısır Cumhurbaşkanı Enver Sedat'ın İsrail ile yaptığı Camp David barış anlaşması İsrail'e karşı direniş cephesinin dağılmasına yol açmış ve Irak ile yaşadığı anlaşmazlıklar nedeniyle Suriye'nin kendisini yalnız hissetmeye başladığı bir dönemde İran'da gerçekleşen İslam devrimi, Baas Rejimi tarafından olumlu karşılanmıştır. Devrimden sonra İran devrimcilerinin Filistinli direniş örgütleriyle temasa geçmesi ve milis güçler ile Filistin'e destek vermesi, Mısır ve Irak'tan boşalan yere İran'ın yerleşmesi, İsrail ile yaptığı savaşlarda topraklarını kaybeden Suriye'yi, Arap-İsrail güç dengesinde İran ile aynı hedef üzerinde birleştirdi.³⁰⁴

Ortadoğu siyasetinin en belirleyici unsurlarından birisi de İsrail'dir. İsrail, Suriye'ye ait olan Golan Tepeleri üzerinde halen işgalci konumundadır. Suriye'nin, Filistin topraklarını kendi topraklarına katma isteğinden hiçbir zaman vazgeçmeyişi "Büyük Suriye" projesini hayata geçirme eğiliminde olduğunu göstermektedir. Suriye'nin Ortadoğu politikasına yön verme gayreti kendisini Lübnan'da da göstermiştir. Lübnan'dan 2005 yılında askerlerini çekmesine kadar geçen sürede, Lübnan'ın Suriye tarafından fiilen yönetildiği herkes tarafından bilinmektedir.³⁰⁵

Suriye'nin Levant bölgesine, İran'ın da Körfez bölgesine hakim olması ticari ve savunma işbirliği açısından kazançlı bir ortaklık olmuştur. Bu bağlamda Ali Hamaney'in Dış İlişkilerden Sorumlu Başdanışmanı Ali Ekber Velayeti 2012 Ocak ayında, "İran, Suriye, Hizbullah, yeni Irak hükümeti ve Hamas'ın İsrail'e karşı uyguladığı direniş zinciri Suriye'den geçiyor. Suriye, İsrail'e karşı direniş zincirinin altın halkasıdır" derken Şii Hilali söyleminden değil, İran ve Suriye'nin Levant-Körfez denkleminden bahsetmektedir. Velayeti'nin, bir başka konuşmasında "Beşşar Esed kırmızı çizgimizdir." demesi İran'ın, Suriye hükümetine desteğinin devam edeceği sinyalini vermiştir.

İran-Irak savaşı, Suriye'nin İran'a bağlılığını gösteren ilk aşamayı başarı ile atlatması açısından önemlidir.³⁰⁶ İran'da 1979'da gerçekleşen devrimden hemen

³⁰⁴ Raymond Hinnebusch, *The Syrian-Iranian Alliance, The Iranian Revolution at 30*, The Middle East Institute, Washington DC, 2009, s.149.

³⁰⁵ Korkmaz, a.g.e., s. 63.

³⁰⁶ Rafke Risseuw, *The Syrian-Iranian Nexus: a Historical Overview of Strategic Cooperation*, BRUSSELS INTERNATIONAL CENTER FOR RESEARCH AND HUMAN RIGHTS, Avenue Louise, Brussel, December 2018, s. 5.

sonra oluşan karışıklık ortamı, ordu ve devlet kademelerindeki düzensizlik Saddam Hüseyin tarafından fırsata dönüştürülmek istenmiş ve İran'ı işgal etme yoluna gitmiştir. İran, dış politikasındaki radikal tutumundan dolayı bölge devletleri tarafından yalnız bırakılmışken tek desteği Suriye'den görmüştür. Suriye'nin İran'a verdiği askeri ve ekonomik desteğin asıl amacı, Saddam'ın bölgeyi ele geçirme isteği ve İran'ın olası işgalinden sonraki hedefin Suriye olmasını engellemeye çalışma çabasıdır. Irak ve Suriye'deki Baas rejimlerinin öteden beri ideolojik fikir ayrılıkları sebebiyle husumet halinde olduğu da ayrıca görülmektedir.³⁰⁷

Suriye ve İran'ın stratejik ortaklığını sağlamlaştıran bir başka etmen, İran-Irak savaşı devam ederken İsrail'in, 1982'de Lübnan'ı işgal etme girişimiydi. Suriye, Lübnan'ın işgal edilmesinin İsrail tarafından kendisinin kuşatılması anlamına geldiğini bilmekteydi. Suriye, İsrail ile iş birliği yapan Beşir Camayel hükümetine karşı Şii Lübnanlıları harekete geçirmek için çalışmalara başladı. Ancak Suriye'nin işgale karşı tedbir alması için ideolojik ve askeri desteğe ihtiyacı vardı. İran, bu işgali fırsat bilerek Lübnan'a devrimci milislerini gönderip İsrail'e karşı mücadele etme yoluna gitti. İran, devrimci direnişçilerini Lübnan'a göndermekle hem devrim ihraç etmeyi hem de Siyonizme karşı mücadele de önemli bir üs kazanmayı hedefledi. İran ve Suriye'nin Lübnan üzerindeki emelleri her ne kadar farklı olsa da işgal karşıtı pozisyonda birleşmeleri dostluklarını pekiştiren önemli bir olaydı.³⁰⁸

İran ve Suriye dostluğunun temellerini atan Musa Sadr, Şii geleneğinde önemli bir figürdür. Musa Sadr'ın, Humeyni'nin İran için düşündüğü sistemi 1979'dan önce Lübnan'da gerçekleştirmesi büyük destek toplamıştır. Aslen Lübnanlı bir aileye mensup olan büyük fakihlerden Ayetullah Seyyid Sadreddin Sadr'ın oğlu olan Musa Sadr, İran'ın Kum kentinde 1928 yılında doğdu. Necef ve Kum'da aldığı dini eğitimin yanı sıra Tahran Üniversitesinde Hukuk okumuştur.³⁰⁹

Musa Sadr, 1958 yılında İran'dan ayrıldı. Muhammed Rıza Şah'ın 1963 olaylarında muhaliflere karşı tutumunu eleştirmesi nedeniyle İran vatandaşlığından çıkarılan Sadr, bu olay üzerine Lübnan vatandaşlığına geçmiştir. Lübnan'da yaşamını

---

³⁰⁷ Korkmaz, a.g.e., s. 66.

³⁰⁸ Sinkaya, Arap Baharı Sürecinde ..., a.g.m., s. 6.

³⁰⁹ Muhammed Ali Akman, *Şiiilerin kayıp lideri: Musa Sadr, Anadolu Ajansı*, Beyrut, 31 Ağustos 2018. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/-siilerin-kayip-lideri-musa-sadr/1243337>

sürdürse de İranlı Şiilerle bağı devam etmiş bu süre zarfında Lübnanlı Şiilerin lideri olmuştur. Musa Sadr Lübnan'da kısa süre içerisinde sadece Şiiler için değil diğer gruplar içinde fikirlerine önem verilen bir kişilik olmuştur. Bütün grupların haklarını savunarak dar bir mezhebi çerçeveyi kabul etmemiştir. Musa Sadr öncülüğünde ilk olarak Mahrumlar Hareketi (*Harekât el-Mahrumin*) oluşturularak, Lübnan'ın hem İsrail saldırılarına cevap vermesi hem de Sadr'ın haklarını devlete karşı koruması için kurulmuş bir örgüttür. 1975 yılında Lübnan'da çıkan iç savaşın büyümesi ile Mahrumlar Hareketi'nin askeri bir kolu olan EMEL Hareketi (*Afwaj Al-Muqawmat al-Lubnaniyya*) ortaya çıkmıştır. Böylece Sadr, Şii gençlerini bu harekete katılmaya çağırdı. Ona göre askeri eğitim almak namaz kılmak kadar önemli, silah taşımak ise Kuran taşımakla aynı anlama gelmektedir. Lübnan tarihinde ilk kez, Şiilerden oluşan bir askeri birliğe sahip olmuştur. Şii radikalizminden doğan örgütsel bir hareket olması açısından EMEL oldukça önem taşımaktadır.³¹⁰

Ayetullah Hasan Şirazi'nin 1972'de, Suriye rejiminin Nusayriliği İslami bir boyuta taşıma gayretini destekleyen fetvasından sonra, bir diğer hamle de 1973 yılında Musa Sadr tarafından geldi. Lübnan'da Yüksek İslami Şii Konseyini kuran Sadr Konsey başkanı sıfatıyla, Lübnanlı bir Aleviyi Kuzey Lübnan ve Trablus müftüsü olarak atadı.

Musa Sadr'ın Lübnan'daki Alevilere haklar vermesi ve onları tanıması Suriye'deki Nusayrilerin de tanınması anlamını taşıyordu. Musa Sadr daha ileri giderek bir konuşmasında, “Şiilerin çektiği acılara Alevilerin de ortak olduğunu, Aleviliğin aşırı bir inanç olmayıp Şiilerin bir parçası olduğunu” ifade ediyordu. Sadr'ın bu yaklaşımı Suriye'deki azınlık Nusayri rejiminin Sunni gruplara karşı meşruiyetini vurgulaması açısından büyük önem taşıyordu.

Suriye, Musa Sadr'ın bu yaklaşımını karşılıksız bırakmadı. İran'da Şah karşıtı muhaliflerin Lübnan'a sığınmalarını ve askeri eğitim almalarını sağlayan Sadr, bu kişilerin rahat hareket edebilmelerini sağlamak için Suriye tarafından verilen pasaportlar ile bu zor dönemi rahatça atlattı. Böylece Suriye Baas rejimi, Musa Sadr üzerinden İran devrimcilerine ekonomik ve askeri destek sağlamış oldu.

---

³¹⁰ Nail Elhan, *Hizbullah-İran İlişkileri*, İRAM, Ankara, Şubat 2019, s. 6-7.

Ürdün Kralı Abdullah'ın 2004 yılında, "Şii Hilali" kavramını ilk kez ortaya atması ve İran'ın Ortadoğu'da bu projeyi uyguladığını belirtmesinden çok öncesine dayanan Suriye-İran ittifakı Esed'in, Mısır'ın oluşturduğu boşluğu doldurma iddiasını taşıdığını ifade etmesi Kral Abdullah'ın tezini çürütmektedir.

Suriye rejiminin İran devrimcilerine devrim öncesi yardımlarının yanı sıra, 1979 İslam Devrimi'nden sonra da İran ile yakınlaşma çabaları hız kesmeden devam etmiştir. Tahran'daki rejim değişikliğinden dolayı memnuniyetlerini belirten Hafız Esed, devrimden sonra kurulan Bezirgan kabinesini, Arap ülkeleri arasında ilk, dünyada ise Sovyet Rusya ve Pakistan'dan sonra tanıyan üçüncü ülke olmuştur.³¹¹

3.2.4. İran ile Suriye Arasındaki Askeri İşbirliği

İran ile Suriye'nin bölgesel işbirliği 1979 İran devriminden sonra somut bir hal aldı. Suriye, İran'ın içinde bulunduğu her zor durumda yardım elini uzatmaktan geri kalmadı. Devrimin hemen ardından Irak'ın İran'a saldırması, Devrimcilerin devlet tecrübelerinin eksik olması, kurumsal devlet kadrolarından yoksun olması ve İslami-Radikal bir çizgiye kayan yeni rejimin bölgede ve dünya da yalnız bırakılmasından dolayı ülke zor durumda kaldı.

İran bu şartlar altında, bölgenin en büyük ordusu olan Irak'ın savaş ilanına karşı az sayıdaki müttefiklerinin kapısını çalabilmiştir. Kaddafi yönetimindeki Libya Sunni olmasına rağmen anti-emperyalist tutumundan dolayı İran'ın yanında yer alan tek ülke olmuştur. Yalnız Libya'nın İran'a verdiği destekten birkaç sene öncesinde 1978 yılında, Lübnanlı Şiiilerin önderi olan Musa Sadr'ın, Kaddafi'nin daveti ile Libya'ya gittikten sonra sırlı bir şekilde ortadan kaybolması oldukça ses getirmiştir.³¹² Kaddafi döneminin hükümet yetkilisinden birinin yıllar sonra yaptığı açıklamaya göre, İmam Musa Sadr ve Kaddafi arasında dini meseleler yüzünden tartışma çıktığını ve Kaddafi'nin bu olay üzerine Sadr ve beraberindeki heyetin infaz emrini verdiğini söylemektedir. Yıllar sonra gelen bu itiraf ile Musa Sadr'ın kesin bir şekilde öldürüldüğü anlaşılmıştır.³¹³ İran bu süreçte muhtemelen Kaddafi'nin Musa

³¹¹ Korkmaz, a.g.e., s. 70-71.

³¹² İslam Cumhuriyeti Haber Ajansı, *Dünya Kayıplar ve Zorla Kaybedilenler Günü: İmam Musa Sadr'ın Durumuna Dünyanın İlgisinin Artması Gereklidir*, 31 Ağustos 2020.

<https://tr.irna.ir/news/84022040/D%C3%BCnya-Kay%C4%B1plar-ve-Zorla-Kaybedilenler-G%C3%BCn%C3%BC-%C4%B0mam-Musa-Sadr-%C4%B1n>

³¹³ Yakın Doğu Haber Sitesi, *Kaddafi İmam Musa Sadr'ı Niçin Öldürmüştü?*, 14 Ağustos 2011.

http://www.ydh.com.tr/HD9167_kaddafi-imam-musa-sadri-nicin-oldurmus.html

Sadr'ı öldürdüğünü biliyordu fakat anti-emperyalist tutumuyla bilinen Kaddafi'nin İran'a desteğinin kesilmesi ihtimalinden ötürü Musa Sadr olayının üstüne gidilmemiştir.

Devrim Muhafızları Ordusu eski Bakanı Muhsin Refikdust, savaşın en yoğun olduğu günlerde Suriye ve Libya'ya giderek devlet başkanları ile görüşüp askeri ve lojistik destek talebinde bulunmuştur. Bakanın, Libya Devlet Başkanı Kaddafi ile olan sıcak görüşmesinde, "Kaddafi, Hz. Ali soyundan geldiğini iddia ederek, Humeyni'den sonra Müslümanların lideri olduğunu söylemiştir. Kaddafi'nin iddiası üzerine sohbetinde bulunan biri, sayın Kaddafi bizim Lusani kardeşimiz de seyyiddir ama kendisi İmam (Humeyni)'dan sonra rehber olduğunu iddia etmiyor, dedikten sonra Kaddafi dahil herkes gülmüştür." Aslında Refikdust'un anlattığı bu hatırasında, devrimcilerin bulunduğu bu sohbetinde birkaç sene önce arkadaşlarını katleden Kaddafi ile samimi olmaları İran'ın içinde bulunduğu çaresiz durumu gözler önüne sermiştir. İran bu görüşmeden sonra Libya'dan birkaç füze almayı başarabilmiştir.³¹⁴

Suriye, 1980'de başlayan İran-İrak savaşında birçok Arap ülkesinin Irak'ı desteklemesinin aksine doğrudan İran'ın yanında yer almıştır. Suriye başta Irak'ın Suriye üzerinden geçen petrol boru hatlarını kapatarak, petrolü ihraç etmesini engellemiştir. Suriye ayrıca İran'a uygulanan silah ambargosunu delerek askeri ihtiyaçlarını karşılamıştır. Suriye'nin İran'ı desteklemesinin asıl amacı, Irak'ın olası bir zafer kazanmasından sonra rotasını Suriye'ye çevirmesinden duyduğu kaygıdır. İran, bu desteğe karşılık ileride bir kısmı karşılıksız olmak üzere Suriye'ye ucuz petrol ve maddi destek sağlamıştır.³¹⁵

Devrim Muhafızları eski bakanı Muhsin Refikdust'un bir haber ajansına yaptığı açıklamada, Suriye rejiminin Irak ile yapılan savaşta İran'a her alanda destek verdiğini belirtti. Refikdust şöyle konuştu: "Savaş devam ederken ben o zaman Şam'a gittim. Hafız Esed Şam Havaalanı'nda bir deponun bize tahsis edilmesini emretti. Satın aldığımız şeyleri orada toplar, uygun zamanda bir uçak gönderip onları İran'a getirtirdim." Refikdust konuşmasına şöyle devam etti: "Doğu ülkelerinin dahi bize silah ve mühimmat satmadıkları dönemde biz birkaç kez Bulgaristan'a, Macaristan'a ve Polonya'ya gitmiş ve Suriye adına silah satın almıştık. Gemiler yüklendikten sonra Suriye yerine İran'a hareket ederdi." Devrim Muhafızları eski

³¹⁴ Korkmaz, a.g.e., s. 82.

³¹⁵ Sinkaya, a.g.m., s. 39-40.

bakanı Refikdust, Savaş boyunca Hafız Esed ile çok kez görüştüğünü ve İran'a hep ağıktan destek verdiğini belirtti. Refikdust, Hafız Esed'in İmam Humeyni hakkındaki ilginç sözlerini şöyle aktarıyor: "Son yüzyıllarda dünyaya İmam Humeyni gibi bir şahsiyet gelmemiştir. İmam dostlarının aşık olduğu, düşmanlarının ise saygı duyduğu bir şahsiyet. O, İmam Humeyni'nin hükümet ettiği ülkeyi himaye etmesi gerektiğine inanıyordu."³¹⁶ Eski bakanın vermiş olduğu bu röportaj, İran-Suriye ittifakının boyutunu göstermesi açısından önemlidir.

İran, Kuzey Kore ve Suriye üzerinden 1985 yılında Sovyetlerden yaklaşık 130 tane Scud Füzesi almıştır.³¹⁷

Suriye'nin, savaş sırasında İran'a hayati öneme sahip acil destek sağladığı bir başka yardımını da Refikdust şöyle anlatıyor:

"Suriye bir defasında bize bir yardımda bulundu. Bu yardım belki nicelik açısından önemsizdi ama zamansal açıdan çok önemliydi. Fav Operasyonu başlamadan önce biz Çin'den kırk elli bin parçadan oluşan mühimmat alımı yapmıştık. Mühimmatı taşıyan gemi bilinmeyen sebeplerden dolayı gecikti. Mühimmatımızın dört beş kalemi tükenmişti. Mühimmat 48 saat içinde elimize ulaşmazsa Fav'ı kaybedecektik. O gece Suriye'yi aradım. Telefon görüşmesinden birkaç saat sonra Şam'a art arda on uçuş gerçekleştirdik ve mühimmatın ihtiyacımız olan bin parçasını İran'a getirdik. Bu, bizim on günlük ihtiyacımızı karşıladı. Sonrasında gemi ulaştı ve sorun tamamen çözüldü. Suriye'nin sağladığı mühimmatın maliyeti 10-20 milyon dolar civarındaydı ama zaman açısından Fav'ı elimizde tutmamızı sağladı."³¹⁸

3.2.4. Hama Katliamı (1976-1982)

Alevi/Nusayri bir aileye mensup olan Hafız Esed, Suriye yakın tarihine damga vuracak mezhep çatışmasının son kazananı olarak kayıtlara geçmiştir.

Fransa'nın bölgeden çekilmeden önce dizayn ettiği mezhepsel dengeler özel olarak tasarlanmıştı. Böylece Arap milliyetçiliğinin önüne geçebilmek için mezhep çatışmasının önü açılmış oldu.

Suriye 1946'da bağımsızlığına kavuşmuş olsa da, bu dengesiz sistem günümüze kadar gelen çatışmaların ve iç savaşın ana nedeni konumundadır. Suriye'de bulunan iki ana mezhep olan Nusayri ve Sunni gruplar arasındaki gerilim her iki taraf açısından da hassaslığını koruyarak nesiller boyu büyüyen bir

³¹⁶ TİMETÜRK, *Muhsin Refikdust'un Fars Haber Ajansına Verdiği Röportajın Metni*, 9 Ağustos 2012. <https://www.timeturk.com/tr/2012/08/09/iran-neden-esed-i-destekliyor-iste-cevabi.html>

³¹⁷ Korkmaz, a.g.e., s. 100.

³¹⁸ TİMETÜRK, a.g.h.

huzursuzluğu meydana getirmiştir. Az sayıda bulunan grupların birlik ve teşkilatlanma psikolojisi her dönem tazeliğini korumuştur.

Bölgede buldukları sırada oluşturdukları askeri birliklerden özellikle Alevi gençleri toplamaya gayret eden Fransızlar, muhtemelen Sunni gençleri manda yönetimleri için tehlike olarak gördükleri için birliklerine almaya çekinmişlerdir. Fransızlar, Nusayriilerin yanı sıra, Çerkezler, Kürtler, Dürziler olmak üzere başka azınlık gruplarını bu birliklere dahil ederek Fransız mandasına karşı çıkabilecek ayaklanmaların bastırılması ve asayişin sağlanması için kullandılar. Bu birliklerin çoğunluğunun azınlıklardan oluşturulması Sunnilerin öfkelerini büyütüştür. Bu Özel birlikler, Fransız mandasının bölgeden çekilmesinden sonra bağımsızlığına kavuşan Suriye'nin resmi ordusunu oluşturmuştur.

Suriye'de yaşayan Aleviler ülke yönetiminde söz sahibi olabilmek için pasif konumlarını terk ederek orduya yönelmişlerdir. Sunnilerin daha çok ticaretle uğraşmalarından ötürü Aleviler, özellikle Fransızların da yönlendirmesiyle askeri kurumlara girmeye başladılar. Sunnilerin orduya sıcak bakmamalarının nedenlerinden biri manda yönetiminin boyunduruğu altına girmek istememeleridir.³¹⁹

1949-1963 yılları arasında Sunni subayların ordu içindeki rekabeti darbeler zincirinin oluşmasına sebep oldu. Yapılan her darbe girişiminde çoğunluğu oluşturan Sunni subayların tasfiye edilerek yerlerine azınlıklardan özellikle Alevi grupların içinden gelen subayların yerleştirilmesi kısır döngü haline aldı. Böylece zamanla çoğunluğu oluşturan Sunniler, ordunun içinde eriyerek yerini Nusayri subaylara bıraktı.³²⁰

1963 yılında gerçekleşen darbe sonrası Arap milliyetçiliğini ön planda tutan Baas Partisi iktidarı ele geçirdi. Baas Partisinin siyasette artan etkisi nedeniyle Nusayri grupların ordunun önemli yerlerine alınmaları sağlandı.³²¹ Darbe yapan 14 kişilik subay kadrosunun beşi Alevi idi. Askeri birliğin komuta kademesinde bulunan Hafız Esed, Muhammed Umran ve Salah Cedit Alevi/Nusayri kökenliydi. Umran, Şam'ın güneyinde kurulan ve Baas askeri birliğinin bel kemiğini oluşturan 70. Tugay'ın komutanıydı. Esed, Suriye'nin Hava Kuvvetleri Komutanıydı. Salah Cedit,

---

³¹⁹ Korkmaz, a.g.e., s. 86.

³²⁰ Aytekin Şenzeybek, Suriye'de Dürzi-Nusayri-İsmaili ve Sunni İlişkileri, e-Makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi, VI/2, 2013, s. 485.

³²¹ Aslan, a.g.m., s. 109.

Suriye'nin 1963-1965 yılları arasında Genel Kurmay Başkanlığını yapmıştı. Suriye ordusunun üst kademelerinde bulunan bu üç Alevi komutan, 1963 sonrası gerçekleşen Baas darbesi ile silahlı kuvvetlerin kontrolünü ele geçirip orduyu dönüştürmeye başladı.

Hafız Esed, 1965'te Hava Kuvvetleri Komutanı, 1966'da Savunma Bakanlığı yaptı. 1970 yılında ise Suriye'nin bağımsızlığına kavuşmasıyla beraber gelenek haline gelen askeri darbenin sonuncusu Hafız Esed tarafından yapıldı. Esed ilk önce başbakan oldu, bir yıl sonra ise göstermelik bir seçim ile kendisini devlet başkanı olarak ilan etti.

Hafız Esed'in yönetimi ele geçirmesi ve 24 yıl sonra ülke de darbe geleneğine son vermesi, Suriye'de istikrar ortamının oluşmasını sağladı. Esed ülkede istikrarı sağlarken gayet sert bir tavır ile muhalif hareketleri özellikle de Sunni çoğunluğu sindirme yoluna gitti. Müslüman Kardeşlerin Suriye kolu, Esed'in bu sindirme politikasına karşı yoğun bir faaliyet içine girdi.³²²

Suriye'de gerilen ortam mezhepler arası bir iç savaşın habercisiydi. Suriye'nin Lübnan'a 1976'da müdahalesi sonrası, Müslüman Kardeşler tarafından siyasi suikastler ve şehir gerilla savaşları başlayarak, Esed rejiminin yıkılması hedeflendi.³²³ Ardı arkası kesilmeyen siyasi suikastlere karşı Esed rejimi, büyük çapta örgüt avına çıktı.

Rejim tarafından Sunniler üzerinde yoğun bir baskı oluşturuldu. Camiler tahrip edildi, din adamları tutuklandı, medrese eğitimi yasaklandı, İslami Hukuk okulları kapatıldı, siyaset içinde mezhep kaynaklı politika arttı, Nusayri partisinin askeri kanadının düzenli ordunun yerine geçilmesine zemin hazırlandı. Esed rejiminin devlet içinde Nusayri kadrolaşmalarını büyütmesi muhalif kanadın öfkesini gittikçe arttırmaktaydı.

Sunni muhalifler, Alevi/Nusayri kökenli Baas rejimine ve hükümete karşı isyan başlattı. Bu gruplar İslam dışı ve imansız olarak gördükleri Alevi/Nusayri'lere karşı büyük bir düşmanlık beslemektedir. Özellikle Müslüman Kardeşler örgütünden daha radikal bir grup olan *Mücahitler Örgütü*, cihat faaliyeti başlatarak siyasi

---

³²² Korkmaz, a.g.e., s. 87.

³²³ Global Security. Org, *Hama*, 30 Kasım 2020.

<https://web.archive.org/web/20190407203538/https://www.globalsecurity.org/wmd/world/syria/hama.htm>

suikatler gerçekleştirdi. Halep Topçu Birliği'ne yönelik 16 Haziran 1979'da gerçekleştirilen saldırıda, 32 Alevi öğrenci öldü, 54 kişi yaralandı. Bu saldırı Rejim için bardağı taşıran son olay oldu. İçişleri Bakanının yaptığı açıklamada, bu saldırıdan Müslüman kardeşler örgütü sorumlu tutuldu. Rejim bu olaydan sonra İslami hareketlerin ve Müslüman Kardeşlerin kökünü kurutmak için operasyonlara başladı.³²⁴

Hama'da çıkan ayaklanma üzerine bölgeye özel kuvvetler gönderildi. Şehrin boşaltılması ve teslim olunması için son çağrılar yapıldıktan sonra rejim güçleri tarafından büyük bir saldırı başlatıldı. Şehir merkezi havadan bombalanarak tankların dar sokaklardan geçişi sağlandı ve evler yıkılmaya başlandı. Tarihi evlerin bulunduğu eski şehir neredeyse yok edildi. Suriye ordusu saklanan isyancıları bulmak için kimyasal gaz kullandı. Direnişin sürmesi üzerine şehir, üç hafta boyunca top atışları ile vuruldu. Suriye ordusu 2 Şubat'ta büyük bir taaruz başlatarak şehrin tüm bölgelerine saldırdı. Silahlar sustuktan sonra kanlı bilanço gün yüzüne çıktı. Tam rakamlar belli olmamakla birlikte Uluslararası Af Örgütü'nün açıkladığı verilere göre 10 bin ile 25 bin arasında kişinin öldürüldüğü tahmin edilmekte.³²⁵

Hama katliamına karşı İran'ın sessiz kalması, İslam ülkeleri nezdinde, devrim yapmış yeni rejime karşı olumsuz bir iz bırakmıştır. 2011 yılında Arap Baharının etkisiyle Suriye'de çıkan iç savaşta İran'ın, Beşşar Esed'in yanında yer alması Arap dünyasında, İran'ın Hama katliamındaki politikasının devamı olarak görülmüştür. Suriye'de Nusayrilere yakın bir tavır takınan İran'ı, mezhep üzerinden siyasi çıkar geliştirdiği suçlamalarına maruz bırakmıştır.

3.2.5. 1989-2001 Yılları Arasındaki Dönemde İran-Suriye İlişkileri

Humeyni'nin ölümünden sonra İran ve Suriye ittifakında iki faktör ön plana çıkmıştır. Birincisi sekiz yıl süren İran'ı ekonomik ve askeri yönden yıpratın Irak savaşının yeni bitmiş olması, ikincisi ise soğuk savaşın oluşturduğu iki kutuplu dünyanın çözülmeye başlamasıdır.³²⁶

---

³²⁴ Korkmaz, a.g.e., s. 89.

³²⁵ Thomas L. Friedman, *Hama Rules*, The New York Times, 21 Eylül 2001.
<https://www.nytimes.com/2001/09/21/opinion/foreign-affairs-hama-rules.html>

³²⁶ Korkmaz, a.g.e., s. 107.

İran-Suriye ilişkileri, soğuk savaşın sona ermesinden sonra kısa süreli değişkenlik gösterse de, İran'ın hevesli tutumu sayesinde ikili ilişkiler yeniden rayına oturmuştur. Her iki ülkenin de anti-empyralist tutuma sahip oluşu onları ABD ve İsrail karşılığında buluşturmuştur. Ayrıca İran'ın Şii nüfuz alanının lideri konumunda olması, her ne kadar Suriye nüfusunun çoğunluğu Sunnilerden oluşuyor olsa da yöneticilerinin Alevi/Nusayri inancına sahip olması iki ülkeyi dini yönden de birleştirmiştir. Ayrıca Suriye'nin jeopolitik konumu İran için vazgeçilmez bir öneme sahiptir. İran, Lübnan ve Filistin'deki faaliyetlerini Suriye'nin verdiği destekler sayesinde sürdürebilmektedir.³²⁷

İran ve Suriye'nin Humeyni sonrası ilişkileri, pragmatist bir döneme girmiştir. Her iki ülke de bu dönemde Irak'ı kuşatma politikasını benimsemiştir. Irak'ın Kuveyt ile yaptığı savaş öncesi bölge siyasetini dizayn etme çabası, İran ve Suriye ittifakı tarafından engellenmiştir. Saddam Hüseyin'in, Lübnan ordu komutanı Mişel Avn'ın Suriye'ye karşı isyan başlatmasını destekleyip silah temin etmesi üzerine, İran kendisine bağlı olan Hizbullah güçlerini örgütleyerek isyanı bastırması ve Suriye'yi tehlikeden kurtarmıştır.³²⁸

Suriye Devlet Başkanı Hafız Esed bu dönemde Tahran'a bir ziyaret gerçekleştirip İran'ın dini lideri Ali Hamaney ile görüşmüştür. Bu görüşmelerden sonra her iki ülkenin Devlet Başkanları ve Dışişleri Bakanları tarafından "Suriye-İran İşbirliği Komitesi" anlaşması imzalanarak ilişkilerin güçlendirilmesi sağlanmıştır. Bu komite yoluyla her iki ülkenin karşılıklı olarak ekonomik, askeri ve siyasi ilişkisinin daha yakından takip edilmesi hedeflenmiştir.

İran ve Suriye birlikteliğinin bu dönemde genel olarak İsrail-Filistin-Lübnan üçgeninde keşiştiği görülmektedir. Suriye'nin Lübnan'daki varlığını sürdürmesini sağlayan İran destekli Hizbullah örgütünün giderek artan önemi, Suriye için hayati olmuştur. Böylece Suriye, özellikle İsrail-Filistin-Lübnan bağlamında bölgesel menfaatlerini sürdürebilmek için İran'ın desteğine ihtiyaç duymuştur. Bu yıllarda Suriye-İran ittifakının kazandığı en önemli zafer, İsrail'in 22 sene işgali altında

³²⁷ Göktürk Tüysüzoğlu, *Ortadoğu'nun Kilidi: İran-Suriye İlişkileri*, Yazarport Haber Sitesi, 21 Aralık 2008. <http://www.yazarport.com/yazi/10485/ortadoğu-nun-kilidi-iran-suriye-iliskileri>

³²⁸ Jubin M. Goodarzi, *Suriye ve İran: Değişen Bölgesel Ortamda İttifak*, ORSAM, 25 Ocak 2013. <https://www.orsam.org.tr/tr/suriye-ve-iran-degis-en-bolgesel-ortamda-ittifak/>

bulunan Güney Lübnan'ın, İran destekli Hizbullah örgütünün baskısı sonucu 2000 yılında işgalden kurtarılmasıdır.

3.2.6. 11 Eylül-Arap Baharı Arasındaki Dönemde İran-Suriye İlişkileri

11 Eylül saldırıları tüm dünyada büyük bir yankı uyandırarak Ortadoğu siyasetinde yeni bir sayfa açmıştır. Teröre kendi evinde yakalanan ABD, küresel ölçekte bir savaşa hazırlanıp en sert şekilde cevap vermeye başlayacağını sinyallerini anında vermeye başlamıştır.

ABD hükümeti, terörün Radikal İslamcılardan kaynaklandığını ileri sürmüş ve bu doktrini ile saldırının şokunu henüz atlatamamış kamuoyunun desteğini almakta zorlanmamıştır. Böylece ABD'nin, ürettiği tezlerin izini sürerek giriştiği bu mücadele, Ortadoğu ve İslam dünyası için tam bir yıkım olacaktır.

ABD destekli NATO kuvvetlerinin 2001 Ekim'inde Afganistan'a girip Taliban yönetimine son vermesiyle, Yakın Asya'nın tüm siyasi dengelerini alt üst edecektir. Afganistan'ın işgal edilmesinden ve Taliban yönetiminin düşürülmesinden en fazla kazanç elde eden ülke ise kuşkusuz İran olmuştur.³²⁹

İran'ın devrimden sonra “Şeytan Devlet” olarak nitelediği ABD ile Afganistan'da Taliban yönetimine karşı işbirliğine gitmesi çıkar ilişkilerinin uzlaşması olarak adlandırılabilir. Ancak Taliban'ın devrilmesi ile birlikte Afganistan'da askeri üs kuran ABD, İran için büyük bir tehdit olarak algılanmaya devam etmiştir.³³⁰ 11 Eylül'ün İslam dünyası açısından olumsuz sonuçlanmasının aksine İran bu dönemin tek kazanan ülkesi olmuş bu da İran'ı İslam ülkelerinden ayırtmıştır. İran ile bölge ülkeleri arasındaki bu uçurum, 2011 yılında Suriye'de Arap Baharı'nın etkisiyle çıkacak iç savaş da daha belirgin olarak karşımıza çıkacaktır.

2003 yılında ABD'nin Irak'ı işgali ise, Ortadoğu bölgesin de büyük bir istikrarsızlığın, kaosun ve yıkımının başlangıcı olmuştur. Avrupalı güçlerin bu bölgeleri terk etmeden önce etnik ve mezhepsel farklılıkları besleyen ayrışmaları körüklemeleri, yüz yıl sonra meyvesini vermiştir. ABD'de, Irak'a işgal girişiminde bulunduğu sırada bu hassas dengeler üzerinden gitmeyi sürdürmüştür. Saddam döneminde Kürtlere ve Şiiilere karşı yapılan baskı ve sindirme politikası, büyük bir

³²⁹ Korkmaz, a.g.e., s. 112.

³³⁰ Özgür Çınarlı, *İran'ın Afganistan'daki İç Savaşa Yönelik Dış Politikası*, Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 8(2), s. 83.

öfke birikimine yol açmış ancak Saddam sonrası istenen istikrar ortamı dış müdahaleler neticesinde bir türlü sağlanamamıştır.

İran destekli Şii gruplar ve Suudi Arabistan destekli Selefiler arasındaki hesaplaşma, Irak'ı bir cehenneme çevirmiş ve günümüze kadar devam eden kaos ortamının fitilini ateşlemiştir. İslam dünyasındaki mezhep çatışmaları, bölge siyasetinin dengesini bozarak Ortadoğu'yu şiddet sarmalının içine atmıştır.

Suriye ve İran, yeni Irak düzeninde yer almak için Lübnan krizine benzer bazı anlaşmazlıklar yaşamış olsa da menfaatleri gereği ilişkilerini koparmamışlardır. İşgal sonrası Irak'ta oluşan yeni konjonktür İran-Suriye ittifakının yararına şekillenmiştir. Irak'ta düşürülen Saddam yönetimi yerini Şii bir yönetime bırakmış, İran ve Suriye açısından aradaki boşluk kapanmış ve Irak her iki ülkenin lojistik geçiş güzergahını oluşturmuştur. Bunun faydası Lübnan krizinde verilen ikmal desteğinde görülse de asıl meyvesini 2011 halk isyanı sonrası başlayan iç savaş ve günümüze kadar süren çatışmalarda İran'ın, Irak üzerinden Suriye'ye ulaştırdığı askeri yardımlarda kendini gösterecektir.³³¹

11 Eylül olayları yaşandığı sırada İran'da reformist lider Muhammed Hatemi Cumhurbaşkanı idi. Hatemi'nin bu dönemde birinci Cumhurbaşkanlığı dönemi bitmiş, %77'lik büyük bir oy oranıyla ikinci kez Cumhurbaşkanlığına seçilmişti.

Muhammed Hatemi, İran rejiminden farklı olarak radikalizmden uzak, daha yumuşak ve yenilikçi bir dış politika belirlemiştir. Hatemi'nin, Hantington'un "Medeniyetler Çatışması" iddiasına karşı "Medeniyetler Arası Diyalog" tezini savunması, İran ile Batı arasındaki ilişkilerin yumuşaması umudunu doğurmuştur. Ancak 11 Eylül olayları ülkeler arası diyalog sürecini bitirip, bölgede çatışma ortamı yaratarak Hantington'un tezini doğrulamıştır.

ABD'nin, 11 Eylül saldırılarıyla ilişkili olduğunu iddia ettiği İran'ı "Şer Eksenine" dahil etmesiyle birlikte İran, uluslararası konjonktür tarafından iyice yalnızlığa itilmiştir.³³² ABD'nin bu süreçte sert ifadeler kullanarak İran'ı hedef haline getirmesi söylemde kalmış ve ABD yayımlıcağının uzun vadede İran lehine geliştiği görülmüştür.³³³

---

³³¹ Korkmaz, a.g.e., s. 113.

³³² Nevin Sungur, *ABD'de 'Şer Eksenine' Hazırlığı*, NTV Haber Sitesi.
<http://arsiv.ntv.com.tr/news/134221.asp>

³³³ Korkmaz, a.g.e., s. 114.

ABD'nin 11 Eylül sonrası Afganistan'a müdahalesi, İran açısından Sunni radikal bir örgüt olan ve Suudi Arabistan tarafından İran'a karşı fonlanan Taliban'ın sınırları boyunca temizlenmesi İran'ın işine gelmiştir. İran-Afganistan sınırları boyunca uyuşturucu kaçakçılığının güvensiz bir ortam oluşturması, Sunni Taliban örgütünün İran içindeki Sunni gruplarını Şii İran'a karşı kışkırtması olasılığı ve Afgan mültecilerinin İran sınırına dayanması nedeniyle İran bir nevi ABD'nin Afganistan müdahalesini onaylamıştır. Dönemin İran Cumhurbaşkanı Hatemi'nin yaptığı bir açıklamada, her ne kadar ABD'nin Afganistan işgalini onaylamadığını belirtmiş olsa da konuşmasının ilerleyen bölümlerinde “BM'nin kararına saygılıyız” şeklindeki bu ifadesiyle durumu geçiştirmiştir.³³⁴ Ancak düşman olarak gördüğü Taliban yönetiminin düşürülmesinden sonra geleneksel düşman olarak gördüğü ABD'nin yeni sınır komşusu olması, İran açısından başka bir tehdit aracı olarak görülmüştür.³³⁵

2001'in sonlarında Afganistan'da Taliban'ın, 2003'te de Irak'ta Saddam'ın devrilmesi sonucunda İran, iki ezeli düşmanından kurtulmuştur. İran, Afganistan'da kendisine yakın gördüğü Tacikleri ve Hazarları destekleyerek, Afganistan hükümetine 560 milyon dolarlık bir mali yardımda bulunma taahhüdünde bulunmuştur.³³⁶ Ayrıca Tahran hükümeti, yıllarca desteklediği Şii gruplar sayesinde de Irak'ta Şii çoğunluğa sahip bir yönetimin gelmesini sağlamıştır. 11 Eylül sonrası bölgeyi saran ateş topundan kazançlı çıkan tek ülke İran olmuştur.

Irak'ın işgalinden sonra Suriye ve İran ilişkileri hızlı bir toparlanma evresine girmiştir. Her iki ülke içinde ortak düşman olan Saddam'ın devrilmesi, İran ve Suriye'nin birlikteliğinde yeni bir sayfa açmıştır.

ABD tarafından küresel terörle mücadele kapsamında, Irak'tan sonra İran ve Suriye'nin hedef olarak gösterilmesi olasılığı her iki ülkeyi de kaygılandırmıştır. İran ve Suriye, ABD tehdidine karşı bu dönemde dostluklarını daha fazla geliştirmiştir. Irak'ta kurulacak yeni konjonktürde yer almak isteyen iki ülke, aynı amaç doğrultusunda hareket etse de uyguladıkları stratejiler farklı sonuçlara yol açmıştır. İran, ABD'ye karşı Şii milisler yoluyla direnişi desteklemiştir. Ancak Suriye, bu

³³⁴ Rahimullah Farzam, *İran-Taliban İlişkileri*, İRAM, Şubat 2019, s. 5.

³³⁵ Mohsin M. Milani, “Iran's Policy Towards Afghanistan”, *The Middle East Journal*, Cilt 60, Sayı 2, Bahar 2006, s. 237-238.

³³⁶ افغانستان به ایران عوض بلا وام دلاړ میلیون (*İran'ın Afganistan'a 1 Milyon Dolarlık Kredisi*), 6 Şubat 2008. http://www1.rfi.fr/actufa/articles/098/article_1039.asp

süreçte seçici davranmayarak Sunni-Selefi direnişçilere destek vermekten geri durmamıştır. Suriye'nin bu tavrı İran'ı rahatsız etse de iki ülke arasındaki ilişkilerin bozulmasına yol açmamıştır.

İran ve Suriye ittifaklarını pragmatist temeller üzerine inşa ederek, küçük fikir ayrılıklarının iki ülke ilişkileri üzerinde olumsuz bir hava oluşturulmasını engellemiştir. Bir taraftan Irak'taki ortak düşmandan kurtulmanın vermiş olduğu memnuiyet, bir taraftan ülkede dönüştürülen yeni denklemin aktörü olmaları, bir taraftan da olası ABD saldırısını boşa çıkaracak yeni hamleler geliştirmeleri açısından İran-Suriye ittifakı, gittikçe büyüyen bölgesel bir güç olma yolunda emin adımlarla ilerlemiştir. 2006 Lübnan-İsrail savaşında İsrail'in büyük bir mağlubiyet alarak bölgeden çıkarılmasına neden olan İran-Suriye ittifak güçleri, böylece Irak savaşından sonra elde ettikleri kazanımlara yenisini ekleyerek Direniş Ekseninin zaferini ilan etmişlerdir.³³⁷

Muhammed Hatemi'nin iki dönemlik Cumhurbaşkanlığı süresi dolduktan sonra 2005 yılında İran halkı, yeni yöneticisini seçmek için sandık başına gitti. İran 2005'te alışılmışın dışında bir seçim yaşayarak, uzlaşmaz tutumu ile bilinen ve seçilme ihtimalinin düşük görüldüğü bir aday olan Mahmud Ahmedinejad, beklenmedik bir şekilde İran'ın 6. Cumhurbaşkanı olarak seçildi.³³⁸

Ahmedinejad, seçim çalışmalarında popülist söylemlerle ön plana çıkarak, sade bir yaşam tarzı benimseme, yolsuzlukla mücadele etme ve petrol gelirlerinin yoksul halk ile paylaşılması gibi argümanlarla seçmenleri ikna etmeyi başarmış, Cumhurbaşkanlığı döneminde ise dış politikada uzlaşmaz ve sert tavrıyla dikkat çekmiştir. Nükleer program konusunda geri adım atmayarak dik durması içerde olumlu bir hava estirse de, seçim vaatlerini gerçekleştirememesi, sert tutumundan dolayı İran'ın gittikçe yalnızlaşması halk kitlelerinde kendisine karşı güvensizlik oluşturmuştur. Bu güvensizlik ortamı, olaylı geçen 2009 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin alt yapısını hazırlamıştır. Ayrıca ağır ambargoların yol açtığı ekonomik bulanımın estirdiği olumsuz havayı dağıtmak yerine Ahmedinejad'ın gerçeklerden kopuk iddialar geliştirmesi halkın tepkisini toplamıştır.³³⁹

---

³³⁷ Korkmaz, a.g.e., s. 116.

³³⁸ Mehmet Koç, *İran Cumhurbaşkanlığı Seçimleri ve Adaylar*, İRAM, Ankara, 2017, s. 5.

³³⁹ Korkmaz, a.g.e., s. 116.

Ahmedinejad'ın 2009'da yapılan ikinci dönem Cumhurbaşkanlığı seçimlerini tartışmalı bir atmosferde kazanması, Hasan Ruhani'nin seçildiği 2013 yılına kadar sürecek ve "Yeşil Hareket" olarak adlandırılan kesintisiz protesto olaylarını başlatmıştır.

Ahmedinejad'ın sert kişiliği ve ani çıkışları Devrim Rehberi Hamaney ile ciddi görüş ayrılıkları yaşamalarına yol açarak aralarını açmıştır. Köklü devlet geleneğine sahip olan İran'ın üst kademelerinde çıkan bu anlaşmazlık büyük bir zafiyet olarak görülmüştür. İkinci dönemini doldurduktan sonra yasalar gereği tekrar aday olmayan Ahmedinejad, hem halk tarafından hem de rejim tarafından yalnızlaştırılmış bir halde siyaset sahnesinden çekilmiştir. Ahmedinejad, siyasi ve sosyal açıdan kutuplaşmış, ağır ambargolar nedeniyle ekonomik çıkmaza giren bir İran'ı ardında bırakmıştır.

Ahmedinejad dönemi, Suriye ile ilişkilerin güçlü bir şekilde sürdürüldüğü yıllar olmuştur. Suriye Devlet Başkanı Beşşar Esed, Ahmedinejad'ın Cumhurbaşkanı seçildikten sonra İran'ı ziyaret eden ilk devlet başkanı olmuştur. Bu ziyaretinde iki ülkenin işbirliğine her zamankinden daha fazla ihtiyaç duyduğunu vurgulayan Esed, birlikte hareket etmenin önemine işaret etmiştir.

Ahmedinejad, Cumhurbaşkanı seçildikten sonra ilk yurt dışı gezisini Ocak 2006'da Suriye'ye gerçekleştirmiş, bu görüşmesinde Beşşar Esed'in yanı sıra Hizbullah lideri Hasan Nasrallah, İslami Cihad, Hamas ve diğer Filistin direniş örgütleriyle bir araya gelerek Direniş Ekseni'nin varlığını dile getirmiştir. İran'ın Nükleer enerji programına yeniden başladığı ve Tahran-Washington hattının gerginleştiği bir dönemde yapılan ziyaret sonrası basın toplantısı düzenlenmiştir. Bu toplantıda Esed, "Gerek İran'ın, gerekse bir başka devletin barışçıl teknoloji elde etmesini destekliyoruz" ifadesinden sonra eğer İran'ın nükleer programına karşı çıkılacaksa ülkelerin ilk önce nükleer silahsızlandırmayı İsrail'den başlatması gerektiğini savunmuştur.³⁴⁰

11 Eylül saldırıları sonrasında 2003'te Irak'ın işgal edilmesi, İran-Suriye birlikteliğini dayandırdığı ortak düşmandan kurtulmaları, ittifaklarının bozulacağına dair söylentiler çıkarmıştır. Batı siyasetçilerinin bazıları Saddam sonrası Ortadoğu'da

³⁴⁰ VATAN Haber Sitesi, *Ahmedinejad, Şam'da Suriye Devlet Başkanı Esad'la Görüştü*, 19 Ocak 2016. <http://www.gazetevatan.com/ahmedinejad--sam-da-suriye-devlet-baskani-esad-la-gorustu-69039-gundem/>

Suriye ile yakınlaşma girişimleri başlatarak, İsrail'in işgal ettiği Golan Tepe'lerini Suriye'ye teslim edilmesi konusunda hemfikir olmuşlardır. Obama dahi seçilmeden önce bu söylentiye dillendirmiştir.

Obama Başkanlığı döneminde, ılımlı bir politika izlenerek yıllar sonra ilk kez Suriye'ye ABD büyükelçisi atanmış ve üst düzey devlet adamları tarafından Şam'a ziyaret gerçekleştirilmiştir. BM Ortadoğu özel temsilcisi Şam'ı ziyaret ettiği sırada barış görüşmelerinde olumlu mesafe alınması durumunda, Suriye'nin, Hizbullah ve İran ile ilişkilerinde farklı bir yola girebileceğini belirtmiştir.

Gazze'ye yapılan İsrail saldırısından sonra, Türkiye'nin arabuluculuğu yaptığı Suriye-İsrail barış görüşmelerinin olumsuz sonuçlanması, Batı'nın Suriye ile ilgili angajman siyasetinin sonunu getirmiştir. Esed, Nasrallah ve Ahmedinejad'ın 2010 yılında Şam'da bir araya gelerek "Direniş Ekseni" olarak tanımladıkları İran-Suriye bölgesel ittifakını teyit ettikleri görüşme, Batı'ya karşı güçlü bir mesaj olarak algılanmıştır.³⁴¹

3.2.7. Arap Baharı ve İran'ın Tutumu

2010 yılında Tunuslu genç bir işportacı ve üniversite mezunu olan Muhammed Buazizi, bayan polis memurunun tokat atması üzerine cinnet geçirerek kendisini yakıp korkunç bir şekilde can vermiştir. Bu olay üzerine ekonomik kriz ile boğuşan halkın, diktatör yönetimine karşı protesto gösterilerine başlamasıyla birlikte olaylar kısa sürede Tunus'un diğer şehirlerine yayılmış, Fransızların ülkeden 1956'da çekilmesinden sonra ülkenin ikinci Devlet Başkanı olarak görev yapan Zeynel Abidin bin Ali Gannuşi'nin panikle ülkeyi terk etmesi ile sonuçlanmıştır.³⁴² Tunus halkının yaktığı ilk kıvılcım Kuzey Afrika ve Ortadoğu bölgelerinde halk hareketlerinin başlamasıyla geri dönülemez bir yola girilmiştir.

Tunus'ta başlayan Yasemin Devrimi'nin bir benzeri de Libya'da başladı. Libya'da başlayan olaylar Tunus'tan farklı olarak Devlet Başkanı Muammer Kaddafi'nin sert tutumu nedeniyle uzun süren bir iç savaşa dönüşmüş ancak NATO güçlerinin bölgeye müdahale etmesiyle iç savaş, Sirte kentinin düşmesi ve

---

³⁴¹ Korkmaz, a.g.e., s. 118.

³⁴² BBC NEWS, *Tunisia: President Zine al-Abidine Ben Ali Forced Out*, 15 Ocak 2011.
<https://www.bbc.com/news/world-africa-12195025>

Kaddafi'nin linç edilerek öldürülmesinden sonra sona ermiştir.³⁴³ Daha sonra Bahreyn'de başlayan protesto hareketleri Suudi Arabistan'ın hükümete verdiği destek sonrası protestocular ağır bir mağlubiyet yaşamıştır. Bahreyn'deki olayların Şii-Sunni çatışmasına dönmesi ile Suudi Arabistan ve İran'ın vekalet savaşları yoluyla karşı karşıya geldiği görülmüştür. Yemen'de yüz binlerce kişinin başlattığı sokak hareketleri, silahlı grupların hükümet güçleri ile silahlı çatışmaya girmesiyle iç savaşa dönmüştür. Yemen'in birçok aşiretlerden oluşan milis güçleri bazı kent ve kasabaları kontrol altına almasıyla hükümet devrilmiştir. Yemen'deki Sunni ve Şii geriliminin yaşanması günümüze kadar sürecek bir iç savaşı beraberinde getirmiştir.

Yasemin Devrimi'nden esinlenen Mısırlılar, 25 Ocak 2010'da ekonomik sıkıntılar, işsizlik, asgari ücretin yetersizliği, polis şiddeti ve olağan üstü halin olumsuz etkileri nedeniyle, Tahrir Meydan'ında protestolara başlamış ve gösterilerin 18. gününde Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek'in istifasıyla devrim başarıya ulaşmıştır.³⁴⁴ Böylece geçiş hükümetinden sonra 2012 yılında yapılan seçimlerde Muhammed Mursi Cumhurbaşkanı seçilmiştir. 2013 yılında Mısır halkının bir kısmı bu kez Mursi karşıtı gösteriler yapmaya başlamıştır. Ordu bu gösterileri bahane ederek 3 Temmuz 2013'te hükümete karşı darbe yaparak, Mursi ve arkadaşlarını hapse atmıştır. 16 Mayıs 2015'te darbe mahkemesinin yaptığı yargılamalar sonucu ihvan üyelerinin bir kısmı ve Muhammed Mursi idam cezasına çarptırılmıştır. Mursi 17 Haziran 2019'da çıkarıldığı mahkemede söz aldığı sırada fenalaşarak hayatını kaybetmiştir.

Dera kentinde 15 Mart 2011 tarihinde rejim karşıtı gösterilerin başlamasıyla iç savaş sürecine giren Suriye'de Arap Baharı, en uzun ve kanlı devrim hareketi olarak günümüze kadar devam etmektedir.³⁴⁵ 2020 yılı verilerine göre, Esed rejimi yaklaşık 14 bin kişiyi katlederek, 6 buçuk milyon Suriyeliyi de mülteci konumuna düşürmüştür.³⁴⁶

---

³⁴³ Anthony Shadid, *Clashes in Libya Worsen as Army Crushes Dissent*, 18 Şubat 2011.

<https://web.archive.org/web/20121110041410/http://www.nytimes.com/2011/02/19/world/africa/19libya.html>

³⁴⁴ Jaïlan Zayan, *Egypt Braces for Nationwide Protests*, 25 Ocak 2011.

<https://web.archive.org/web/20140218222316/http://www.google.com/hostednews/afp/article/ALeqM5hP30nA0bbEaHZKjlpUKhdHxoN8Cg?docId=CNG.95111380dfbe35f8a08d6124c5e915e8.71>

³⁴⁵ Çağatay Özdemir, *Suriye'de İç Savaşın Nedenleri: Otokratik Yönetim mi, Bölgesel ve Küresel Güçler mi?*, Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi, 2016, Sayı: 2, s. 81.

³⁴⁶ Adham Kako, *Suriye İç Savaşı 10'uncu Yılına Giriyor*, Anadolu Ajansı, 14 Mart 2020. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/suriye-ic-savasi-10uncu-yilina-giriyor/1765861>

Avrupa ve Rusya’da 1991 itibari ile Soğuk Savaş döneminin son bulmasına rağmen Ortadoğu’da bu düzenin hala hakim olması, insan hakları, demokrasi, ekonomik refah, bireysel hak ve özgürlüklerin olmayışı bölge halkları tarafından diktatörlerin devrilmesi ile yıkılmak isteniyordu. Arap Baharı olarak adlandırılan bu süreç, halk isyanları, devrim, karşı devrim, iç ve dış müdahalelerin etkisi ile kaosa dönüştü. Bu devrim hareketi ilk olarak Kuzey Afrika ülkesi Tunus’ta başladı. Daha sonra Mısır, Libya, Bahreyn, Yemen ve Suriye gibi ülkelere yayılarak günümüze kadar devam eden bölge siyaseti üzerinde büyük etkiler bıraktı.³⁴⁷

İran, Arap Baharının başlamasından kısa süre önce 2009’da Ahmedinejad’ın ikinci kez seçildiği tartışmalı seçim sürecinde, muhaliflerin hükümet karşıtı sokak gösterileri başlatması “Yeşil Hareket” olarak adlandırılmış ve onlarca kişinin ölümüyle sonuçlanan bir iç çatışmaya yol açmıştı. İran’da 2009’da başlayan bu huzursuz ortam, Hasan Ruhani’nin Cumhurbaşkanı olarak seçildiği 2013 yılına kadar devam etti.

İran’ın küçük çaplı iç karışıklıklar yaşadığı bu dönemde Kuzey Afrika’da başlayan kalkışma hareketleri karşısındaki tutumu, halkına karşı uyguladığı sindirme politikası ile çelişmiştir. İran, Mısır ve Tunus’ta başlayan isyan hareketlerinden memnun olduğunu belirterek, bu kalkışmayı 1979 İran İslam Devrimi ile özdeşleştirmiştir.³⁴⁸ İran, Tunus’ta başlayan Yasemin Devrimi’ni “İslami Uyanış” olarak adlandırıp, Mısır ve Tunus’taki sokak gösterilerini Batı yanlısı seküler yönetimlere karşı İslami bir hareket olarak görmüştür. İran, NATO’nun Libya’ya müdahalesini her ne kadar emperyalist bir hareket olarak görmüşse de, Kaddafi’nin öldürülmesi hadisesinde sessizliğini korumuştur.³⁴⁹

Arap Baharı olaylarının Suriye’ye sıçramasını bu kadar çabuk beklemeyen İran, adeta hazırlıksız yakalanmıştır. Ortadoğu’daki en iyi müttefiki olan Suriye rejiminin yıkılması, İran’ın sonunu getirebilir düşüncesi ile hareket edilmiştir. Alevi/Nusayri bir iktidarın yerine Suriye’de batı yanlısı bir yönetimin gelmesi, İran’ı karşı atağa geçirmiştir. Daha önce çıkan Arap Baharı olaylarında laik rejimler yerine

³⁴⁷ Enes Canlı, *Arap Baharı Yıllar İçinde Kışa Döndü*, Anadolu Ajansı, 13 Ocak 2019. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/arap-bahari-yillar-icinde-kisa-dondu-/1363365>

³⁴⁸ Kayhan Barzegar, *Iran's Interests and Values and the 'Arab Spring'*, Harvard Kennedy School Belfer Center, 20 Nisan 2011. <https://www.belfercenter.org/publication/irans-interests-and-values-and-arab-spring>

³⁴⁹ Korkmaz, a.g.e., s. 151.

göstericileri destekleyen İran, Suriye’de başlayan sokak gösterilerinde rejimi savunan açıklamalarda bulunmuş, muhalifleri ise Siyonist ve emperyalist ajan olmakla suçlamıştır.

Humeyni’nin ölüm yıldönümünde Rehber Ali Hamaney’in Suriye ile ilgili yaptığı konuşmada, Kuzey Afrika ve Ortadoğu’da başlayan halk hareketlerinin esin kaynağı olarak Humeyni’nin doktrinleri ve İslam Devrimi’nin yol açtığı devrimci ruhtan aldığını belirtmiştir. Hamaney, konuşmasının devamında Suriye’de ki sokak gösterilerinin, ABD ve İsrail tarafından fonlanan militanlar tarafından gerçekleştirildiğini öne sürmüştür.³⁵⁰

Mısır’da yapılan ilk demokratik seçimlerde Cumhurbaşkanı olarak seçilen Muhammed Mursi, Tahran’a yaptığı ziyaretinde İran hükümeti tarafından üst düzey protokolle karşılanmıştır. 1979 İran İslam devriminden sonra İran’ı ziyaret eden ilk Mısır Cumhurbaşkanı olan Muhammed Mursi, Tahran’da yapılan Bağlantısızlar Hareketi zirvesin de yaptığı konuşmasında, “Zalim Suriye rejiminin karşısında, Suriye halkının yanındayız” sözleri Tahran’da şok etkisi yaratmış, İran televizyonu bu konuşmayı yanlış çevirerek eleştirilen Suriye rejimi yerine Bahreyn rejimi diyerek olayı aksettirmiştir.³⁵¹

Arap Baharının etkisiyle Şii çoğunluğun başlattığı hükümet karşıtı gösterilerde İran, Suriye’de ki tutumunun aksine Bahreyn’de muhalifleri destekleyerek, azınlık hükümetinin yıkılması gerektiğini ifade etmiştir.³⁵²

Bahreyn, oldukça küçük yüz ölçümüne sahip olan bir ada ülkesi olmasının yanı sıra nüfusunun da aynı paralellikte seyrederek ve çoğunluğunun göçmenlerin oluşturduğu bir buçuk milyonu geçmeyen bir orana sahiptir. Bölge, 1602’de Portekizlileri bu bölgeden çıkararak Şii Safevi Devleti’nin yaklaşık 200 sene boyunca hakimiyetinde kalmıştır. Safevi’lerden sonra Sunni bir Arap ailesi olan el-Halife’nin yönetimine giren Bahreyn, yapılan anlaşmalar sonucunda 19. yüzyılda İngilizlerin kontrolüne girmiştir. Ülke 1971 yılında bağımsızlığına kavuşarak önce Emirlik olarak yönetilmiş, 2001 yılında ise ülke anayasal monarşiye geçerek Bahreyn

³⁵⁰ Recai Tebrizi, *İran’ın Suriye Politikasındaki Açmazlar*, Dünya Bülteni, 20 Haziran 2011, Tahran. <https://www.dunyabulteni.net/haber-analiz/iranin-suriye-politikasindaki-acmazlar-h164128.html>

³⁵¹ Milliyet Gazetesi, *İran Televizyonundan Çeviri Skandalı!*, 2 Eylül 2012. <https://www.milliyet.com.tr/dunya/iran-televizyonundan-ceviri-skandali-1590120>

³⁵² Veysel Ayhan, *Bahreyn’de Şubat İntifadası: Dışlanmışların İsyanı*, ORSAM, 18 Ocak 2011. <https://www.orsam.org.tr/tr/bahreyn-de-subat-intifadasi-dislanmislerin-isyani/V>

Krallığı adını almıştır.³⁵³ Bahreyn’de 2011 yılı itibariyle ülke nüfusunun %60’ını Şiiilerin oluşturmasına rağmen, ülke yönetiminin Kral başta olmak üzere Sunnilerden oluşması, Şii muhaliflerin tepkisini çekerek ayaklanma başlatılmıştır.

Suudi Arabistan, çıkan halk ayaklanmasının üzerine Bahreyn hükümetine askeri ve lojistik destek sunmaktan geri kalmamıştır. İran ise ayaklanmaları destekleyerek Bahreyn rejimine tepki göstermekten çekinmeyip, bölgenin kontrolünü elinde bulundurduğuna dair iddialar ortaya atmıştır. Bahreyn üzerinden Suudi Arabistan ile İran arasındaki vekalet savaşları günümüze kadar güncelliğini korumaya devam etmektedir.³⁵⁴

İran, Arap Baharının neden olduğu halk ayaklanmalarında Mısır, Tunus ve Bahreyn gibi ülkelerde rejim karşıtlığı yaparak göstericileri desteklemiştir. 1979 sonrası İran, devrim ihraç etme çabalarına girmiş, Ortadoğu ve Körfez’de çıkan olayları fırsat bilerek bu bölgeler ile müspet ilişkiler kurmayı başarmıştır. Ancak olaylar Suriye’ye sıçradıktan sonra daha önceki tavrının tersine İran, bölgesel çıkarları münasebetiyle Suriye rejimine kayıtsız şartsız destek vererek, muhalifleri sert bir dille eleştirmiştir.³⁵⁵

Suriye’de süren iç savaşta başta Suudi Arabistan olmak üzere Körfez ülkelerinin muhalif grupları desteklemesi, İran’ın ise rejim yanlısı tavır takınması bölge de Şii-Sunni mezhep çatışması üzerinden bir kaos yaşanmasına neden olmuştur. Mezhep çatışması olarak görünen bu iç savaş, aslında bir nevi ulus devlet bilincine sahip olmuş ülkelerin, bölge siyasetine kimliklerini empoze etme yarışına girmelerinden ötürü Suriye üzerinde bitmeyen bir gerilime neden olduğu söylenebilir.³⁵⁶

3.2.8. İran-Suriye İttifakının Arap Baharına Yansıması

2010’da Tunus’ta üniversite mezunu işportacı gencin, polis tokadının etkisiyle cinnet geçirip kendini yaktığı ateşin alevlerinin Ortadoğu ve Körfez ülkelerine sıçramasını hiç kimse tahmin edemezdi. Bu isyan ateşinin kıvılcımları halk devrimine dönüşerek daha sonra “Arap Devrimleri”, “Arap Baharı” ve “Arap

³⁵³ ANKASAM, *Bir Nüfuz Mücadelesi Alanı Olarak Bahreyn*. <https://ankasam.org/bir-nufuz-mucadelesi-alani-olarak-bahreyn/>

³⁵⁴ Abdurrahman Babacan, *2003 Bahreyn İnsan Hakları Raporu*, Mazlumder Yayınları, Ankara, 2013.

³⁵⁵ Hakkı Uygur, *İran ve Arap Baharı*, SETA Analiz, Sayı 52, Mart 2012, s. 16.

³⁵⁶ Rima Majed, *Arap İsyanlarının Sünni-Şii Ayrışmasına Etkisi*, Aljazeera Turk Haber Sitesi, 20 Aralık 2013. <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/arap-isyanlarinin-sunni-sii-ayrismasina-etkisi>

Uyanışı” gibi isimlerle anılacak ve kısa sürede domino etkisi yaparak birçok ülkeye yayıldıktan sonra elbette ki Suriye’ye de uğrayacaktı. Ancak Suriye’de muhaberat ve dikta rejiminin, kendine özgü istikrar yöntemi diğer ülkelerin siyasetlerinden farklılıklar taşımaktaydı.

Aslında Suriye, Arap Baharının etkisine benzer bir durum ile daha önce de karşılaşmıştı. Suriye yönetimini darbe ile ele geçiren Nusayri kökenli Hafız Esed ve Müslüman Kardeşlerin Suriye kolu arasında 1970 ve 1980 yıllarında büyük çatışmalar yaşanmıştı. Ülke nüfusunun çoğunluğunun Sunnilerden oluşması ve buna rağmen yönetim kadrolarının Alevi/Nusayrilere dayanması, teşkilat üyelerini kızdırmış ve Sunnilerin yoğun olarak yaşadığı şehirlerde direniş örgütleri kurulmuştu. Bu tarihler arasında teşkilat üyeleri, Humus ve Halep’te Esed rejimi ile sert çatışmalara girip siyasi suikastler gerçekleştiriyordu. 1982’de büyük bir katliam gerçekleştiren Esed rejimi, çıkan olayları bastırmak için Hama’ya top yekün saldırarak bölgeyi neredeyse haritadan sildi. Rejimin bu ağır ve kanlı baskınında ölenlerin sayısı, Uluslararası Af Örgütünün yayımladığı rapora göre 10 ile 25 bin arasında, ancak resmi olmayan rakamlara göre 40 bine yakın kişinin öldürüldüğü ifade edilmekte.³⁵⁷

Esed rejimi, Hama katliamından sonra çıkan bütün muhalif sesleri sert yöntemlerle bastırma yoluna gitmiştir. Hafız Esed, bu tarihten sonra ülkeyi polis devletine çevirerek geniş istihbarat sistemi kurmuştur. 1979 İran devriminden sonra iki ülke arasındaki dostluk ağları yıllar içinde daha geniş boyutlara uzanarak bölge siyasetinin denklemini oluşturmuştur. Bu birliktelik Suriye’nin, Filistin topraklarını savunma amaçlı İsrail karşıtlığı üzerinden bir söylem geliştirerek, Arap Milliyetçiliği tezini öne sürüp, bölge liderliğine uzanan hedefini gerçekleştirmeye yönelik sürdürülen bir politika olmuştur.³⁵⁸

Hama katliamına tanık veya vakıf olan kişiler tarafından, Arap Baharının etkisi ile Suriye’de çıkacak herhangi bir isyan hareketinin rejim güçlerince sert ve kanlı bastırılacağı öngörülmüştür. Suriye’de çıkan olayların bir iç savaşa dönerek günümüze kadar sürmesi bu öngörüü desteklemektedir. 18 Mart 2011’de Der’a kentinin duvarlarına rejim aleyhine sloganlar yazan gençlerin yakalanıp işkence

³⁵⁷ CNN TÜRK, *Hama Katliamının 30. Yılı*, 2 Şubat 2012. <https://www.cnnturk.com/2012/dunya/02/02/hama.katliaminin.30.yili/647434.0/index.html>

³⁵⁸ Korkmaz, a.g.e., s. 156.

atında öldürülmeleri, Suriye halkının tepkisini çekerek ayaklanmaların tüm şehirlere yayılması sonucunu doğurmuştur.³⁵⁹

Der'adaki sokak gösterilerinin, halkın 40 yıldır Baas diktasına karşı biriktirdiği öfkenin dışa vurumu olarak analiz edilmektedir. Yıllarca ülkenin bir aile tarafından yönetilip yapılan göstermelik seçimlerde de hep aynı kişinin seçilmesi ve istihbarat örgütlerinin muhalif sesleri sert bir şekilde bastırması halk üzerinde olumsuz etkiye sebep olmuştur. Halkın haklı tepkisi beklenenin aksine büyük bir insanlık dramına dönmüştür. Suriye dışındaki diğer ülkelerde çıkan devrim hareketleri, kısmi olarak başarıya ulaşırsa da, Suriye'de büyük bir yıkıma uğramıştır.

Yaklaşık yarım milyon kişinin katıldığı dev gösteriler rejimin sert müdahalesi sonucu kanlı bir şekilde bastırıldı.³⁶⁰ Rejim kuvvetleri, göstericilere yaptığı operasyonlarla binlerce kişinin ölümüne yol açmakta ve protestolara müsamaha gösterilmeyeceğini rejim tarafından başından beri ifade etmişti. Suriye rejimi, İran, Lübnan ve Rusya'dan ciddi destek göreceğini hesap ederek muhaliflere karşı katliam yapmaktan geri durmadı.³⁶¹

Protesto hareketlerinin bir faydasının olmayacağı anlaşılınca, muhalifleri temsilen ordudan ayrılmış askerler ve halkın oluşturduğu Özgür Suriye Ordusu (el-Ceyş'üs-Suriyyi'l-Hurr) adıyla silahlı bir direniş teşkilatı kurulmuştur. ÖSO'yu oluşturan grupların farklılık arz etmesi, örgütün içinden yeni ve bağımsız yapıların çıkması, olayları rejim lehine geliştirmiştir.³⁶² Böylece Suriye'de muhalefet ve rejim güçleri arasında kanlı ve uzun bir iç savaş başlamıştır.

Suriye'nin büyük kentleri olan Halep, Humus, Rakka ve Irak sınırının tamamının ÖSO'nun kontrolüne girmesi ve 2013 yılı itibariyle ülkenin üçte ikisinin muhalifler tarafından denetim altında tutulması, dış devletlerin rejime ikmal desteğini kısmi olsa da engellemiştir.³⁶³

Suriye'de muhalif grupların birçok stratejik bölgeyi ele geçirmesine karşı rejimin elinde sadece Suriye-Türkiye sınırının 20-30 kilometrelik hattını kontrol

³⁵⁹ Human Rights Watch, *Suriye: Dera'da İnsanlığa Karşı İşlenen Suçlar*, 1 Haziran 2011. <https://www.hrw.org/tr/news/2011/06/01/243073>

³⁶⁰ Dünya Bülteni Haber Sitesi, *Hama'ya Dikkat Çeken Batılı Elçi Akını*, 8 Temmuz 2011. <https://www.dunyabulteni.net/ortadogu/hamaya-dikkat-ceken-batili-elci-akini-h166163.html>

³⁶¹ Korkmaz, a.g.e., s. 157.

³⁶² Ufuk Ulutaş-Kılıç Buğra Kanat-Can Acun, *Sınırları Aşan Kriz Suriye*, SETA Analiz, Sayı 120, Mart 2015, s. 8.

³⁶³ Dünya Bülteni Haber Sitesi, *Suriye'deki İç Savaş Üçüncü Yılına Girdi*, 15 Mart 2013. <https://www.dunyabulteni.net/ortadogu/suriyedeki-ic-savas-ucuncu-yilina-girdi-h251629.html>

edebilecek bir bölge kalmıştı. Bu dönemde Alevilerin, Kürtlerin, Sunni Arapların, Hristiyanların ve sürgünde bulunan siyasi yasaklı muhalif grupların bir araya gelerek, 2011 yılında Antalya’da “Suriye’de Değişim Konferansı” tertiplenmeleri ve konferans bildirgesinde, Beşşar Esed’in reform yapacak durumunun kalmadığını ve meşruiyetini kaybettiği için en kısa zamanda istifa etmesi gerektiği sonucuna varıldı. Esed’in yönetimden çekilmesi sonrasında dış müdahaleler reddedilerek barışçıl bir geçiş hükümetinin kurulması kararlaştırıldı.³⁶⁴

Muhalifler, 23 Ağustos 2011’de İstanbul’da düzenledikleri toplantıda Suriye Ulusal Konseyi’ni kurarak, Suriye halkının tek temsilcisi olma isteklerini iletmelerine rağmen bu istek tam yeterliliğe sahip olmadıkları iddia edilerek katılımcı ülkeler tarafından kabul edilmemiştir.³⁶⁵

Suriye Halkının Dostları grubu 2012 yılı itibari ile çeşitli ülkelerde toplantılar düzenledi. Sırasıyla Tunus, İstanbul, Paris ve Fas’ta yapılan bu toplantılarda yaklaşık 70 ülke, muhalefeti desteklediğini bildirdi. Birleşmiş Milletlerin daimi üyelerinden olan Rusya ve Çin’in Suriye muhalefetine yönelik kararları veto etmeleri çıkış yollarını tıkadı. Birleşmiş Milletler, Kofi Annan’ı 2012’de Suriye Özel Temsilcisi olarak görevlendirdi. Ürettiği çözüm planının Suriye’de uygulanamaması üzerine görevinden ayrıldı.

2012 Haziran ayında İsviçre’de yapılan Cenevre Barış Görüşmelerinde, bölgelerin çatışma ortamından temizlenerek, her iki taraf içinde adil bir ortamın oluşturulabilmesi için, barışçıl bir geçiş hükümetinin hem rejim güçlerinden hem de muhalefetten oluşması kararlaştırıldı.³⁶⁶

2012’nin Kasım ayında dönemin Fransa Cumhurbaşkanı Hollande ve ABD Dışişleri Bakanı Clinton’un yaptığı görüşmede, Kasım 2012’de kurulan Suriye Muhalif ve Devrimci Güçler Ulusal Koalisyonunun Suriye halkının tek temsilcisi olarak taraflarınca tanındığını ve silah yardımının yapılabileceği sinyali verildi.

Muhalefet örgütlerinin homojen olamaması sürekli iç tartışmalara yol açmaktadır. Yerel Koordinasyon komitelerinin, seçilen liderleri muhatap almaması

³⁶⁴ Veysel Ayhan- Oytun Orhan, *Suriye Muhalefatinin Antalya Toplantısı: Sonuçlar, Temel Sorunlara Bakış ve Türkiye’den Beklentiler*, Ortadoğu Analiz, Cilt 3, Sayı 31-32, Temmuz-Ağustos 2011, s. 8-16.

³⁶⁵ Hürriyet Haber Sitesi, *İstanbul’dan Suriye İçin Önemli Kararlar Çıktı*, 2 Nisan 2012. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/istanbul-dan-suriye-icin-onemli-kararlar-cikti-20251754>

³⁶⁶ Aljazeera Turk, *Suriye Toplantısında Uzlaşma*, 1 Temmuz 2012. <http://www.aljazeera.com.tr/haber/suriye-toplantisinda-uzlasma>

ve merkezi yapılanmalardan farklı hareket etmeleri, muhalefet grupları arasında uyumsuzluğu beraberinde getirmiştir.³⁶⁷

İran, 2011'de Suriye'de çıkan olaylarla ilgili bir süre sessizliğini koruyarak olayların gidişatını izlemeyi tercih etmiştir. İran Dışişleri Bakanlığı sözcüsü İlk resmi açıklamayı 12 Nisan 2011'de yaparak, Suriye'deki direnişçilerin hükümet karşıtı gösterilerini ABD, Batı ve Siyonistler tarafından organize edilip desteklendiğini ve basının şiddet olaylarını abartarak gösterdiğini dile getirmiştir.³⁶⁸ Sözcünün yaptığı bir başka açıklamada, barışçıl protestoların şiddet ile bastırılmasına karşı olduklarını ancak yabancı medyanın kalabalık olmayan bu küçük grupların muhalefetini abartarak ve Suriye halkının tamamını temsil ediyormuş gibi yansıttığını ifade etmiştir. Dönemin İran Dışişleri Bakanı Ali Ekber Salihi, bakanlık sözcüsünün ifadelerini destekler mahiyette, Suriye'deki iç çatışmanın Batı destekli direnişçiler tarafından başlatıldığını iddia etmiştir.

Suriye isyanının, kent merkezlerinden uzak kırsal alanlarda ve sınır bölgelerinde ortaya çıkması ve zaman zaman askeri teçhizatlar ile rejim kuvvetleriyle çatışmaya girmeleri İran'ın dillendirdiği, direnişçilerin yabancı güçlerden yardım aldığı iddialarını kuvvetlendirmiştir.

İran'ın, Suriye'deki göstericilere kayıtsız kalmasının nedenlerinden biri, emperyalizm ve Siyonizm karşıtlığının İran-Suriye bölgesel ittifakının temelini oluşturması ve ortak düşmanlara karşı verilen mücadeledir. İkincisi ise, bölgedeki diğer rejimlerin ABD ve İsrail ile dostluk kurmaları neticesinde, Ruhullah Humeyni'nin ifadesi ile ezilmiş mazlum Müslüman halkların koruculuğunu üstlenen İran'ı, bölgedeki halk hareketlerine destek vermeye itmiştir. Ancak İran'ın, Suriye'de hükümet karşıtı göstericileri desteklemek yerine rejimi korumaya alması ve her türlü yardımda bulunması içinde bulunduğu paradoksu gözler önüne sermiştir. Suriye'deki halk hareketlerini desteklemesi İran için, Bölgedeki tek müttefiki olan Suriye'yi kaybetmesi anlamını taşıyordu ki bu riski göze almayı cesaret edememiştir.³⁶⁹ İran'ın, bu süreçte Suriye'deki pozisyonunu bizzat dini Lider Ali Hamaney ve Devrim Muhafızları Ordusu şekillendirilmiştir. DMO'nun, Suriye iç savaşını İran

---

³⁶⁷ Korkmaz, a.g.e., s. 158.

³⁶⁸ Reuters, *Iran Calls Syrian Protests a Western Plot*, 12 Nisan 2011. <https://de.reuters.com/article/us-syria-iran-idUSTRE73B22V20110412>

³⁶⁹ Bayram Sinkaya, *Arap Baharı Sürecinde...*, a.g.m., s. 9.

lehine biçimlendirdiği ilk dış politika deneyimi olmakla beraber, General Kasım Süleymani'nin³⁷⁰ etkisi bölge siyaseti açısından da yeni kapılar aralamıştır.³⁷¹

İran, Irak ile yaptığı savaşın yıkıcı etkisini tecrübe ettiği için, düşmanı sınır dışında karşılayarak caydırıcılık esası üzerinden yeni bir politika geliştirme yoluna gitmiştir. Bu stratejisinde İran, önemli ölçüde Lübnan, Suriye ve Filistin'deki direniş örgütlerinden destek almıştır. İran'ın düşman ile mücadelesinde en büyük yardımcısı ve müttefiki olan Suriye'nin, içine düştüğü kaos ortamı, stratejik açıdan İran için risk olarak görülmüştür. Ayrıca Esed rejimi, radikal Sunnileri kontrol altında tutarak İran için bir tehdit aracı olmalarını önlemektedir. İran, sadece Esed'i değil müttefik örgütlerle olan bağlantısını kaybetmemek için de rejime kayıtsız şartsız destek vermeyi sürdürmüştür.³⁷²

Düşman olarak gördüğü ABD, İsrail ve Suudi Arabistan gibi ülkelerin Suriye'de muhalifleri desteklemesi İran açısından kuşkuyla karşılanmıştır. Devrim sonrası ABD ile yaşanan krizler, İsrail'in Siyonist bir devlet olarak görülmesi ve mezhepsel farklılıklar yaşadığı Suudi Arabistan ile bölgesel çatışmalar yaşaması, İran'ın karşı bir tavır takınmasına neden olmuştur. İran, bu ülkelerin Suriye'deki isyancıları desteklemesinin asıl amacının, kendisi aleyhine oluşturulmuş bir kumpas ittifakı olduğunu ifade etmiştir.

Suriye rejiminin düşmesinin İsrail'e yarayacağını iddia eden İran, İsrail karşıtı her oluşumun içinde olmayı bekası açısından elzem görmüştür. İranlı bir büyükelçinin, "Suriye'de İsrail'in zararına olan şey bizim faydamızdır ve İsrail'in faydasına olan şey bizim aleyhimize" sözü İran'ın dış politikasındaki tutumunu göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca dini lider Ali Hamaney'in 2011'de yaptığı bir

³⁷⁰ "Kasım Süleymani: Yoksul bir ailede doğmuş, gençlik yıllarında ailenin geçimini sağlamak için inşaatlarda çalışmıştır. 1979 devrimine giden süreçte aktif roller üstlenmiş ve kurulan Devrim Muhafızları Ordusu'na katılarak İran-İrak savaşında gösterdiği başarı neticesinde, Kirman Eyaleti'nin Devrim Muhafızları Ordusunun komutanı olmuştur. 1998 yılında DMO'nun Komutanı olmuş ve öldürüleceği 2020 yılına kadar İran'ın yurtdışı operasyonlarını yönetmiştir. Lübnan'daki Hizbullah'ın askeri biriminin görünmeyen lideri olarak faaliyetlerde bulunmuş ve Suriye iç savaşının çıkmasıyla, Esed Rejimine her türlü koordinasyon desteği sağlayarak, muhaliflerin yönetimi ele geçirmesini önlemiştir. 2015'te İran, Suriye, Rusya ve Irak koalisyonunu sağlayarak Suriye iç savaşında faal bir rol oynamıştır. İran'ın bölge siyasetini dizyn eden önemli bir komutanı olan Süleymani, 3 Ocak 2020'de Irak havaalanında bulunduğu sırada, ABD tarafından gerçekleştirilen saldırıda öldürülmüştür." (Hürriyet Haber Sitesi, *Kasım Süleymani Kimdir? İranlı Komutan Kasım Süleymani Hakkında Merak Edilenler*, 4 Ocak 2020. <https://www.hurriyet.com.tr/galeri-kasim-suleymani-kimdir-iranli-komutan-kasim-suleymani-hakkinda-merak-edilenler-41412528/1>)

³⁷¹ Melih Kazdal, *İran'ın Arap Baharı Sonrası Suriye Politikasını Anlamak*, Artuklu Kaime Uluslararası İktisadi ve İdari Araştırmalar Dergisi, Cilt 1, Sayı 1, 2018, s. 9.

³⁷² Congressional Research Service, *Iran's Foreign and Defense Policies*, 16 Ocak 2019, s. 39-40.

konuşmada: “Bizim açık bir görüşümüz vardır; bir yerde Amerika karşıtı, halkçı ve İslami bir hareket varsa onun yanında yer alırız. Ama bir yerde Amerika’nın ve İsrail’in körüklediği isyan hareketi olursa onun da karşısında oluruz”³⁷³ dedikten sonra konuşmasının devamında, “Suriye’deki isyan hareketlerinde, İsrail’in ve ABD’nin parmağının olduğunu kesin bir biçimde ifade etmiştir.³⁷⁴ İsrail karşısında güçten düşmeye başlayan İran’ın, Siyonizm karşıtı mücadelesinde, Esed rejimine olan bağımlılığının günden güne artması, Suriye’deki iç savaşta takınacağı tavrı net bir şekilde ortaya çıkarmıştır. İran’ın stratejik rakip ve düşman olarak gördüğü unsurların birleşerek Suriye rejimine karşı tavrı almaları, İranlılar açısından asıl hedefin İslam Cumhuriyeti olduğu tezini doğurmuştur.³⁷⁵

2011 Temmuz ayında Tahran’da bir araya gelen İran Cumhurbaşkanı Birinci Yardımcısı Muhammed Rıza Rahimi ve Suriye Petrol Bakanı Sufyan Alav yaptıkları görüşme sonrasında Rahimi’nin, “Suriye ve İran’ın ayrılmaz iki müttefik olduğunu, İran’ın dostu ve Müslüman komşusu olan Suriye’yi hiçbir zaman yalnız bırakmayacağını” açıklaması iki ülke arasındaki işbirliğinin önemini vurgulamıştır.³⁷⁶

İranlı yöneticiler, Suriye krizinin reformlar ve güvenlik önlemlerinin alınması sonucu aşılabileceği inancını taşımışlardır. Esed yönetiminin birçok büyük kentlerde kontrolü elinde tutması, güvenlik güçlerinin az bir kısmı hariç varlığını devam ettirmesi, muhalif yapıların homojen olamayışları, zaman zaman rejim yanlısı gösterilerin yapılması, İran’ın, Suriye’nin parçalanmadan bütünlüğünü koruyabileceğine olan ümidini arttırmıştır.

İran’ın, 1979 devriminden sonra İsrail’in yayılmacılığına karşı Filistin direniş örgütlerine ve Hizbullah’a destekte bulunması, Araplar arasında memnuniyetle karşılanmış ve İran’a bölgede ciddi bir prestij kazandırmıştır. Ancak Arap Baharının etkisi Suriye’ye sıçradıktan sonra İran, halk hareketleri arasında fark gözeterek, isyancıları emperyalist ve Siyonist olmakla suçlayıp, Esed rejimini destekleme yoluna gitmiştir. Daha önce İslam Devriminden etkilenen ve hayranlık duyan Arap

³⁷³ Kazdal, a.g.m., s. 9.

³⁷⁴ Ali Husain Bakir, *The Syrian Revolution Within The Turkish-Iranian Matrix: Current Predicament and Prospects*, Arab Center for Research and Policy Studies (Doha Institute), Şubat 2012, Doha, s. 3.

³⁷⁵ Sinkaya, Arap Baharı Sürecinde..., a.g.m., s. 9-10.

³⁷⁶ Dünya Bülteni Haber Sitesi, *İran Suriye Konusunda Türkiye ile İlişkilerine Sınır Koydu*, 28 Temmuz 2011. <https://www.dunyabulteni.net/iran-suriye-konusunda-turkiyeye-iliskilerine-sinir-koydu-makale.16456.html>

kamuoyu, Suriye'deki bu tutumundan dolayı İran'a karşı olumsuz bir tavır takınmıştır. Suriye'deki muhaliflerin tamamına yakınının Sunni olması ve Alevi/Nusayri kökenli Beşşar Esed'in, göstericilere karşı sert tutumu mezhepsel gerilimi arttırarak ülkede Şii-Sunni çatışmasını çıkarmıştır. Bu gerilimler boyunca Suriye rejimine lojistik ve askeri kaynak sağlayan İran'ın, kurmak istediği "direniş eksenini" ittifakının samimiyetsiz olduğu izlenimini yaratmıştır. İran'ın Suriye rejimine kayıtsız şartsız desteği ve Esed rejiminin ayakta durmasının maliyetinin yüklü olması, ekonomik sıkıntılar ile baş edemeyen İran halkının tepkisini çekmiş ve iç kamuoyunu huzursuz etmiştir.³⁷⁷

Suriye muhalefatinin teşkilatlanması ile iç savaşın ülke geneline yayılması İran'da farklı seslerin yükselmesine neden olmuş, ilk olarak İran Dışişleri Bakanı Ali Akbar Salehi, rejimin halkın taleplerine olumlu yanıt vermesi gerektiği tavsiyesinde bulunmuştur. Ancak Salehi bir başka açıklamasında, Beşşar Esed'in reform taleplerini yerine getirdiğini ve Suriye'deki isyan hareketlerinin içerisinde kötü niyetli ve dış destekli olan grupların varlığından bahsetmiş, bu tür örgütsel oluşumları halk hareketlerinden ayırmak gerektiğini belirterek, Suriye rejimine olan desteklerini sürdürmeye devam edeceklerini de eklemiştir.³⁷⁸

İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad, rejimin muhaliflerle diyalog kurmamasını ve olayları kanlı bir şekilde bastırmasını eleştirerek, yönetimin operasyonları durdurup reform taleplerini gerçekleştirmesini istemiştir. Esed rejimine yönelik en sert ve net tepkinin Cumhurbaşkanı'dan gelmesi, bu güne kadar isyancıların ABD ve İsrail ajanı olduğunu tezini savunan İran'ın tutumunu değiştirdiği imajını vermiştir. Ayrıca birçok İranlı yetkili, Suriye rejimine destek verdikçe Arap kamuoyunda İran'ın imajının zarar gördüğü görüşündedir.³⁷⁹

İran'ın bu dönemdeki açıklamaları, Suriye'deki muhalefeti ciddiye aldığını ve diyalog temelli görüşmelerin başlaması olasılığını gündeme getirdiğini göstermiştir. İran, Esed rejiminin halkın reform taleplerine olumlu yanıt vermesini tavsiye etmiştir. İran'ın muhaliflere karşı yumuşadığı bu dönemde, Suriye'ye dış müdahale yapılması gündeme gelmiştir. Bunun üzerine İran yeniden eski pozisyonuna dönerek,

³⁷⁷ Sinkaya, Arap Baharı Sürecinde..., a.g.m., s. 11.

³⁷⁸ Tehran Times, *Iran Says Expects Syria to Respond to Public Demands*, 7 Temmuz 2011. <https://www.tehrantimes.com/news/243724/Iran-says-expects-Syria-to-respond-to-public-demands>

³⁷⁹ BBC NEWS, *Ahmedinejad, Suriye'ye Neden Cephe Aldı?*, 9 Eylül 2011. https://www.bbc.com/turkce/haberler/2011/09/110909_iran_syria_analysis

Suriye'ye yapılacak herhangi bir dış müdahalenin karşısında olduğunu belirtmiştir. İran Dini Lideri Ali Hamaney'in Şubat 2012'de yaptığı açıklamada, halkın barışçıl reform isteklerini desteklediklerini ancak ABD ve diğer koalisyon ülkelerinin Suriye'nin iç işlerine müdahale etmesine karşı olduklarını ifade etmiştir.

İran'ın Şam Büyükelçisi Muhammed Şeybani, Şubat 2012'de Suriye televizyonuna verdiği bir röportajda; Suriye'de yaşanan olayları İran'ın, Suriye'nin iç işi olarak gördüğünü ve dış ülkelerden özellikle büyük Arap devletlerinden birinin Suriye'nin iç işlerine müdahale etmesinin karşısında olduklarını belirtmiştir. Şeybani konuşmasının devamında, Esed yönetiminin vaat ettiği reformları gerçekleştirmesini tavsiye ederek, İran'ın rejim ve muhalifler arasında diyalog kurulmasını onayladığını da ifade etmiştir. Ayrıca Suriye'de her kesim tarafından ortak bir diyalog süreci kurularak krizin aşılabileceğini, ancak birçok Arap devletinin ve ABD'nin muhalif hareketlere fon sağladığını iddia ederek, bu yabancı müdahalelerin sorunları çözülemez hale getirdiğini belirtmiştir.³⁸⁰

Suriye iç savaşına 2013'ten sonra dış güçler dahil olmaya başladı ve bunun akabinde bazı önemli gelişmeler meydana geldi. Bunlardan biri, muhalifler karşısında mevzi kaybetmeye başlayan rejimin düşme tehlikesi ile karşı karşıya kaldığı dönemde, İran devreye girerek Hizbullah örgütü üzerinden yönetime destek verdi ve bu destek sonucu Esed rejimi tekrar toparlanmaya başladı. Başka bir gelişme ise, el-Kaide'nin Irak kolunun Suriye'ye doğru hareket etmeye başlamasıydı. Suriye'nin Rakka şehrini başkent ilan eden ve kendisini Irak-Şam İslam Devleti (DEAŞ)³⁸¹ olarak tarif eden örgüte karşı Şam yönetimi İran'dan destek almak zorunda kaldı. İran, PYD örgütüne askeri ve lojistik destek sağlayarak, DEAŞ ile mücadeleyi bu örgüt üzerinden yürüttü. Suriye'nin Kuzey'i PYD örgütüne bırakıldı ve birçok Batılı ülkenin müttefiki haline geldi. Ayrıca 2013 yılında Esed rejiminin Doğu Guta'da kimyasal silah kullandığı ortaya çıktıktan sonra Rusya ve İran'ın araya girmesi ile olası bir ABD müdahalesi önlenmiş oldu.

³⁸⁰ Sinkaya, Arap Baharı Sürecinde..., a.g.m., s. 12.

³⁸¹ Ağırlıklı olarak Irak ve Suriye'de faaliyet gösteren ve buralarda Hilafete dayalı devlet kurmak isteyen örgüt, Türkiye de dahil olmak üzere pek çok bölgede saldırılar gerçekleştirmiş, birçok insanı katletmiştir. Hiçbir ülke tarafından meşru bir devlet olarak kabul edilmeyen silahlı, gayri meşru, radikal, cihatçı Selefi bir örgüttür. BM ve Avrupa Birliği ülkeleri tarafından terörist olarak ilan edilmiştir. (Evrensel Haber Sitesi, *İŞİD'in Suriye-Irak'taki Yükselişi ve Düşüşü*, 13 Şubat 2019. <https://www.evrensel.net/haber/373482/isidin-suriye-iraktaki-yukselisi-ve-dususu>)

2015 yılında Suriye rejimi, ikinci kez birçok bölgenin kontrolünü kaybettiği sırada bu kez yardımına Rusya yetişti. Rusya ve İran'ın yardımlarıyla ayakta kalmayı başaran Esed rejiminin, dış destek olmadan varlığını sürdüremeyeceği anlaşıldı. Böylece Suriye, İran ve Rusya'nın güdümüne girmiş oldu. Esed, bu dönemde her iki ülke arasında denge politikası güderek önemini korumaya çalıştı. Ancak buna rağmen Suriye ile ilgili kararlar, Tahran ve Moskova tarafından alınmaya başlandı. Esed rejimi günümüze kadar süren iç savaşta, ülkeyi bu iki devletten bağımsız yönetemediği gibi, Tahran ve Moskova'nın müstemleke bölgesi haline de gelmiş oldu.³⁸²

Rusya 2015 yılında Suriye'de askeri üs kurduğunda ve hava saldırıları yapmaya başladığında İran tarafından destek aldı. İran Dışişleri Bakanı Cevat Zarıf'ın bu dönemde yaptığı bir açıklamada, ABD ve koalisyon güçlerinin Suriye'de DAESH ile yeteri kadar mücadele etmediği için, Rusya'nın müdahalesinin elzem olduğunu vurguladı. İran dini lideri Ali Hamaney'in 23 Kasım'da Tahran'a ziyaret gerçekleştiren Rusya Devlet Başkanı Putin ile yaptığı görüşmede, Rusya'nın Suriye'deki varlığından övgü ile bahsetti. Bu süreçte Rusya, İran, Irak ve Suriye tarafından Bağdat'ta "Enformasyon Merkezi" kuruldu.³⁸³

2015 yılında Rusya'nın müdahale ettiği iç savaş neticesinde her ne kadar Tahran, Moskova, Şam üçlüsünün mevzi kazanmaya başladığı görülse de, savaşın uzaması, garantör ülkeler için ağır bir yük oluşturmuştur.

İran, Suriye iç savaşına müdahale etmeye başladığı andan bu güne kadar önemli kazanımlar elde edemedi. Özellikle Moskova'nın rejim üzerinde ağırlığını kurmaya başlamasıyla birlikte, İran'ın eski önemi giderek azalmaya başladı. Böylece Suriye, Rusya ve İran'ın mücadele sahası haline geldi. 2016 yılında Rusya'nın İsrail ile anlaşma yapması ve İsrail'in Suriye'de bulunan İran askeri gücüne saldırması, İran'ı yalnız bırakan bir hamle oldu.

Türkiye ve Rusya ile birlikte Suriye iç savaşına çözüm bulmak için kurulan Astana Sürecine İran'da katıldı. İran için önemli bir prestij kaynağı olan bu süreç, iç kamuoyunda olumlu karşılandı. Ancak İran'ın garantörlüğü çoğu ülke tarafından ciddiye alınmadı.

³⁸² Sabir Askeroğlu, *Suriye İç Savaşının Onuncu Yılında Değişen Dengeler*, İRAM, 27 Mart 2020. <https://iramcenter.org/suriye-ic-savasinin-onuncu-yilinda-degis-en-dengeler/>

³⁸³ Bayram Sinkaya, *İran'ın Suriye Stratejisi*, Akademik Ortadoğu, Cilt 11, Sayı 2, 2017, s. 56.

Son olarak 90 bine yakın Şii milis gücüyle İran, Suriye sahasında hala dengeleri kuran bir güce sahiptir. Rusya'nın buna bağlı olarak, İran ile ilişkilerini korumasının nedenlerinden biri de askeri gücüdür. İran'ın Suriye'deki varlığı uluslararası alanda tepki çekerek, onu hedef konumuna getirmiştir. Arap ülkeleri, İsrail ve ABD koalisyonunun ortak görüşü, İran'ın uzun vadede Suriye'de kalmaması gerektiğidir. Buna ek olarak Rusya da, İran'ın Suriye'de önemli bir güç haline gelmesinden yana değildir. Geldiğimiz noktada Suriye'de Esed rejimini ayakta tutmasından başka İran'ın elle tutulur bir kazanımı olmamakla beraber, savaşın ekonomik maliyeti de İran için ağır olmuştur.³⁸⁴

İran'ın Suriye'ye sağladığı ekonomik desteğin niteliği ve oranı tam olarak bilinmemektedir. Bir süre Türkiye üzerinden Suriye'ye askeri mühimmat taşıyan İran, Türkiye'nin engellemesi üzerine Irak hava sahasını kullanarak, Esed rejimine destek vermeyi sürdürmektedir. İddialara göre İran, Suriye'de bulunan Rus hava üssü üzerinden, askeri ve lojistik malzemeleri kargo uçaklarıyla Suriye rejiminin kontrolünde bulunan Lazkiye üssüne ulaştırmaktadır.³⁸⁵ Ayrıca İran, Suriye'nin petrol ve temel gıda ihtiyaçlarını da gidermektedir. Suriye'de kendisine bağlı milis güçlerin eğitimi için Hizbullah ve diğer özel askeri güçlerin masraflarını karşılayan İran'ın, Suriye için 5.6 milyar dolarlık bir kredi açtığı da tahmin edilmektedir. BM Suriye özel temsilcisi Staffan de Mistura'nın verdiği bilgilere göre, İran'ın yıllık olarak, Esed rejimine 6 milyar dolar harcadığını ileri sürmüştür. Başka kaynakların belirttiği rakamlar ise Mistura'dan farklı olarak, yıllık 14 veya 15 milyar dolar arasında bir harcamanın yapıldığı iddiasıdır.³⁸⁶ Suriye iç savaşının İran'a ekonomik maliyetinin son on yılda yaklaşık 200 milyar dolar civarında olduğu tahmin edilmektedir.

İran'ın Suriye rejimine askeri desteğini; danışmanlık hizmeti, istihbarat, mühimmat desteği ve yapılan operasyonlar³⁸⁷ olarak gruplandırmak mümkündür. İran'ın yetiştirip özel eğitim verdiği milis gruplar da Suriye iç savaşında önemli operasyonlar yapmaktadırlar. Bu milis örgütler sadece İran'ın milli ordusuna bağlı

---

³⁸⁴ Askeroğlu, a.g.m.

³⁸⁵ Jeremy Bender, *Russia is Helping Iran Deliver Arms to Syria*, Business Insider, 29 Ekim 2015. <https://www.businessinsider.com/report-russia-is-helping-iran-deliver-arms-to-syria-2015-10>

³⁸⁶ Eli Lake, *Iran Spends Billions to Prop Up Assad*, Bloombergview, 9 Haziran 2015. <https://www.bloomberg.com/opinion/articles/2015-06-09/iran-spends-billions-to-prop-up-assad>

³⁸⁷ Maan Talla, *İran'ın Suriye'deki Askeri Politikası*, İRAM, Ekim 2017, s. 9.

olmayıp aynı zamanda başka bölgelerde faaliyet gösteren Haşdi Şabi gibi Şii gruplardır ki, bunlar da İran'ın teşviki ile Suriye iç savaşına dahil olmuşlardır. Bunlardan en önemlisi Lübnan Hizbullah örgütü, iç savaşın başlarında Suriye-Lübnan sınırında çeşitli operasyonlar yapıyorken, 2013 sonrası Suriye'de İran'ın yönlendirmesi ile fiilen savaşmakta³⁸⁸ ve milis grupların eğitimlerini devam ettirmektedir.³⁸⁹

İran ayrıca, Afganlı ve Pakistanlı göçmenlerden yararlanarak, bu gönüllü birliklerden oluşturduğu Fatimiyyun ve Zeynebiyyun tugaylarını Suriye iç savaşına dahil edip, rejimin ayakta kalmasını sağlamaktadır.³⁹⁰ İran'ın bir başka askeri desteği ise, İranlı yetkililer tarafından her defasında gizlenmeye çalışılsa da İran'a bağlı Devrim Muhafızları Ordusunun Suriye'de bulunup fiilen savaşmasıdır. İran kabul etmese de bazı Devrim Muhafızları komutanları, Esed yönetimine destek amaçlı Kudüs Gücünün Suriye'de bulunduğunu itiraf etmişlerdir. İran'ın, şu ana kadar Suriye'de kaç askerinin bulunduğu bilinmemektedir. İran, Suriye iç savaşında birçok askerini kaybetmiş bunlardan önemli üst düzey subaylar da mevcuttur. 22 Kasım 2016'da İran Şehitler Vakfı Başkanı Muhammed Ali Şehidi Mahallati'nin bir açıklamasında, Hz. Zeynep türbesinin koruyuculuğunu yaptığı sırada binin üzerinde İran askerinin şehit olduğunu ifade etmiştir.³⁹¹

3.2.9. Direniş Ekseni - Şii Hilali

İran için 1979 tarihi milat olarak kabul edilmiştir. 1979'dan önce Şah yönetimindeki İran, ABD ve Batı ile iyi ilişkilere sahip olmuşken, 1979 sonrası İslam Cumhuriyeti, anti-emperyalizm ve Siyonizm karşıtı bir tutum sergileyerek Batı ve ABD ile ilişkilerini tamamen koparmıştır. Rejim değişikliğinin beraberinde getirdiği dış politika söylemi, İran için bu süreçte tamamen farklılık arz etmektedir. Devrimin iç dinamiğini harekete geçiren unsurlardan en önemli olanı ulema faktörü iken, sol grupların ulema çevresinde kümelenmek suretiyle bu süreçte katkısı büyüktür.

İran'da 1979 devrimi, ilk zamanlarda dünya tarafından bir sol devrim hareketi olarak algılanmıştır. İran, Sunni geleneklerinden farklı olarak, sosyalist fikirleri Şiilik

³⁸⁸ Sinkaya, İran'ın Suriye Stratejisi..., a.g.m., s. 57.

³⁸⁹ Marisa Sullivan, *Hizbollah in Syria*, ISW Middle East Security Report, No.19, Nisan 2014, s. 22.

³⁹⁰ Selim Öztürk, *İran Destekli Terörist Grupların Suriye'deki Varlığı*, Anadolu Ajansı Haber Sitesi, 13 Şubat 2020. <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/iran-destekli-terorist-gruplarin-suriye-deki-varligi-1732926>

³⁹¹ Sinkaya, İran'ın Suriye Stratejisi..., a.g.m., s. 57-58.

ile birleştirip yeni bir inanç sistemi tesis etmiştir. Bu dűřüncenin oluşmasında, Hz. Hüseyin'in Kerbela'da şehit edilmesinden sonra şiiilerin, devrin yönetimleri tarafından sistematik baskı altında tutulup, siyasetin dışına itilmeleri ve yer altına çekilerek münzevi bir hayat yaşamalarının katkısı büyüktür. Böylece sakin ve görünmez bir hayat yaşamak zorunda kalan şiiilerin, dűřünce yapıları zamanla evrilerek devlet otoritesine karşı güvensizlik ve ezilenlerin yanında durmayı řiar edinmiştir. řii İşlam dűřüncesi ile sosyalizmin harmanlanması, İşanlı ideologlar tarafından sentezlenerek dini terimler ile bağdaştırılma yoluna gidilmiştir. İşan'da tam anlamıyla devrim öncesi sınırları belirsiz olan bir "İşlam Sosyalizmi" dönemi yaşanmıştır. İşan'a hakim olan bu söylem, sol fikirlerin çıkış noktasını oluşturmuştur.

İşan devriminin solcu-İşlamcı işbirliği ile gerçekteşmesi sonrasında hakim olan görüş, iki kutuplu dűnyayı oluşturan ABD veya Sovyet Rusya yanlısı bir politikanın belirleneceği yönünde olmuştur. Ancak devrimin akabinde "ne Dođu ne Batı sadece İşlam" sloganı, İşlam Cumhuriyeti'nin ne ABD ne de Sovyetlere yakınlamayacağı ortaya çıkmıştır. İşan, dış politika söylemini bu slogan üzerine kurmuş olsa da, zaman zaman gizli görüşmeler (ABD'den silah alımı) veya Suriye iç savaşında görüldüğu üzere (Rusya ile ittifak halinde olması) zorunluluk halinde bu söylemini esnettiği de görülmüştür.

İşan, bölge siyasetine ağırlığını koymak amacıyla Kőrfez'de güvенеbileceđi bir müttefike ihtiyaç duymuş ve böylece Irak ile yapılan savaşta ciddi destek gördüğu Suriye'nin ortaklığına gereksinim hissetmiştir. Kőrfez, İşan için dűnyaya ağılan bir penceredir. Arap Birliđi'ni dağıtmak ve bölgede üstünlüğu ele geçirmek isteyen İşan'ın, kurduğu yeni rejimin hedeflerini de ihraç etmek istemesi İşan-Suriye ittifakını meydana getirmiştir. 1982 yılı itibari ile Lübnan Hizbullah'ını da ittifak çemberinin içine katması, İşan ağısından karlı bir anlaşma olmuştur.³⁹² Kőrfez'in zengin petrol-doğalgaz yatakları ve stratejik konumuna hakim olan bir İşan'ı, bölge siyasetini belirleyen bir konuma yükseltecektir. Ancak Kőrfez hakimiyeti tek başına belirleyici olmamakta ve İşan'ın bölgenin iç kısımları ile bağlantı kurarak Levant'a doğru ağılmasını sağlayacak ülkenin Suriye olması, kırk yıllık ortaklığın önemini gözler önüne sermektedir. Her iki ülke içinde bu ortaklığın anlamı, bölge stratejinde

---

³⁹² Nazife Selcen-Pınar Akgöl, *İşan'ın Levant'taki İz Dűřümü: Hizbullah*, İRAM, Haziran 2020, s. 5-6.

söz sahibi olma ayrıcalığı olarak tanımlanmaktadır.³⁹³ “Aslında Ortadoğu’da ana akım Arap ülkeleri tarafından “Şii Hilali” olarak isimlendirilen, İran ve Suriye’nin ise “Direniş Ekseni” olarak kavramsallaştırdığı bölge denkleminin en basit ve kısa izahı bu.”³⁹⁴ İran, Suriye, Lübnan Hizbullah’ı ve bunlara ek olarak Yemen’deki Husiler, Irak Şiileri ve Hamas direniş ekseninin parçası olarak kabul edilmektedirler.

ABD Başkanı George W. Bush’un, 11 Eylül saldırılarından sonra 2002 yılında ilk kez “Şer Ekseni” (Axis of Evil) tabirini; İran, Irak ve Kuzey Kore’nin saldırgan politikalarını tanımlamak için kullanmıştır.³⁹⁵ Bu tabire karşılık Libyalı gazeteci ez-Zahf el-Aldar, Bush tarafından şer ekseni olarak gösterilen Irak, İran ve Kuzey Kore’nin ortak özelliğinin aslında ABD’nin hegemonyasını kabul etmeyen bir “direniş ekseni” olduğunu ifade etmiştir.

Irak işgali ile Ortadoğu’da başlayan yeni süreçte, Irak’ta Saddam’ın devrilmesi sonrası Şii hükümetin iş başına gelmesi, Suriye ile eskilere dayanan kadim ortaklık, Lübnan’daki Hizbullah yönetiminin kazandırdığı imtiyazlı konuma, beklenmedik bir şekilde Irak’ın da eklenmesiyle, Şii Hilali’nin doğduğunu ve Körfezden-Levant’a doğru yayılmaya başladığı iddiasını ortaya çıkarmıştır. Ürdün Kralı II. Abdullah, “Şii Hilali” terimini kullanan ilk kişi olmuştur. Direniş Ekseni tabirini karşılayacak olan Şii Hilali tanımı, Arap ülkeleri tarafından Şii yayılmacılığına dikkat çekmek amacıyla kullanılmıştır. İran ve müttefikleri ise dış politikalarını meşrulaştırmak için Direniş Eksenine kutsallık atfetmişlerdir.

İran, “Direniş Eksenini” İsrail karşıtı, bağımsız Filistin’i inşa edecek bir hat olduğunu ifade etmiştir. İran’ın 1979 sonrası dış politikası, anti-emperyalist olduğu kadar anti-Siyonist bir oluşumu da barındırmaktadır. Böylece İran, 2011 de Suriye’de başlayan halk hareketlerine karşı rejimin yanında yer almış ve bunu da “Direniş Ekseni” teziyle açıklamaya çalışmıştır. İran, Suriye ile kurduğu bölgesel ortaklığını İsrail karşıtlığına dayandırmaktadır. İsrail’in sürekli olarak bölgede tehdit oluşturması, İran molla rejimi ile Suriye’deki seküler Baas rejiminin tuhaf ortaklığına önemli bir kılıf oluşturmuştur. Bazı İranlı yetkililerin yaptıkları açıklamalarda,

³⁹³ Korkmaz, a.g.e., s. 171.

³⁹⁴ Yusuf Korkmaz, “Şii Hilali” ile “İhvan Hilali” Korkusu Arasında Yalan Saltanatlar, İNSAMER, 20 Mart 2014. https://insamer.com/tr/sii-hilali-ile-ihvan-hilali-korkusu-arasinda-yalan-saltanatlar_58.html

³⁹⁵ Axis of Evil, Britannica. <https://www.britannica.com/topic/axis-of-evil>

bölgede huzursuzluk çıkararak bir İsrail olmaması halinde, İran-Suriye ittifakının bu denli köklü ilişkiler sürdüremeyeceğini iddia etmektedirler.³⁹⁶

Suriye iç savaşının onuncu yılında, Ortadoğu’da yaşanan dönüşüm ve tahribat tahmin edilemeyecek büyüklüğe ulaşmıştır. İran bu süreçte, bölge siyaseti açısından yaşanan her olayı Direniş Ekseni çerçevesinde değerlendirmeye çalışmaktadır. İran Dini Rehberi Ali Hamaney 2011’de yaptığı açıklamada, Suriye’deki rejim karşıtı gösterilerin ABD ve İsrail tarafından tertiplendiğini ifade etmiş ve bunun açık kanıtlarının olduğunu belirtmiştir. İran Devrim Muhafızları Ordu Komutanı Caferi, “ABD ve Siyonizm, İslam Cumhuriyeti ile direniş cephesinin iki aleni düşmanıdır.” ifadesinden sonra, direniş cephesinin ön safında bulunması nedeniyle Suriye’nin ABD tarafından hedefe alındığını belirtmiştir. İran, direniş cephesine karşı olan koalisyonun Suriye’deki çatışmaları körükleyerek, Esed rejimini devirmek suretiyle Suriye’yi bu eksenden koparma niyetinde olduğunu savunmuştur. Son olarak DMO’nun komutanı Caferi’nin tabiriyle İran, “Suriye halkının direnişini gururla desteklemektedir.”³⁹⁷

---

³⁹⁶ Korkmaz, a.g.e., s. 173-174.

³⁹⁷ Bayram Sinkaya, *Suriye Krizi Karşısında İran’ın Tutumu ve Şam-Tahran İttifakının Temelleri*, Akademik ORTADOĞU, Cilt 10, Sayı 1, 2015, s. 149.

SONUÇ

Tarih boyunca bölge siyasetinde önemli bir konumda bulunan İran, büyük medeniyetlere ev sahipliği yapmış, kadim devlet geleneğini yüzyıllar içerisinde kendi kimliğine uyarlayarak geliştirmiştir. İran'da kurulan devletler 651 yılına kadar çeşitli hanedanların denetiminde geniş coğrafyalara yayılarak varlığını sürdürmüştür.

651 yılında İslam kuvvetleri ile yapılan savaşlar neticesinde Sasani Devleti'nin yıkılmasının ardından yeni bir dönem başlayacak ve İran İslamlaşma sürecine girecektir. İran, bu tarihten itibaren Sunni devletlerin kontrolüne girmiş, Şii-Büveyhoğulları ve Fatımilerin etkisinde kısa süreli de olsa kalmıştır. 1502 yılında Şah İsmail tarafından Safevi Devleti'nin kurulmasıyla İran'da yeni bir devir başlamış, Safeviler Şiiliği bir devlet dini haline getirerek bölgede yayma yoluna girmiştir. Safevilerden itibaren İran'da sırasıyla beş hanedanlık yönetimi kurulmuş, bu yönetimler genel olarak belirli ailelerin güç mücadelesi olarak görülmekle birlikte, kayda değer bir dönüşüm yaşamadan 18. Yüzyıla kadar ulaşmıştır.

Kaçar Hanedanlığı döneminde gerçekleşen Tütün Protestosu ve Anayasal Hareketler İran demokrasi tarihinde yaşanan önemli gelişmeler olarak kayda geçmiştir. Her iki olay da İran halkının yönetime dahil olma gayretini gelecekte yaşanacak devrim hareketinin anlaşılması bakımından önem arz etmektedir. Hanedanlıkların yetersizliği neticesinde İran, son ikiyüz yılda yabancı güçlerin hegemonyası altında yaşamak zorunda kalmıştır. İran bu dönemlerde fiilen işgal edilerek, dış müdahaleler devlet düzenini işleyemez hale getirmiştir. Yabancı güçlerin kontrolünde bulunan İran'da, 20. Yüzyılın ilk çeyreğinde yönetimi ele geçiren Pehlevi Hanedanlığı siyasi çöküşü ancak 1979 yılına kadar engelleyebilmiştir.

Her iki Pehlevi Şahı döneminde İran'da reform ve sekülerleşme hamleleri yapılmıştır. Bu hamleler 1979 devrimine giden süreci başlatmış, en önemlisi 1953'te Başbakan Musaddık tarafından Petrolün Millileştirilmesi kanunu meclisten geçmiş ancak içerde Muhammed Rıza Şah, dışardan İngiltere ve Amerika tarafından buna müsaade edilmeyerek bir darbe ile süreç sonlandırılmıştır. Devrimi başlatan ilk kıvılcım, İran halkının ögürlük sembolü olarak kabul ettiği Muhammed Musaddık'ın devrilerek, ülke kaynaklarının tekrar yabancı kontrolüne girmesi olmuştur.

1979 İnan İslam Devrimi, süreci oluşturan dinamikler göz önüne alındığında ve zıt grupları normalde uzlaşmalarının mümkün olmadığı bir zeminde şah karşıtlığı etrafında birleştiren bir örnek olması açasından önemlidir. Bu süreçte istihbarat örgütü SAVAK tarafından baskı altında tutulan Pazar esnafını, aydınları, ulemayı ve öğrenci gruplarını tek çatı altında birleştiren söylem: Anti-Emperyalizm olmuştur.

İnan'da yüzyıllar boyunca reform girişimlerinin ciddiye alınmaması ve tatbik edildiğinde ise baskı unsuru olarak kullanılması batı karşıtı ve anti-sömürgeci kitlelerin varlığını doğurmuştur. Tüm bu grupları, her iki Pehlevi şahına muhalefet etmekten ve her fırsatta rejimi eleştirmekten geri durmayan Ayetullah Humeyni'nin yön verdiği devrim hareketinin içinde birleştirmiştir. Ancak devrim sonrası Ayetullah Humeyni önderliğindeki yeni yönetim, muhalif grupları tasfiye ederek On İki İmam şii geleneğine uygun bir Anayasa oluşturarak Velayet-i Fakih doktrinini uygulamaya koymuştur.

Yeni rejimin ilk yıllarında İnan açasından önemli olaylar yaşanmış, ABD ile rehinelere krizi nedeniyle köprüler atılmış, kriz devam ederken Irak'ın İnan'a saldırması ve bu savaşın sekiz yıl sürmesi, İnan'ı olumsuz yönde etkilemiştir. İnan, devrim ideolojisini yayma amacı ile çeşitli araçlar kullanarak bölge siyasetine yön vermeye çalışmıştır. Yeni rejimin yayılma politikası ekseninde şii inancını ve Fars kültürünü görmek mümkündür.

Radikal dış politika söylemini geliştiren ve savunma stratejisini değiştirerek düşmanı sınır dışında karşılama yöntemi çerçevesinde nükleer silah yapımına hız veren İnan, uluslararası arenada kendisine yönelik uygulanan ve halen günümüze kadar devam eden ambargolar nedeniyle zor günler geçirmektedir.

İnan, ulusal ve bölgesel sitemde yalnız kaldığı için kendisine güvenebileceği müttefikler arama yoluna girmiştir. İnan'ın ilk müttefiği, 1979 devrimi sürecinde destek aldığı, devrim sonrası kendisini ilk tanıyan Arap devleti olması ve Irak savaşında silah ambargosunu delerek İnan'ın ayakta kalmasını sağlayan Suriye olmuştur. İnan, Suriye ile bölgesel ve ekonomik çıkar bağlamında ittifak kurmuştur. 2001'de 11 Eylül saldırıları sonucu Afganistan'ın işgal edilmesi, 2003'te Irak'ın işgal edilmesi ve şii yönetimin başa geçmesi, 2010'da ABD'nin Irak'tan çekilmesi, 2011'de Arap Baharı olaylarının başlanması ve Suriye iç savaşı, 2013'te DAEŞ'in

ortaya çıkması ve saldırgan politikaları, 2015'te Şam-Tahran-Moskova ittifakının doğması, mevcut siyasi ve askeri yapıların çöküşü, yeni ideolojik fay hatlarının oluşması, düzenli ordular yerine paramiliter milis güçlerle vekalet savaşlarının yaşanması bölge siyasetinde dönüşümler başlatarak, İran açısından hem olumlu hem de olumsuz sonuçlar doğurmuştur.

KAYNAKÇA

a. Süreli Ve Tetkik Eserler

ABRAHAMİAN, Ervand, (1983), *Iran Between Two Revolutions*, Princeton University Press Princeton, New Jersey.

ABRAHAMİAN, Ervand, (Çev. Dilek Şendil), (2008), *Modern İran Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

AHAVİ, Şahruh, (1990), *İran'da Din ve Siyaset*, Yöneliş Yayınları, İstanbul.

AKBAŞ, Zafer ve BAŞ, Adem, (2013), İran'ın Nükleer Enerji Politikası ve Yansımaları, *History Studies, A Tribute to Prof. Dr. Halil INALCIK*, Volume 5/2.

AKYOL, Ender ve AHMADİ, Azam, (2019), İran'da Rıza Şah Dönemi Modernleşme Sürecinin Şia Ulemasına Etkisi, *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl 12, Sayı XI, Haziran.

AKYOL, Taha, (1999), *Osmanlı'da ve İran'da Mezhep ve Devlet*, Milliyet Yayınları, İstanbul.

ALGAR, Hamid, (1981), *Islam and Revolution: Writing and Declarations of Imam Khomeini (1941-1980)*, Berkeley: Mizan Press.

ALGAR, Hamid, (2004), Merc-i Taklid, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 29, Ankara.

ALICI, Mehmet, (2019), *İslam Öncesi İran'da Dini Düşünce*, İran Düşünce Tarihi İRAM Yayınları, Ankara.

ALTUNKAYA, Mustafa, (2016), Bazı Şii Kaynaklarda "Tasavvuf", *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Cilt 11/5, Kış.

APAK, Adem, (2005), Hz. Osman'ın Halifeliği Döneminde Meydana Gelen Siyasî Problemler ve Sebepleri Üzerine Bazı Değerlendirmeler, *Usûl*, 4 (2).

ARI, Tayyar, (2008), *Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, Mkm Yayıncılık, 4. Baskı, Bursa.

ARIKAN, Pınar, (2012), Suriye'nin Nusayri Yüzü ve İran, *Ortadoğu Analiz*, Temmuz, Cilt 4, Sayı 43.

ARIKAN, Pınar, (2016), İran, Musaddık ve Darbe, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 8, Sayı 76, Eylül-Ekim.

ARMAOĞLU, Fahir, (2009), *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995*, Alkım Yayınevi, İstanbul.

ASLAN, Hatice, (2015), Başlangıcından Günümüze Arap Alevîliği-Nusayrîlik, *Mizanü'l-Hak İslami İlimler Dergisi*, Sayı 1.

ATÇEKEN, İsmail Hakkı, (2000), Hz. Osman Dönemi İç Olaylarında Mervan B. Hakem'in Rolü, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı IX, Konya.

ATUK, Volkan, (2020), Osmanlı Devleti ve İran'da Ulemanın Meşrutiyet Algısı, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*.

AYCAN, İrfan, (1999), Emeviler Dönemi İç Siyasi Gelişmeler (41-132 /661-750), *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 39, Sayı 1.

AYHAN, Veysel ve ORHAN, Oytun, (2011), Suriye Muhalefeti'nin Antalya Toplantısı: Sonuçlar, Temel Sorunlara Bakış ve Türkiye'den Beklentiler, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 3, Sayı 31-32, Temmuz-Ağustos.

BABACAN, Abdurrahman, (2013), 2003 Bahreyn İnsan Hakları Raporu, *Mazlumder Yayınları*, Ankara.

BAHADIR, Gürhan, (2011), Farklı Medeniyetlerin ve Kültürlerin Bir Arada Yaşamaya Örnek Olarak Antakya, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 10, Sayı 38, Güz.

BAKİR, Ali Husain, (2012), The Syrian Revolution Within The Turkish-Iranian Matrix: Current Predicament and Prospects, *Arab Center for Research and Policy Studies (Doha Institute)*, Şubat, Doha.

BANAZ, Şaban, (2018), Türkiye'de Ca'feriler, *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt VI, Sayı 1.

BAŞARAN, Doğacan ve KIRILMAZ, Ayşenur, (2020), İran'a Karşı Yürütülen Propagandanın Vekil Aktörü: Halkın Mücahitleri Örgütü, *İran Çalışmaları Dergisi*, Cilt 4, Sayı 1.

BEŞİRİYE, Hüseyin, (Çev. Mehmet Koç), (2009), *İran'da Devlet, Toplum ve Siyaset*, Ağaç Kitabevi Yayınları, İstanbul.

BİLGETÜRK, İrem, (2018), İran'ın Suriye Politikası Bağlamında Şiilik ve Şii Milisler, *ANKASAM/ Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 2 (2), Aralık.

BOZGEYİK, Burhan, (1981), Bütün Cepheleriyle İran Meselesi, *Yeni Asya Yayınları*, İstanbul.

BUCALA, Paul, (2017), Iran's New Way of War in Syria, *Institute For The Study of War*, Şubat.

BULUT, Halil İbrahim, (2011), Tarih, İnanç, Kültür ve Dini Ritüelleriyle Nusayrilik, *ORTADOĞU YILLIĞI*.

CANER, Cantürk, (2012) İran'da Devletin Tarihi: Başlangıçtan İslam Devrimine Teorik ve Devrimsel Bir Analiz, *Bilim + Gönül Yayınları 32*, İstanbul.

CLEVELAND, William L, (2008), *Modern Ortadoğu Tarihi*, Agora Kitaplığı, İstanbul.

COŞKUN, İpek Coşkun ve SOLEİMANİEH, Mahdi, (çev. H. Hilal Şenay), (2014), Kadın ve Başörtüsünün Sosyo-Politiği: İran ve Türkiye Örnekleri, *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, Yıl 11, Sayı 41-42, Temmuz-Aralık.

CÜLÜK, Ahmet, (2018), İran İslam Devimi ve Ulemanın Zaferi, *Güvenlik Çalışmaları Dergisi*, Yıl 20, Cilt 20, Sayı 1, Haziran.

ÇAĞLAYAN, Selin, (2012), Şii Düşüncesinde İslamcılık: İran Mehdiyi Beklerken, *Cinius Yayınları*, İstanbul.

ÇAY, Abdulhaluk Mehmet, (2009), *Afşarlar (1736-1795)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Kültür Portalı Projesi, Ankara.

ÇELENK, Mehmet, (2013), Safeviler Döneminin Şii-Sunni İlişkileri Üzerindeki Etkisi, *e-Makalat Mezhep Araştırmaları*, VI/2, Güz.

ÇELİK, Mehmet, (2000), İslam Tarihinde Dinin Politikaya Alet Edilmesinin İlk Örnekleri, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 10, Sayı 1, Elazığ.

ÇETİNSAYA, Gökhan, (2000), Milli Mücadeleden Cumhuriyete Türk-İran İlişkileri 1919-1925, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: XVI / Kasım / Sayı: 48.

ÇINARLI, Özgür, İran'ın Afganistan'daki İç Savaşa Yönelik Dış Politikası, *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(2).

DEDEYEV, Bilal, (2008), Safevi Tarikatı ve Osmanlı Devleti İlişkileri, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 1/5, Güz.

DEMİRCAN, Adnan, (2013), Hz. Ali'nin İktidar Yıllarında İslam Toplumunda Siyaset, *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, Aralık.

DİNDİ, Emrah, (2016), “Şerhu Hutbeti'l-Beyân”da Hz. Ali ve Ehl-i Beyt ile İlişkilendirilen Kur'ân Ayetleri ve Bunların Yorumu, *Usûl İslam Araştırmaları*, Sayı: 26, Temmuz-Aralık.

DJALİLİ, Mohammad-Reza ve KALLNER Thierry, (Çev, Reşat Uzmen), (2011), *İran'ın Son İki Yüzyıllık Tarihi*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul.

DOĞAN, Soner, Düşmandan Piyon Devlete: İran'ın Irak'a Nüfuzu, *İNSAMER*, Araştırma 31.

EDİ, Ahmet, (2019), İran'da İslam Devrimi Öncesi Siyasi Olaylara Bakış “Ak Devrim ve Lale Meydanı Katliamı”, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Eylül, Erzurum.

EKREN, Alican, (2017), 1979-1995 Arası İran-ABD İlişkileri, *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1.

ELHAN, Nail, (2019), Hizbullah-İran İlişkileri, *İRAN Yayınları*, Ankara, Şubat.

ESPOSITO, John ve LPISCATORI, James, (1989), The Iranian Revolution Ten Years Later: What Has Been Its Global Impact?, *Middle East Institute 1761 N ST.*, N.W. Washington , D.C. 20036, Ağustos.

FARZAM, Rahimullah, (2019), İran-Taliban İlişkileri, *İRAM Yayınları*, Şubat.

FAZLA, Hilal, (2017), Ali Şeriatî’de İslam Düşüncesinin Temelleri, *Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, Sayı 6.

FEKRİ, Amir Ahmad, (2011), *Tarihsel Gelişim Sürecinde İran Devrimi*, Mızrak Yayınları, İstanbul.

FIĞLALI, Ethem Ruhi, (1996), *Gadir-i Hum*, TDV İslam Ansiklopedisi, 13. Cilt, İstanbul.

GARTHWAİTE, R. Gene, (Çev. Fethi Aytuna), (2011), İran Tarihi, İnkılap Kitapevi, İstanbul.

GÖKALP, Emin, (2016), Devrim Sonrası İran İslam Cumhuriyeti’nde Siyaset, *Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi*, Konya.

GÖKALP, Yusuf, (2007), Zeydiyye Mezhebinin Doğuşu, Teşekkül Süreci ve Tarihçesi, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 7, Sayı 2.

GÖKSOY, İsmail Hakkı, (2008), *Çağdaş İslam Ülkeleri Tarihi*, Fakülte Kitabevi, İstanbul.

GÖKTEKE, Gülsüm Cemile, (2019), Simin Danişver’in “Kime Selam Vereyim?” Adlı Hikaye Mecmuasında Bulunan Hikayelerinde Kadın İmgesi, *Doğu Araştırmaları Dergisi*, Sayı 19, 1.

GÜNDOĞAN, Ünal, (2016), *İran ve Ortadoğu*, Adres Yayınları, Ankara.

GÜNDÜZ, Tufan, (2018), *Kızılbaşlar Osmanlılar Safeviler*, Yeditepe Yayınevi, 3. Baskı, İstanbul.

GÜVEN, Erdem, (2018), Türk Basınında İran Devrimi: Hürriyet Gazetesi Örneği, *Kastamonu İletişim Araştırmaları Dergisi*, Sayı 1, Güz.

HANÇABAY, Halil İbrahim, (2019), Tarihi Rivayetlere Göre Hz. Hasan’ın Halifeliği, *İslami İlimler Dergisi*, Yıl 14, Cilt 14, Sayı 2, Güz.

HİNNEBUSCH, Raymond, (2009), The Syrian-Iranian Alliance, The Iranian Revolution at 30, *The Middle East Institute*, Washington DC.

- History of Iran Ayatollah Khomeini, (2020), *Iran Chamber Society*, 3 Kasım.
- HÜSEYİN, Asaf, (Çev. Taha Cevdet), (2018), *İran'da Devrim ve Karşı Devrim*, Pınar Yayınları, İstanbul.
- Iran's Foreign and Defense Policies, *Congressional Research Service*, (2019), 16 Ocak.
- KAÇAR, Turhan, (2009), Anadolu'da Sasaniler ve Romalılar, M.S. 226-363: Emperyal İdeoloji ve Kriz, *Tarih Dergisi*, 2008, Sayı 47, İstanbul.
- KARADENİZ, Yılmaz, Safevi Devleti'nin Kuruluşu Meselesi: Kızılbaşların Ortaya Çıkışı, *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 3.
- KARTAL, Filiz, (2016), İran İslam Devrimi: Aykırı Bir Devrimin Arka Planı, *Doğu Batı*, 79.
- KAYA, Mehmet, (2008), Ortadoğu'da Petrol Savaşının Başlama Noktası ve İngiltere'nin İran Petrollerini Kontrolü Altında Tutma Çabaları, *Demokrasi Platformu Dergisi*, Yıl 4, Sayı 14, Bahar.
- KAZDAL, Melih, (2018), İran'ın Arap Baharı Sonrası Suriye Politikasını Anlamak, *Artuklu Kaime Uluslararası İktisadi ve İdari Araştırmalar Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1.
- KEDDİE, Nikki R, (1981), *Roots of Revolution An Interpretive History of Modern Iran*, New York.
- KESKİN, Gülçin Sağır, (2020), İran Öğrenci Hareketleri ve 1979 Devrimi, *International Social Sciences Studies Journal*, Cilt 6, Sayı 58.
- KESKİN, Yakup, (2012), Yakın Döneme Etkileri İtibari İle Kerbela, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 38.
- KHOMEİNİ, Imam, (Translator, Hamid Algar), *İslamic Government*, The Institute for Compilation and Publication of Imam Khomeini's Works (International Affairs Division), Tehran.
- KILINÇ, Ahmet, (2008), İran Anayasa Hukukunun Genel Esasları, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. XII, Y. Sa. 1-2.

KİBAROĞLU, Mustafa, (2005) Enerji mi? Silah mı? Nükleer'in İki Yüzü, *Avrasya Dosyası*, Nükleer Özel Sayı.

KİBAROĞLU, Mustafa, (2006), İran'daki Gelişmelerin Türkiye'nin Güvenliğine Etkileri ve Alınabilecek Tedbirler, *Harp Akademileri Komutanlığı Silahlı Kuvvetler Akademisi*, Mart.

KİBAROĞLU, Mustafa, (2013), İran'ın Nükleer Programı ve Türkiye, *Bilge Strateji Dergisi*, Cilt 5, Sayı 9, Güz.

KOCA, Mehmet, (2020), XX. Yüzyılın Başında Şah Rıza Pehlevi'nin Reformları Ekseninde İran'ın Modernleşme Çabası, *Asia Minor Studies*, Cilt 8, Sayı 1.

KOÇ, Mehmet, (2017), İran Cumhurbaşkanlığı Seçimleri ve Adaylar, *İRAM Yayınları*, Ankara.

KOÇ, Mehmet, (2018), İran'da Devlet Yapısı ve Temel Kurumlar: I- Devrim Rehberliği, *İRAM Yayınları*, Nisan.

KOÇ, Mehmet, (2019), Halkın Mücahitleri Örgütü, *İRAM Yayınları*, Ağustos.

KONUĞU, Yasemin, (2017), İran'ın Enerji Kaynakları ve Küresel Rekabet, *ORDAF*, Ağustos.

KORKMAZ, Yusuf, (2015), *İran Suriye Bölgesel İttifakı ve Arap Baharı Sürecine Yansımaları*, Matbuat Yayın Grubu, İstanbul.

KUDUOĞLU, Alptuğ, (2019), İran'da Musaddık Dönemi: 1951-1953, *İran Çalışmaları Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2.

KURT, Veysel, (2019), Arap İsyanları Sonrasında Ortadoğu'da Vekâlet Savaşları: Yemen Örneği, *Uluslararası Siyaset Bilimi ve Kentsel Araştırmalar Dergisi*, Cilt 7, Sayı 1, Mart.

KURTULUŞ, Rıza, (2005), Muhammed Rıza Şah Pehlevi, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 30, İstanbul.

KURTULUŞ, Rıza, (2008), Rıza Şah Pehlevi (1878-1944), *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 35, İstanbul.

Rıza Kurtuluş, (2013), Zendler, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 44, İstanbul.